

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ*SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

DOĞU KARADENİZ BÖLGESİ'NİN İDARİ TARİHİ
(1923-1950)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ENGİN ÇAĞDAŞ BULUT

OCAK-2013

TRABZON

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ*SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

DOĞU KARADENİZ BÖLGESİ'NİN İDARİ TARİHİ
(1923-1950)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ENGİN ÇAĞDAŞ BULUT

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Murat KÜÇÜKUĞURLU

OCAK-2013

TRABZON

ONAY

Engin Çağdaş BULUT tarafından hazırlanan *Doğu Karadeniz Bölgesinin İdari Tarihi (1923-1950)* adlı bu çalışma 03.01.2013 tarihinde (Savunma Sınavı Tarihi) yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Tarih Anabilim dalında yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Murat KÜÇÜKUĞURLU (Başkan/Danışman)

Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ

Doç. Dr. Rahmi ÇİÇEK

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylarım. ... / ... /

.....
Enstitü Müdürü

Prof. Dr. Ahmet ULUSOY

BİLDİRİM

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada orjinal olmayan her türlü kaynağa eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her tür yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ediyorum.

Engin Çağdaş BULUT

03.01.2013

ÖNSÖZ

İdari tarih araştırmalarına bir katkıda bulunmak amacıyla hazırlanan bu çalışmanın konusu, Doğu Karadeniz Bölgesinde özellikle Cumhuriyet dönemindeki idari taksimati betimlemek ve bu taksimata neden olan etkenleri izah edebilmektir. Bu dönemde Osmanlı Devletinden kalan teşkilatın üzerinde köklü değişiklikler yapılmıştır. Eski vilayet sisteminin ilgası esnasında Doğu Karadeniz Bölgesi de bu durumdan payına düşeni almıştır. Nitekim yeni vilayet sistemi bölgeyi parçalara ayırıyor ve her parçayı müstakil hala getiriyordu. Böylece Trabzon merkezli büyük bir idari birim yerine, altı adet küçük çapta vilayet meydan gelmiş oldu. Elbette bu taksimat kağıt üzerinde çizilen sınırlarla mümkün olamaz. Altı idari birimden her biri vilayet olma sürecinde kendine has etkenlere sahiptir. Bu alışma idari taksimattaki değişim sürecini irdeleyerek, etkili olan faktörleri ortaya koymak üzere yapılmıştır. Ayrıca bu süreçte etkin bir idari kurum olarak yerini alan Umumi Müfettişlik kurumundan da ayrıntılı bir şekilde bahsedilerek kurumun bu bölgede oynadığı rol izah edilmektedir. Nitekim bu kurum vilayetlerin coğrafi ve iktisadi yönden bir araya gelmesiyle oluşturulmuş bir üst kurumdur. 1923-1950 arası dönem tarihsel olarak kesin sınırları ifade etmemekle birlikte, bütünlüğün sağlanması açısından tezde ilgili dönemin öncesinden de bahsedilmektedir. Bu nedenle tezin ana gövdesini 1923-1950 yılları arası oluşursa da daha geniş bir tarihsel dönem incelenmektedir.

Bu tez çalışmasını 8622 kodlu proje vasıtası ile destekleyen Karadeniz Teknik Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Fonu'na, tez konusunu belirlemede ve çalışmalarına yön vermekte yardımcı olan, literatür konusunda benden desteğini hiçbir zaman esirgemeyen kıymetli hocam Doç. Dr. Murat KÜÇÜKÜĞURLU'ya, çok teşekkür ederim. Yine çeşitli konularda yardımlarına başvurduğum değerli mesai arkadaşlarım Yrd. Doç. Dr. Özgür YILMAZ, Arş. Gör. Recep ÇELİK, Arş. Gör. Yüksel KÜÇÜKER, Arş, Gör. Osman EMİR, ve Arş. Gör. Zeynep İNAN'a şükranlarımı sunarım.

Ocak 2013

Engin ağdaş BULUT

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	IV
İÇİNDEKİLER.....	VI
ÖZET	IX
ABSTRACT	X
TABLOLAR LİSTESİ	XI
KISALTMALAR LİSTESİ	XII
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. CUMHURİYET DÖNEMİNDE İDARİ TEŞKİLATA İLİŞKİN DÜZENLEME VE RAPORLAR	14-25
1.1 1921 Anayasası.....	14
1.2 1924 Anayasası.....	15
1.3 1926 Teşkilat-ı Mülkiye Kanunu.....	16
1.4 1929 Vilayet İdaresi Kanunu.....	18
1.5 1949 İl İdaresi Kanunu	19
1.6 Vilayetler İdaresi Umum Müdürlüğü On Senelik Çalışma Raporu (1923-1933)	19
1.7 İdare Teşkilatı Hakkında Bir Rapor.....	22

İKİNCİ BÖLÜM

2. DOĞU KARADENİZ BÖLGESİNİN İDARİ TARİHİ	25-96
2.1 Osmanlı Hâkimiyetinden Önce Bölgenin İdari Durumu.....	25
2.2 Osmanlı Devleti Döneminde Bölgenin İdari Durumu.....	27
2.3 Cumhuriyet Döneminde Doğu Karadeniz Bölgesi	36
2.3.1 Trabzon Vilayeti	37
2.3.1.1 Vilayet Hakkında Genel Bilgiler.....	37
2.3.1.2 İdari Durum	45
2.3.1.2.1 Merkez Kaza	45
2.3.1.2.2 Akçaabat Kazası	46
2.3.1.2.3 Vakfıkebir Kazası	47

2.3.1.2.4	Sürmene Kazası	48
2.3.1.2.5	Of Kazası	49
2.3.1.2.6	Maçka Kazası.....	50
2.3.1.2.7	Çaykara Kazası	51
2.3.2	Rize Vilayeti.....	52
2.3.2.1	Vilayet Hakkında Genel Bilgiler.....	52
2.3.2.2	İdari durum.....	55
2.3.2.2.1	Merkez Kaza	56
2.3.2.2.2	Pazar Kazası.....	57
2.3.2.2.3	Çayeli Kazası	57
2.3.2.2.4	Güneyce Kazası	58
2.3.3	Çoruh (Artvin) Vilayeti	59
2.3.3.1	Vilayet Hakkında Genel Bilgiler.....	59
2.3.3.2	İdari Durum	62
2.3.3.2.1	Merkez Kaza	64
2.3.3.2.2	Şavşat Kazası	65
2.3.3.2.3	Yusufeli Kazası.....	67
2.3.3.2.4	Borçka Kazası	68
2.3.3.2.5	Hopa Kazası	69
2.3.3.2.6	Ardanuç Kazası.....	70
2.3.3.2.7	Fındıklı Kazası.....	73
2.3.4	Giresun Vilayeti.....	74
2.3.4.1	Vilayetle İlgili Genel Bilgiler.....	74
2.3.4.2	İdari Durum	76
2.3.4.2.1	Merkez Kaza	78
2.3.4.2.2	Şebinkarahisar Kazası.....	78
2.3.4.2.3	Tirebolu Kazası.....	80
2.3.4.2.4	Görece Kazası.....	80
2.3.4.2.5	Alucra Kazası.....	81
2.3.4.2.6	Bulancak Kazası	81
2.3.4.2.7	Keşap kazası	82
2.3.5	Ordu Vilayeti	83
2.3.5.1	Vilayet Hakkında Genel Bilgiler.....	83

2.3.5.2	İdari Durum	84
2.3.5.2.1	Merkez Kaza	85
2.3.5.2.2	Fatsa Kazası	86
2.3.5.2.3	Ünye Kazası	87
2.3.5.2.4	Mesudiye Kazası	87
2.3.5.2.5	Gölköy Kazası.....	88
2.3.5.2.6	Perşembe Kazası	88
2.3.6	Gümüşhane Vilayeti	88
2.3.6.1	Vilayet Hakkında Genel Bilgiler	88
2.3.6.2	İdari Durum	90
2.3.6.2.1	Merkez Kaza	91
2.3.6.2.2	Torul Kazası.....	92
2.3.6.2.3	Kelkit Kazası.....	92
2.3.6.2.4	Şiran Kazası	93
2.3.6.2.5	Bayburt Kazası.....	93

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. ÜÇÜNCÜ UMUMİ MÜFETTİŞLİK VE DOĞU KARADENİZ BÖLGESİ... 96-120

3.1	Umumi Müfettişlik Kavramının Ortaya Çıkışı.....	96
3.2	Umumi Müfettişliklerin Yetki ve Sorumlulukları	98
3.3	Umumi Müfettişlik Teşkilatının İdari Sistemdeki Yeri.....	102
3.4	Üçüncü Umumi Müfettişliğin Kuruluş Nedenleri	103
3.5	Üçüncü Umumi Müfettişliğin Kurulması.....	104
3.6	Tahsin Uzer Dönemi (1935-1939).....	106
3.7	Nazif Ergin Dönemi (1939-1952)	109
3.8	Üçüncü Umumi Müfettişliğin Bölgeye İlişkin Raporları	110
3.8.1	Sosyal Konulardaki Raporlar	110
3.8.2	İktisadi ve Zirai Durum ile İlgili Raporlar	112
3.8.3	Bayındırlık ile İlgili Konulardaki Raporlar	112
3.8.4	Asayiş ile İlgili Konulardaki Raporlar.....	113
3.8.5	Siyasi ve İdari Konulardaki Raporlar	114
3.8.6	Genel Raporlar.....	118
SONUÇ		120

YARARLANILAN KAYNAKLAR.....	124
EKLER.....	133
ÖZGEÇMİŞ.....	134

ÖZET

Bu tez çalışmasının amacı 1923-1950 yılları arasında Doğu Karadeniz Bölgesi'nin idari tarihini inceleyerek, meydana gelen değişim sürecini ve bu değişimin nedenlerini ortaya koymaktır. Bu dönemin belirlenmesinde cumhuriyet rejimi ve devamındaki anayasadan sonra ülkedeki vilayet sisteminin yerleşmesi etkili olmuştur. Çalışmada Arşiv kaynakları, Salnameler, Gazeteler ve ikinci el kaynaklardan yararlanılarak bütünlük sağlanmaya çalışılmıştır.

Çalışmamız giriş bölümü dışında üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde konu tanıtımı, kaynaklar ve Cumhuriyet dönemine kadar olan gelişmelerden kısaca bahsedilmiştir. Birinci bölümde TBMM'nin kuruluşundan sonra idari taksimatı düzenleyen kanunlar ve idari sistemden bahseden raporlar anlatılmıştır. İkinci bölümde Doğu Karadeniz Bölgesini oluşturan altı vilayetin ilgili dönemdeki idari bölünüşüne vilayet ve kaza bazında yer verilmiştir. Üçüncü bölümde ise Umumi Müfettişlik teşkilatının Doğu Karadeniz Bölgesindeki işleyişinden ve icraatlarından söz edilmiştir.

Araştırmada elde edilen bulgulara göre incelenen dönemde Doğu Karadeniz Bölgesi idari yönden yoğun bir faaliyet içerisindeydi. Osmanlı'dan kalan vilayet sistemi, yerini önce müstakil livalara sonra da vilayetlere bırakmıştır. Bu esnada bölgedeki tek vilayet olan Trabzon vilayeti altı parçaya bölünmüştü. Trabzon, Giresun, Ordu, Rize, Artvin ve Gümüşhane'den oluşan bölge coğrafyasında 1950 yılında otuz adet kaza bulunmaktaydı. Bu idari taksimat yaklaşık otuz yıllık süreç içerisinde çeşitli nedenlerle birçok kez değişim geçirmiştir.

Anahtar Kelimeler: İdari taksimat, vilayet, liva, kaza.

ABSTRACT

The aim of this thesis is to examine the administrative history of Eastern Black Sea Region between the years 1923-1950, and thus to determine the change process and the reasons of this process. The republican regime and establishment of provincial system after the constitution following this regime were the determining factors in determining this period. It was tried to ensure the integrity, by using archive sources, annuals, newspapers and secondary sources in the study.

The study consists of three parts except the introduction section. Presentation of the subject, sources and the progresses up to the Republican period were summarized in the introduction section. The laws enacting the administrative division and the reports about the administrative system after the establishment of the Turkish Parliament were mentioned in the first chapter. In the second chapter, the administrative division of the six provinces as district meaning constituted the Eastern Black Sea Region in the related period was expressed. Finally, the activities of the General Inspectorate organization and functioning in the Eastern Black Sea Region were explained in the third chapter.

According to the results obtained in the study, there was an intense activity in the examined period in terms of administrative structure of the Eastern Black Sea Region. First, independent sanjaks and then the provinces took the place of the remaining classic Ottoman province system. In this period, Trabzon Province, the only province in the region was divided into six parts. There were thirty districts in the region including Trabzon, Giresun, Ordu, Rize, Artvin and Gümüşhane in 1950. This administrative division has changed many times for various reasons about a thirty year process.

Keywords: Administrative division, province, sanjak, district.

TABLÖLAR LİSTESİ

<u>Tablo Nr.</u>	<u>Tablonun Adı</u>	<u>Sayfa Nr.</u>
1.	Trabzon Vilayetinin 1914-1950 Yılları Arasındaki Nüfus Verileri	31
2.	Rize Vilayetinin 1927-1950 Yılları Arasındaki Nüfus Verileri	43
3.	Çoruh Vilayetinin 1927-1950 Yılları Arasındaki Nüfus Verileri	49
4.	Giresun Vilayetinin 1927-1950 Yılları Arasındaki Nüfus Verileri	63
5.	Ordu Vilayetinin 1927-1950 Yılları Arasındaki Nüfus Verileri	72
6.	Gümüşhane Vilayetinin 1927-1950 Yılları Arasındaki Nüfus Verileri	77

KISALTMALAR LİSTESİ

- a.g.e : Adı geçen eser
- a.g.m. : Adı geçen makale
- A.MKT.UM. : Sadaret Umum Vilayet Evrakı
- BCA : Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
- BİUM : T.C. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü
- BKK : Bakanlar Kurulu Kararları
- BOA : Başbakanlık Osmanlı Arşivi
- BTDB : Bakanlıklararası Tayin Daire Başkanlığı
- CHP : Cumhuriyet Halk Partisi
- DİE : Devlet İstatistik Enstitüsü
- DH. EUM. VRK. : Dahiliye Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Evrak Odası
- DH. İ. UM. : Dahiliye İdare-i Umumiye
- DH. MKT. : Dahiliye Mektubi Kalemî
- DH. MUİ : Dahiliye Muhaberat-ı Umumiye İdaresi
- DS : Devlet Salnamesi
- İ. DH. : İdare-i Dahiliye
- İBA : İçişleri Bakanlığı Arşivi
- MGM : Muamelat Genel Müdürlüğü
- SDO : Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye
- TBMM ZC : Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri
- TTS : Türk Ticaret Salnamesi
- TVS : Trabzon Vilayet Salnamesi

GİRİŞ

İdari düzenin coğrafya ile yakın ilişkisi, gerek mülki idarelerin ve idarecilerin gerekse devletin toprak üzerinde örgütlenecek söz sahibi olma arayışı gibi nedenlerle taksimat meselesi sürekli gündemde kalmıştır. Osmanlı Beyliği'nin imparatorluğa dönüşümü ve yıkılışı sürecinde idari birimler birçok kavramla anıldı. Bu kavramları anlamak, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş ve Cumhuriyet dönemi idare tarihini anlamak ve anlamlandırmak bakımından son derece önemlidir. Devamlı bir değişim geçirerek bugünkü halini alan idari taksimat ile ilgili kullanılan kavramlar çoğu zaman birbirleriyle karıştırılmıştır. Çalışmanın konusu da bu kavramlarla iç içe olmayı gerektirdiğinden öncelikle bu kavramları kısaca izah etmek faydalı olacaktır.

İdari Taksimatta Kullanılan Kavramlar

Beylerbeylik

Beylerbeylik Selçuklu, İlhanlı ve Memluklu gibi devletlerde de kullanılan bir kavramdır.¹ Osmanlı devleti Rumeli'de fetihlere başladıktan sonra devlet iki kıtaya yayıldığı için yeni bir düzene ihtiyaç duydu. Bu nedenle ilk beylerbeyi I. Murat zamanında Rumeli'ye atandı. Yıldırım Bayezid zamanında ise Anadolu'da güvenliği sağlamak için Anadolu Beylerbeyliği kuruldu. Çünkü devletin merkezi Edirne'de idi ve Anadolu'da Karamanoğulları bir tehlike arz etmekteydi. Daha sonra da Osmanlı şehzadesinin oturduğu Amasya başkent olmak üzere üçüncü beylerbeyliği kuruldu. Böylece uzun süre devlet üç beylerbeylikten ibaret kaldı. 15. ve 16. yüzyıllarda bu beylerbeyliklerinin sayısı artmaya başlamıştır. Ancak 1590'dan sonra genişlikleri sınırlandırılmaya başlayan beylerbeylikleri "eyalet" şeklinde adlandırılmıştır.²

¹ Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1983, s.216-220

² Halil İnalcık, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2009, s. 109; Ayrıca bazı kaynaklarda bu üç beylerbeyliğe Karaman'da katılarak, devletin uzun süre dört beylerbeylikten oluştuğu belirtilir. Bkz. İ. Metin Kunt, **Sancaktan Eyalete 1550-1650 arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi**, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1978, s. 27

Eyalet

Eyalet sancakların birleşmesinden meydana gelen büyük idari birimlerdir. 16. yüzyılda “eyalet” özel durumu olan sancakları ifade etmek için kullanılıyordu. Bu sırada beylerbeylik yerine de vilayet kullanılmaktaydı. Daha sonra 17. yüzyıldan 19. yüzyıl ortalarına kadar beylerbeyliğin karşılığı olarak eyalet kullanılmıştır.³ Kanuni'nin ölümünde 16 olan eyalet sayısı 1610 yılına gelindiğinde 32'ye ulaşmıştır.⁴ Eyaletlerin ortaya çıkışı devletin genişlemesiyle doğru orantılıdır. Fethedilen yerlerin çoğunda sancak teşkilatı kurulurdu. Daha sonra bu sancaklar birleşerek yeni eyaletleri oluştururdu. Eyaletler günümüz idari teşkilatındaki vilayetlere göre çok daha büyüktür. Bir Osmanlı eyaleti bugünkü şehirlerden nerdeyse üç ya da dördünü içine alacak büyüklükteydi.⁵

Sancak

Sancak aslında askeri bir terim olup askerleri aynı bayrak altında toplayıp savaşa giden mıntika demektir. Sancak, Osmanlı idari teşkilatının temel birimiydi. Fakat genellikle bir iskan yeri değildi. Sancak kavramı daha çok harita üzerinde sınırları belli bir bölgeyi ifade eder. Yine de adını iskan yerlerinden alan sancaklar da vardı. Örneğin; Güzelhisar-ı Aydın gibi. Osmanlılarda 17.yüzyıldan sonra idari teşkilatta askeri özelliğin azalmasıyla birlikte sancak teşkilat olarak kalmış, sancakbeyleri ise yerlerini mutasarrıflara bırakmıştır. Zaten daha sonra da sancaklara mutasarrıflık denilmeye başlanacaktır.⁶ Sancakların birleşmesiyle eyaletler ya da beylerbeylikleri oluşurdu. Beylerbeyleri “Paşa Sancağı”⁷ denilen ve eyalet merkezi olan sancaklarda otururlardı. Bir sancağı oluşturan arazinin sancaklıktan çıkarılması ya da bir sancağın başka bir beylerbeyliğine bağlanması gibi değişikliklerde bütün sancaklar aynı şartlara tabiiydi.⁸ Sancaklar hemen hemen bugünkü vilayetlerin boyutundaydı. Sancakların alt birimleri kazalar, nahiyeler ve köylerdi. Sancakbeyi tarafından yönetilen bu idari birimlerin bazılarında Osmanlı hanedanına mensup kişiler bu görevi yapardı. Böylece devlet işlerinde tecrübe sahibi

³ Tuncer Baykara, **Anadolu'nun İdari Coğrafyasına Giriş I Anadolu'nun İdari Taksimatı**, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 2000, s. 30

⁴ İmtiyazlı beylik statüsündeki Eflak-Boğdan, Erdel ve Kırım Hanlığı bu sayıya dâhil değildir.

⁵ İlber Ortaylı, **Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi**, Ankara: Cedit Neşriyat, 2008, s.252-253

⁶ Baykara, a.g.e., s. 32

⁷ Paşa sancağı; birçok sancaktan oluşan Osmanlı idari sisteminde eyaletin üst düzey yöneticilerinin bulunduğu sancağı ifade eder. Beylerbeyi gibi hem askeri hem de mülki görevlere sahip, padişahın iradesini taşraya taşıyan yöneticiler bu sancakta oturur ve eyaletin işleriyle buradan ilgilenirlerdi.

⁸ Kunt, a.g.e., s. 20

olurlardı. Sancaklar idare ve hukuk yönünden birbirlerinden ayrılmazdı. Genellikle kendi kanunnameleri bulunur ve özel statülü bazı bölgeler hariç aynı şartlar altında yönetilirdi.

Müşir ve Feriklikler

II.Mahmut zamanında oluşturulan redif⁹ teşkilatının daha iyi bir biçime getirilebilmesi için idari alanda da değişiklikler gerekiyordu. Bunun bir sonucu olarak 1836'da "Müşirlik" ve "Feriklik" denilen yeni idari bilimler oluşturuldu. Bu isimler bölgelerin "Müşir" ve "Ferik" rütbeli askeri yöneticilerinden gelmektedir. Bu yöneticilerin ortaya çıkmasıyla vezirler tamamen mülki bir alana kaymış, böylece müşirler en üst rütbeli memurlar olmuşlardır. Müşirlikler birkaç sancağın birleşmesinden meydana geliyordu. Feriklikler ise müşirliklere bağlanan daha küçük alanlı idari birimlerdi. Bu uygulama pek başarılı olamamış 1864 yılında yayımlanan Vilayet Nizamnamesi ile yerini vilayet sistemine bırakmıştır.¹⁰

Vilayet

Vilayet, "yöre, memleket" anlamında kullanılan kelimelerden biridir. 12. ve 13. yüzyıllarda Anadolu'yu ifade etmek için "Rum Vilayeti" tabiri kullanılırdı. 16. Yüzyılın başlarına kadar Selçuklu Devleti'ndeki vilayet kavramı Osmanlı sancaklarının bir alt birimine denk geliyordu. Daha sonra bu birimin karşılığı nahiye olacaktır.¹¹ Zaten Aşıkpaşazade, Neşri ve Kemalpaşazade gibi klasik dönem kroniklerinde de küçük kale ve mıntıklar vilayet olarak isimlendirilmiştir.

16.yüzyıl sonlarında askeri özellikli beylerbeylerinin yerine idari hususiyetlere binaen "vali" namında yöneticiler ortaya çıkmaya başlamıştı. Valilerin yönettiği mıntıklar da vilayet diye anılmaya başlandı. Kısa bir süre sonra beylerbeyliklerinin yerini eyaletler aldığı valiler de eyaletlerin yöneticisi haline geldiler.¹² Tanzimat'tan sonra hız kazanan yenilikler dönemi Osmanlı Devleti'nin idari düzenine de yansdı. Eyaletler ortadan kaldırılarak yerine vilayet sistemi getirildi. Yaygın kanının aksine yeni sistemde vilayetler

⁹ 1834 yılında Meclis-i Şura'dan geçen ve II. Mahmut tarafından da onaylandıktan sonra bütün sancakların kapsadığı kazalarda kurulması kararlaştırılan subayları ile birlikte 1400 kişilik taburlardan oluşturulan askeri birimdir.

¹⁰ Musa Çadircı, "Anadolu'da Redif Askeri Teşkilatının Kuruluşu", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, 8(14), 1963, s. 70-72; Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi V**, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2007, s.155

¹¹ Baykara, a.g.e., s. 31

¹² Baykara, a.g.e., s. 30-31

eyaletlerden daha küçük alanlara sahip değildir. Valiler tarafından yönetilen vilayetler oluşturulurken birkaç eyalet birleştirilmiş ya da eyalet sınırları olduğu gibi korunmuştur. 1864 yılında ortaya çıkan bu idari taksimatta vilayetler livalara, livalar kazalara, kazalarda köylere bölünmüştür.¹³ 1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na göre de; “Vilayet” manevi şahsiyete ve muhtariyete sahip olmakla birlikte iç ve dış siyaset, şer’i ye, adliye ve askeriye gibi konularda yetki merkezi yönetimin elindedir.

Liva

Sancak kelimesinin Arapça karşılığı “liva”dır. “Bayrak” manasına gelen “liva”, yeni sistemde sancakların karşılığı olan idari birimdir. Liva ismi 1858 yılındaki talimatnameden sonra kullanılmaya başlanmıştır. Livalar mutasarrıflar tarafından yönetilirdi.¹⁴ Livalar birleşip vilayetleri oluştururlar ve bugünkü vilayetlerin ölçüsündedirler. İki çeşit liva vardı: “Mülhak Livalar” ve “Müstakil Livalar”. Mülhak livalar vilayetlere bağlı livalardı ve bağlı buldukları vilayetlerin valileri tarafından mutasarrıflara emirler verilirdi. Müstakil livalar ise doğrudan Dahiliye Vekaletine bağlı olup, mutasarrıflar valilere eşdeğer yetkilere sahipti.

Kaza

Sancak ya da livalardan daha küçük alana sahip olup; kaymakamların yönettiği idari birimdir.¹⁵ Kazalar 16.yüzyılda bazı sancaklarda ortaya çıkmış ise de genelde 17.yüzyılda ülke çapına yayılmış, Tanzimat’tan sonra ise tam olarak sancağın bir alt birimi olmuştur.¹⁶ Yenileşme sürecinde idari değişiklikler yapılırken kaza kademesi hep aynı kalmış ve ismi değişmemiştir. Kaza merkezi olan yerlerin büyük çoğunluğu zaten Osmanlı öncesi dönemde de buldukları coğrafyanın siyasi, iktisadi ve kültürel merkezi konumundaydı.¹⁷ Teşkilat-ı Esasiye Kanununda kazalar yalnızca idari ve inzibati bir birim olarak değerlendirilmiş ve bunların manevi bir yönlerinin olmadığı belirtilmiştir.

¹³ Nuray Ertürk Keskin, **Devletin Toprak Üzerinde Örgütlenmesi**, Ankara: Tan Kitabevi Yayınları, 2009, s. 200

¹⁴ Pakalın, a.g.e., s. 367

¹⁵ Pakalın, a.g.e., s. 228

¹⁶ Baykara, a.g.e., s. 32-33

¹⁷ Mehmet Ali Ünal, “Osmanlı Devleti’nde Merkezi Otorite ve Taşra Teşkilatı”, **Osmanlı**, 6, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 118

Nahiye

İlk kez 1864 nizamnamesinde yasal olarak bahsedilen nahiyeler tam anlamıyla 1871 vilayet nizamnamesinde tanımlanmıştır.¹⁸ Nahiye, coğrafi özelliklerin belirlediği bir bölgeyi ifade etmek, idari terim olarak da belli bir köyler ve mezralar grubunu anlatmak için kullanılmıştır. Nahiyelerin bazılarının belli bir merkezleri yoktur ve nahiye müdürleri tarafından yönetilirler.¹⁹ Osmanlı Devleti'nin son yıllarında nahiye teşkilatı, idari teşkilatın önemli bir uzvu olup, bu konuda bazı kanuni düzenlemeler yapılmıştır. 1876 yılında ilan edilen İdare-i Nevahi Nizamnamesi bunlardan biridir. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 16. Maddesinde nahiyeler hususi hayatlarında özerkliğe sahip manevi bir şahsiyet olarak tanımlanmıştır. 21. maddeye göre ise Nahiyeler bir ya da birkaç köyden oluşabileceği gibi bir kasaba da bir nahiyedir.

İl ve İlçe

İl ve ilçe kavramları dilde Türkçeleştirme çabaları sonucu ortaya çıkmış kavramlardır. Türkçeleştirme çalışmalarının sonucunda vilayete il, kazaya ilçe, nahiyeye ise bucak denmiştir. Ayrıca valilere “ilbay”, kaymakamlara “ilçebay”, belediye başkanlarına ise “şarbay” kelimelerinin karşılık olarak gösterilmesi uygun görülmüş; fakat bu kelimeler uzun ömürlü olmamıştır. 1949 yılındaki “İl İdaresi Kanunu” ile il ve ilçe ifadeleri hukuki zemine taşınmıştır.

İdari Taksimatı Etkileyen Faktörler

İdari taksimat düzenlemeleri aslında eskiden beri süregelen değişmez kriterlere bağlı bir husus değildir. Bu tür düzenlemeler yöreye özgü nedenlerle olabileceği gibi devletin idare politikasındaki değişiklikler de bu konuda olabilir. Konuyu tam anlamıyla kavrayabilmek için taksimatı etkileyen faktörlere de hakim olmak gerekir. Bu faktörler çoğu zaman iç içe geçmiş bir zincirin halkaları gibi karmaşık olmakla birlikte yine de belirleyiciliklerini korumuşlardır. Bunlardan en önemlileri aşağıda izah edilmeye çalışılacaktır.

¹⁸ Nizam Önen ve Cenk Reyhan, **Mülkten Ülkeye**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2011, s. 205

¹⁹ Ünal, a.g.m., s. 121

Coğrafya

Coğrafya bir idari birimin yeryüzü üzerinde bulunduğu konumunu belirlemesi bakımından önemlidir. Eğer bir bölge deniz kıyısında ya da iç kesimdeyse farklı avantaj ve dezavantajlara sahiptir. İdari taksimatta coğrafyanın etkisi daha çok yeryüzü şekilleri ve iklim çerçevesinde gerçekleşir. Bir bölgenin yer şekilleri ve iklimi o bölgedeki idari birimin diğerlerinden ayrılmasının en büyük nedenlerinden biridir. Çevresinde yüksek dağlık araziler bulunan yerleşim yerleri bu dağların ve engebenin izin verdiği ölçüde kendilerine en yakın merkezlere bağlanırlar. Çünkü buradaki amaç halkın mağdur olmaması ve devlet işlerinin sorunsuz yürüyebilmesidir. Coğrafyanın en önemli belirleyiciliği ulaşım üzerindeki etkisidir. Yerleşim yerleri arasındaki ulaşım ağı yükseltti, engebe ve iklim şartlarına göre her iki tarafın yaşam standartlarını daha yukarı ya da aşağı taşımaktadır. Dolayısıyla bir ilçe veya köyün hangi şehre ya da bucağa bağlanması gerektiği birinci derecede uzaklık ve gidiş-geliş süresiyle alakalıdır. Halkın devlet ile olan işlerini yürütebilmesi için şehir ya da ilçe merkezine gitmek zorunda olması, bu merkezlerin ulaşılabilirlik konusunda uygun konumda bulunmaları zorunluluğunu doğurmaktadır.

Doğu Karadeniz Bölgesi'nin coğrafi durumu idari taksimatı kolaylaştıracak şartlara sahip değildir. Batıda Aşağı Yeşilirmak, doğuda Aşağı Çoruh güneyde Kelkit ve Çoruh vadileriyle kuzeyde Karadeniz arasında kalan bu saha çoğunlukla dağlık bir bölgedir. Batıdan doğuya doğru yükseltisi artmakta olan bu dağların en yükseği 4000m. ye yaklaşmaktadır. Geniş dalgalı inişlere ve çıkışlara sahip olan dağlarda kıyı bölgesiyle iç bölgesini bağlayan geçitler yer alır.²⁰

İktisat

İdari taksimatta belirleyici olan ikinci unsur iktisattır. İktisadi faaliyetler iki yönlüdür. Bunlardan birincisi bölgenin kendi içerisinde gerçekleşen ve halkın geçimini sağlayan iktisadi faaliyetlerdir. Bu faaliyetlerin seviyesi halkın refahı ve yaşam standartlarını etkiler. Bu faaliyetler içerisinde tarım, madencilik, sanayi gibi iş kolları yer alır. Üretilen ürünlerin ihracı ya da eksik ürünlerin ithali noktasında her bölgede belirli idari birimler ön planda yer alır. Gerek coğrafi konumun getirisi gerekse ulaşım ağının

²⁰ Ahmet Ardel, "Samsunla Hopa Arasındaki Kıyı Bölgesinde Coğrafi Müşahedeler", **İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi**, 7(13), 1936, s. 36-37

merkezinde yer alması nedeniyle bu birimler taksimat sırasında merkez olarak tercih edilirler. Doğu Karadeniz Bölgesinde bu anlamda ön plana çıkan idari birim Trabzon vilayetidir. Trabzon, sahip olduğu liman nedeniyle ihraç ve ithal ürünlerinin merkezi konumundaydı. Bu limanın varlığı bölgenin en gelişmiş ulaşım ağıyla birleştiğinde daha da değerli hale gelmekteydi. Trabzon limanına çıkarılan mallar Zigana ve Kop geçitleri vasıtası ile iç bölgelere aktarılmaktaydı. Aynı şekilde iç bölgelerde üretilen tarım, hayvanat ve maden ürünleri gibi ticari metalar da Trabzon limanı sayesinde bütün dünyaya ulaşmaktaydı. Bu ulaşım yollarının avantajlarından faydalanmak ve bu bölgeye yakın olmak içinde gelen yatırımların çoğu Trabzon şehri ve çevresine yapılmaktaydı.

İkinci iktisadi faaliyet ise devletin idare olunabilmesi için vatandaşlarından vergi toplamasıdır. Vatandaşların kendilerine sağlanan devlet hizmetlerine katkıda bulunabilmesi için çeşitli dallarda birçok vergi toplanır. Bu vergilerin bir kısmı yerel idarelere bırakılır ve bu idarelerin kendi kendilerini yönetmeleri beklenir. Özellikle Cumhuriyet'in ilk yıllarında ekonomik zorluklar nedeniyle bu yönde bir politika izlenmiştir. Bu politika sonucunda kendi kendine yetecek geliri olmayan vilayetler kaza statüsüne düşürülmüş ya da birleştirilmiştir. Ayrıca vilayet olmayı hak eden kazaların vilayet yapılmaması ve bu icraatin sürekli ertelenmesinin de en büyük nedeni maddi durumdur. Her yeni vilayet yeni mülki, adli, sağlık ve eğitim kurumlarına ihtiyaç duymaktadır. Bu kurumlarda çok sayıda memur kadrosu istihdam edilmektedir. Dolayısıyla bütçeyi bu yük altına sokmamak için özellikle Cumhuriyet'in inkişafı devrinde vilayet sayısını arttırmanın aksine azaltma yoluna gidilmiştir. Doğu Karadeniz Bölgesindeki idari taksimat yeniden yapılandırılırken ekonomik veriler sık sık gündeme gelmekteydi.

Ulaşım

Coğrafya başlığı altında kısmen değinilen ulaşım faktörü, bölgeleri birbirinden ayıran ve birbirlerine üstünlük kurmalarına neden olan etkenlerden biridir. Ulaşım, bir bölgede gerek idari, gerek ekonomik, gerekse inzibati şartları etkiler. Bir bölgenin ulaşım ağından bahsederken sadece kara yollarını değil; demiryolları ve deniz yollarını da göz önünde tutmak gerekir. Gelişmiş bir kara veya demiryoluna sahip bir birim önem arz ettiği kadar deniz kıyısında bulunan şehirlerdeki liman varlığı da özellikle ekonomik ve askeri açıdan çok önemlidir. Limanlar iç kesimlerdeki yerleşim birimlerinin ihracat ve ithalatlarını yürütebilmeleri için çıkış noktalarıdır. Dolayısıyla bir limana sahip olan

bölgeler aynı zamanda iç taraflarda bir de hinterlanda sahip demektir. Bu hinterland bölgenin kalkınması için gerekli olan ticari faaliyetlerin sürekli canlı tutulmasını sağlamaktadır. Bu anlamda incelediğimiz bölgedeki en güzel örnek Trabzon'dur. Eskiçağlardan beri bölgenin en önemli limanı olan Trabzon Limanı, Uzakdoğu'dan Anadolu'ya uzanan tarihi transit yolunun batı ucundaki en önemli çıkış noktalarından birisiydi. Bunun bir sonucu olarak, sadece Doğu Karadeniz'in değil, Kuzey İran ve Doğu Anadolu'nun da batıya açılan kapısı olarak, asırlar boyu önemini korudu. Bu özelliğinin başka bir getirisi de bölgenin idari taksimatında her zaman merkez olma vasfını kazanmasıdır.

İdari taksimat uygulanırken bir birimin bağlı olacağı kaza ile iktisadi ilişkileri göz önünde tutuluyordu. Bu izahata göre denize kıyısı olmayan bir yerleşim yerinin eğer coğrafi ve ulaşım şartları da müsait ise limanı olan bir şehre ya da kazaya bağlanması beklenir. Ancak bu birim limana sahip olan merkeze çok uzaktaysa veya bu merkezle elverişli bir ulaşım ağına sahip değilse, o zaman kendisine en yakın idari birime bağlanır. Böylece bu idari birimin sahip olduğu avantajları kullanarak ticari faaliyetlerini sürdürebilir. Bu durum bazen tartışmalara neden olmakla birlikte, bazı yerlerin nereye bağlanacağı konusunda da belirsizliklere yol açmaktadır. Örneğin; Yusufeli ilçesinin bazen Erzurum bazen de Çoruh vilayetine bağlanması, Hopa'nın sahip olduğu liman nedeniyle Çoruh vilayetinin merkezi olma isteği, Giresun ve Ordu vilayetlerinin kuruluşu gibi birçok konuda ulaşım etkeni tartışılmıştır.

Demografik Yapı

İdari taksimatı etkileyen bir diğer faktörde insan faktörüdür. Bölgelerin il, ilçe, bucak yada köy olarak ayrılması oradaki nüfusla paraleldir. Bir bölgede nüfus arttıkça köyden vilayete doğru kademe kademe geçiş başlar. Tabii ki bu değişimde tek etken nüfus değildir. Ancak nüfusu çok olan yerin gelir ve gider dengesi de bu durumdan etkilenir. Nüfus sadece sayısal olarak değil yapısal olarak da taksimatı etkileyebilir. Bir bölgede yaşayan insanların etnik kökenleri ya da dini inançları da idari haritamızda çeşitli bölümlenmelere tesir etmiştir. Örneğin; Trabzon'un Maçka ilçesinin nahiyeden kazaya dönüştürülmesinin nedenlerinden biri de oradaki din değiştirme olaylarının önüne

geçmektir. Yine Bitlis'in il olması sırasında bölgenin Türklük merkezi olması bir faktör teşkil etmiştir.²¹

Güvenlik

Bir bölgenin veya birimin idari taksimattaki yerinin belirlenmesinde, o bölgenin veya birimin asayişini sağlama hususu da önemli bir faktördür. Güvenlik birimlerinin çoğu yerleşim yerlerinin merkezlerinde konuşlandırıldığı için herhangi bir olay anında bölgeye intikal etme süreleri önemlidir. Örneğin Fındıklı ilçesinin Çoruh'tan alınıp Rize'ye bağlanması sırasında, bu etken göz önüne alınmıştır. Yine farklı etnik kökene ve dini inanışlara sahip insanların bir arada yaşadığı yerlerde de bu güvenlik durumuna dikkat edilmiştir. Cumhuriyetin kuruluş yıllarında yaşanan isyanlardan sonra isyan bölgelerindeki idari taksimat, özellikle asayiş unsuru gözetilerek yapılmıştır. Hatta inzibati gerekliliklerden dolayı, Munzur vilayetinin valiliği ile bölge kumandanlığı birleştirilmiş ve askerlerin mülki idareye karışmasına göz yumulmuştur.

Osmanlı Devleti Zamanında İdari Taksimata Yönelik Düzenlemeler

Türkiye'de idari tarihin gelişimi ve dönüşümü sırasında birçok yasal düzenleme yapılmıştır. Sürekli daha iyi olma ve çağa ayak uydurma arayışı, bölgelerde değişen sosyo-ekonomik dengeler gibi nedenlerle, idari taksimat sürekli güncellenmek zorunda kalmıştır. Osmanlı İmparatorluğu küçük bir beylikten büyük bir devlete yükselirken idari düzeni de ilk günkü gibi bırakılamazdı. Genişleyen topraklar, giderek merkezden yani başkentten daha uzakta otoriteyi sağlama ihtiyacı doğuruyordu. Bu ihtiyaç nedeniyle ilk önce beylerbeylikleri kuruldu. Daha sonra bu sistemi eyaletler, müşirlikler ve vilayetler izledi. Bu birimlerin yöneticileri de çoğu zaman değişen görev ve sorumluluklara vakıf oldular. Bu idarecilerin sistemdeki rolleri hakkında detaylı çalışmalar mevcut olup çalışmanın bu kısmında idari taksimat üzerine yoğunlaşılacaktır.

Tanzimat ve Islahat fermanlarından sonra vilayet idaresindeki görev ve yetki dağılımında birçok değişiklik yapılmakla birlikte, idari taksimat konusundaki değişiklikler özellikle 1858 yılındaki düzenlemelerle başlamıştır.

²¹ TBMM ZC, Devre 5, Cilt 7, İçtima 21, 25.12.1935; Bkz. İlgili cildin eklerinde yer alan; "Yeniden 4 vilayet, 13 kaza kurulmasına ve bu teşkilat dolayısıyla bazı kazaların bağlılıklarının değiştirilmesine ve ayrıca yeniden 17 merkez kaymakamlığı ihdasına ve Dâhiliye Vekâleti kadro cetvelleriyle bütçesinde tadilat icrasına dair kanun layihası ve Dâhiliye ve Bütçe Encümenleri mazbataları."

1858 Talimatnamesi

1858 yılındaki bu talimatnamenin birinci maddesinde ülkenin “eyalat” (eyaletler), “elviye” (livalar), “kaza” ve “karye” olarak büyükten küçüğe doğru bölümlendiği belirtilmektedir. Eyalet birden fazla livadan, liva birden fazla kazadan, kaza ise birden fazla köyden oluşur. Birimlerin büyütülmesi yada küçültülmesinde ise kati suretle padişahın fermanına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu düzenleme ile müstakil livalar varlıklarını devam ettirmişlerdir. Bu tarz livaların yöneticileri olan mutasarrıflar, vilayet yöneticileri olan valilerle hemen hemen aynı yetkilere sahiptirler.²² 1858 talimatnamesi ile idari birimlerden biri olan sancakların isimleri “liva” olarak değiştirilmiştir. Ancak bu düzenleme tam anlamıyla başarılı olamamış, eyaletlerdeki idari karışıklıklar devam etmiştir.

Cebel-i Lübnan Nizamnamesi

Cebel-i Lübnan’da Dürzîler ve Marunîler arasında meydana gelen olaylardan sonra²³ Osmanlı Devleti, bölgede dış devletlerin de baskısıyla bir takım idari değişiklikler yapma yoluna gitmiştir. İngiltere, Fransa, Rusya, Avusturya, Prusya ve Osmanlı Devleti’nin temsilcilerinden oluşan “Avrupa Komisyonu” Lübnan Nizamnamesi adıyla bir nizamname hazırlamıştı. 9 Haziran 1861 tarihinde adı geçen devletlerin imzasıyla yürürlüğe giren nizamnameyle Lübnan Hıristiyan bir mutasarrıf tarafından yönetilen yarı müstakil bir sancak haline gelmiştir. Bölge altı kazaya, kazalar da cemaatlerine uygun olarak nahiyelere bölündü. Osmanlı Devleti Cebel-i Lübnan’daki bu idari değişikliği örnek alıp ülkenin diğer yerlerinde de benzerlerini uygulamak istiyordu.²⁴ Bunun ilk adımı da Cebel-i Lübnan nizamnamesinin düzenlenerek eksiklerinin giderilmeye çalışıldığı nizamnamedir. 1864 yılında ilan edilen bu Vilayet Nizamnamesi ideal idari sisteme ulaşmak için yapılan çalışmalardan en önemlilerinden biridir. Çünkü 1864 yılındaki bu nizamnameyle Osmanlı idari teşkilatında eyaletten vilayete geçiş süreci başlamıştır.

²² Vecihi Tönük, **Türkiye’de İdare Teşkilatı**, Ankara: Kanaat Basım ve Ciltevi, 1945, s.116-117

²³ Ayrıntılı bilgi için bkz. M. Tayyib Gökbilgin, “1840’tan 1961’e kadar Cebel-i Lübnan Meselesi ve Dürzîler”, **Belleten**, 10(40), (1946), s. 641-703

²⁴ Önen ve Reyhan, a.g.e., s. 150-151

1864 Vilayet Nizamnamesi

Ortadoğu’da yaşanan olaylar 1861 yılında Cebel-i Lübnan Nizamnamesinin hazırlanmasına yol açmıştı. Yine aynı yıllarda Rumeli’de de bir takım olaylar meydana gelmekteydi. Osmanlı Devleti Lübnan’daki gibi neredeyse bağımsız bir yapıya bir daha izin vermek istemediğinden dış güçler olaya müdahil olmadan önce kendi iradesiyle değişiklikler yapmaya karar verdi. Ali ve Fuad Paşalar bu iradeyi uygulamaya koymak için 1863’te hazırlıklara başladılar. Niş valisi Mithat Paşa’nın başarılı hizmetlerinden dolayı onu da İstanbul’a çağırıp hazırlıklara dahil ettiler. Rumeli’ye müfettişler gönderildi.²⁵ Fransızların “departman” yönetmeliklerine benzer şekilde hazırlanan nizamname Heyet-i Vükelaca onaylanarak 8 Kasım 1864’te yürürlüğe girdi.²⁶

Vilayet Nizamnamesine göre;²⁷

- Eyaletlerin adı vilayet olarak değiştirilerek, idari taksimat; büyükten küçüğe sırasıyla vilayet, liva, kaza ve karye biçimindeki bir hiyerarşik yapıya bağlanmıştır.²⁸
- Vilayetlerin başında vali, livaların başında mutasarrıf, kazaların başında kaymakam, köylerin başında ise muhtarların bulunmasına karar verilmiştir.

Bu nizamnamenin amacı eyalet valileri zamanında azalmış olan merkezi otoriteyi güçlendirmektir. Nizamnamede valilerin istisnai durumlar dışında merkeze danışmadan karar vermelerine izin yoktu.²⁹ 1864 yılına gelindiğinde aslında iki ayrı nizamname hazırlanmıştı. Bunlardan biri Vilayet Nizamnamesi, diğeri ise Tuna bölgesi için hazırlanan nizamnamedir. Bu iki nizamname birbirine benzemekle birlikte, aralarında çeşitli farklar da vardır. Vilayet ismi aslında yeni bir terim değildir. Vilayet önceden bazen eyaletleri de kapsayan “bölge” ya da “memleket” anlamında kullanılan bir kavramdı. İlk olarak Silistre, Vidin ve Niş eyaletleri birleştirilerek Tuna Vilayeti oluşturulmuştu. Tuna vilayeti için hazırlanan nizamname Vilayet Nizamnamesinden daha önce yürürlüğe girmiştir. İki

²⁵ Mehmet Seyitdanlıoğlu, “Yerel Yönetim Metinleri III: Tuna Vilâyeti Nizamnamesi”, **Çağdaş Yerel Yönetimler**, 5(2), (1996), s. 67-69. Ayrıca bkz. Önen ve Reyhan, a.g.e., s.176-177

²⁶ Roderic H. Davison, **Osmanlı İmparatorluğunda Reform 1856-1876**, Çev. Osman Akınhay, 2. Baskı, İstanbul: Agora Kitaplığı, 2005, s. 152-153. Eserde nizamnamenin Takvim-i Vekayi’de yayınlanma tarihi 7 Kasım 1864 (7 Cemaziyelahir 1281) olmasına rağmen yürürlüğe girme tarihi 8 Kasım 1864 olarak gösterilmiştir.

²⁷ Önen ve Reyhan, a.g.e., s. 160

²⁸ Bu nizamnamede nahiyeye denilen bazı köylerin birleşmesinden oluşan yerleşim birimleri de vardı. Fakat bunlar hakkında herhangi bir konuda hüküm bulunmadığı için bu sistem uygulamaya geçmiştir diyemeyiz. Bkz. Önen ve Reyhan, a.g.e., s. 161

²⁹ Sabri Öney, “Türkiye’de Vilayet İdaresi”, **İdare**, 8(85), (1935) s. 755

nizamname arasındaki başlıca farklılık; Tuna Nizamnamesinde sancakların başında mutasarrıf yerine kaymakam, kazaların başında ise kaymakam yerine müdürün olmasıdır.³⁰ İlk olarak Tuna vilayetinde uygulanan yeni sistem Mithat Paşa'nın yönetimiyle birlikte başarıya ulaşıncı imparatorluğun geri kalanında da uygulanması kararlaştırılmıştır.. Ancak tedbir amacıyla önce imparatorluğun belirli noktalarıyla işe başlanmıştı. Tuna'dan sonra ilk olarak Bosna ve Hersek birleştirilerek Bosna vilayeti kurulmuştur. Daha sonra bunu Edirne, Halep, Şam ve Sayda birleştirilerek oluşturulan Suriye, Trablusgarp ve Erzurum vilayetleri takip etmiştir.³¹ 1866 yılında ortaya çıkan Girit isyanından sonra bu nizamnamenin tüm memlekete yayılması için çalışmalara başlanmıştır.

1867 Vilayet Nizamnamesi

1864 nizamnamesinin, Tuna başta olmak üzere, başarılı olması sonrasında 1867'de yayınlanan 22 maddelik bir nizamname ile önceki nizamnamenin tüm ülke çapında uygulanmasına karar verilmiştir. Bu nizamnamede yönetsel birimler vilayet, liva, kaza, nahiye ve köyden oluşmaktadır. 1864 nizamnamesine göre yeni nizamnamede nahiyelere daha çok yer ayrılmıştır. Buna göre nahiyeler kaza ya da kasaba olamayacak yerlerdir ve kendilerinden büyük kazalara bağlıdırlar.³²

1868 yılına gelindiğinde imparatorluk Bağdat ve Yemen dışında yeni idari örgütlenmesini tamamlamıştı. Cebel-i Lübnan özel statüsü, Mısır ve Girit özerk durumları, İstanbul ise başkent olması nedeniyle yeni kurulan vilayet sisteminin dışında bırakılmıştı. 1869'da Bağdat ve Ege adaları da bu sisteme dahil olmuştu. Böylece eskiden sayıları otuz iki ile kırk arasında değişen eyaletlerin yerine, yirmi altı bazı kaynaklara göre de yirmi yedi vilayet kurulmuştu.³³

1871 Vilayet Nizamnamesi (İdâre-i Umûmiye-i Vilâyât Nizâmnamesi)

1867 yılındaki düzenlemelerden sonra 1871 nizamnamesi ile 1913 yılına kadar idari yapıya yön verecek değişiklikler yapılmıştır. Yeni yapı içerisinde Osmanlı Devleti 27 vilayet ve 123 livaya bölünmüştür. İdari sistem büyükten küçüğe sırasıyla vilayet, liva,

³⁰ Selda Kılıç, "1864 Vilayet Nizamnamesinin Tuna Vilayetinde Uygulanması ve Mithat Paşa", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, 24(37), (2005), s. 102

³¹ Önen ve Reyhan, a.g.e., s. 181-182; Selda Kılıç, a.g.m., s. 103; Davison'a göre bu vilayetlerin dışında Mısır'da bir vilayet sayılıyordu ve Osmanlı Devleti Bağdat ve Yemen dışında en azından kağıt üzerinde bu şekilde örgütlenmesini tamamlamıştı. Bkz. Davison, a.g.e., s. 165

³² Recep Sanal, **Türkiye'de İllerin Yeniden Düzenlenmesi**, Ankara: Öztürkler Matbaası, 2000, s. 24-25

³³ Keskin, a.g.e., s. 193-194

kaza, nahiye ve köylerden oluşmaktadır. 1871 nizamnamesi ile nahiye birimi kesin olarak oluşturulmuş, yönetimi ise müdürlere bırakılmıştır. Bu kanuna göre 500 kişiden fazla nüfusa sahip olan köy ve çiftliklerin nahiye olması öngörülmüştü. Ayrıca vali, mutasarrıf ve kaymakam tarafından yönetilen idari birimlerde yani vilayet, liva ve kazalarda belediye teşkilatının kurulması da öngörülmüştür.³⁴ Bu nizamname ile birlikte valilerin yetkileri arttırılmıştır. Valiler kanun ve düzenlemelerin uygulanmasına nezaret, vilayet memurları üzerinde teftiş ve asayiş sağlama, gerekirse ceza tatbiki gibi salahiyetlere sahip olmuştur.³⁵

1876 Anayasası (Kanun-i Esasi)

1876 tarihli Kanun-i Esasi’de yani Osmanlı Devleti’nin ilk anayasasında idari taksimata yönelik herhangi bir madde olmamasına rağmen, bu tarihten sonra ortaya çıkan değişikliklere temas etmekte fayda vardır. Bu dönemde de Vilayet-liva-kaza-nahiye-köy sistemi devam etmekle birlikte sadece yetki ve sorumluluk dağılımında değişiklikler olmuştur. 1876’da ülke genelinde 29 vilayet varken bugünkü Türkiye sınırlarını kapsayan coğrafyada 13 eyalet bulunmaktaydı. Bu sayı İkinci Meşrutiyet’in ilan edildiği 1908 yılında 14’e çıkmıştır. Ayrıca vilayetlerin alt kademesi olan sancakların dağılımında da birçok değişiklikler olmuştur.³⁶

³⁴ Mehmet Seyitdanlıoğlu, “Yerel Yönetim Metinleri VI: 1871 Vilayet Nizamnamesi ve Getirdikleri”, **Çağdaş Yerel Yönetimler**, 5(5), (1996), s. 89-92; Aslında Trabzon belediyesi kesin tarihi bilinmemekle birlikte 1868 yılında faaliyete geçmiştir. Bu da 1864 Vilayet nizamnamesinde yer alan belediye meclisi kurulmasını öngören maddelerin ülkenin farklı yerlerinde farklı zamanlarda uygulanabilmesinden kaynaklanmaktadır. Tam manasıyla belediye teşkilatı 1871 nizamnamesiyle ortaya konulmuştur.

³⁵ Öney, a.g.m., s. 755

³⁶ Recep Sanal, “Tarihi Gelişimi İçerisinde Türk Anayasalarında Genel Yönetimin Taşra Örgütüne İlişkin Düzenlemeler ve Yönetim Desenindeki Değişmeler”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, 6(22), (1998), s. 175-176

BİRİNCİ BÖLÜM

1. CUMHURİYET DÖNEMİNDE İDARİ TEŞKİLATA İLİŞKİN DÜZENLEME VE RAPORLAR

1919 yılında Osmanlı Devleti sınırları içerisinde İstanbul dahil 15 vilayet, 17 bağımsız ve 35 mülhak liva olmak üzere 67 idari birim vardı.³⁷ Milli Mücadele dönemi başladıktan sonra TBMM'nin açıldığı 23 Nisan 1920 tarihinde ise 71 vilayet ve liva vardı. Daha sonra Kars, Ardahan ve Batum'un da katılımıyla bu sayı 74'e çıkacaktır.³⁸ Yeni Meclis'in Ankara'da açılmasıyla birlikte, bir tarafta sürüp giden Kurtuluş Savaşı'na rağmen ülkenin diğer meseleleri hakkında da tartışmalar sürmekte, yeni kararlar alınmakta ve kanunlar yapılmaktaydı. İdari sistemdeki değişikliklerde bu kanunlardan bir kısmını oluşturmaktadır. Örneğin; 15 Ağustos 1920'de gerek Dahiliye Encümeni gerekse TBMM'nin onayı ile bütün mülhak livaların peyderpey bağımsız hale getirilmesine karar verilmiştir.³⁹

1.1 1921 Anayasası

Kurulan yeni Meclis ilk anayasayı 20 Ocak 1921'de kabul etmiş ve bu anayasa 7 Şubat 1921'de yürürlüğe girmiştir. Bu anayasada idari sistemle ilgili çok önemli maddeler vardır. Bunların en önemlisi olan 10.maddede “*Türkiye coğrafi vaziyet ve iktisadi münasebet nokta-i nazarından vilayetlere, vilayetler kazalara münkasem olup kazalar da nahiyelerden tereküp eder.*” hükmü vardır.⁴⁰ Kanunun TBMM'deki görüşmeleri esnasında Adana Mebusu Zekai Bey coğrafi vaziyetin idari taksimatta dikkate alınmasının sakıncalarından bahsetmiştir. Coğrafi vaziyete bakılırsa Karadeniz Bölgesindeki birçok livanın (bu livaların iktisadi münasebetleri de birbirine benzer), birleştirilerek bir liva haline gelmesi gerekirdi. Yani bu kıstas şekli mantıklı değildir.⁴¹

³⁷ Kamil Erdeha, **Milli Mücadelede Vilayetler ve Valiler**, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1975, s. 44

³⁸ Sanal, a.g.m., s. 179

³⁹ Önen ve Reyhan, a.g.e., s.370

⁴⁰ Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006, s. 263; Faruk Yılmaz, **Türk Anayasa Tarihi**, Ankara: Berikan Yayınevi, 2007, s. 95

⁴¹ TBMM ZC, Devre 2, Cilt 25, Birleşim 109, 29.05.1926

Osmanlı'dan kalan vilayet-liva-kaza sıralaması yeni mecliste daha farklı biçimde ele alınmıştır. Osmanlı idari sisteminde yer alan livalar müstakil hale getirilerek ortadan kaldırılmak istenmiştir. Bunun sonucu olarak, 1920'li yılların sonuna doğru tıpkı daha önce Trabzon vilayetinden ayrılıp müstakil hale getirilen Canik livası gibi Lazistan ve Gümüşhane livaları ile Ordu ve Giresun kazaları da müstakil liva haline getirilmiştir. Böylece sınırları küçülen vilayetler liva kademesine düşmüş, kendilerine bağlı livaları kaybettikleri gibi kazalarından bazılarını da yeni kurulan müstakil livalara vermek durumunda kalmışlardır.⁴² 1921 anayasasıyla beraber liva kavramı ortadan kalkarak bütün livalar vilayet ismini almıştır.⁴³ Osmanlı idare teşkilatının önemli bir birimi olan liva teşkilatının, kağıt üzerinde de olsa ortadan kaldırılması şüphesiz önemli bir adımdır.

Teşkilat-ı Esasiye Kanununda umumi müfettişliklere de bir bölüm ayrılmıştır. Anayasanın 22.maddesinde *“Vilayetler, iktisadi ve içtimai münasebetleri itibariyle birleşerek umumi müfettişlik mıntıklarını vücuda getirirler.”* hükmü yer alır. 23.madde de ise;

Umumi müfettişlik mıntıklarının umumi surette asayişin temini ve bütün daireler muamelelerin teftişi, umumi müfettişlik mıntıklarındaki vilayetlerin müşterek işlerinde ahengin tanzimi vazifesi müfettişlere verilmiştir. Umumi müfettişler ile idarelere ait vazife ve kararları daimi surette murakabe ederler.

hükmü vardır.⁴⁴ Müfettişlik kurumunun anayasada yer almasına rağmen uygulanması hemen başlamayacaktır. Nitekim ilk umumi müfettişlik 1927 yılında kurulacaktır.

1.2 1924 Anayasası

Cumhuriyetin ilanından sonra 20 Nisan 1924'te yürürlüğe konan anayasanın 89, 90 ve 91. maddeleri vilayetlere ayrılmıştır. 89. maddede tıpkı 1921 anayasasının 10. maddesinde olduğu gibi, vilayetlerin kazalardan, kazaların nahiyelerden, nahiyelerin ise kasaba ve köylerden oluştuğu belirtilir. Daha sonra detaylı bir kanun hazırlanacağı için bu anayasada yerel yönetimlere ve taksimata fazla yer ayrılmamıştır. 1945 yılında “Teşkilat-ı

⁴² Murat Küçükkuşurlu, “Türkiye’de Livaların Vilayete Dönüştürülmesi”, **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, 5(10), (2009), s. 24-25

⁴³ İttihat ve Terakki partisinin 1916 yılındaki programında idari taksimatın vilayet-kaza-nahiye şeklinde düzenleneceği belirtilmişti. 1917 yılında hazırlanan tasarıda mülhak livalar ile ilgili hazırlanan kanun tasarisında bu livaların bağımsız hale getirilmesi öngörülüyordu. Böylece merkezden yönetilecek bu livalar vilayet haline dönüştürülecekti. Livaların müstakil olması; karar verme gücü, iktisadi gelişme yeteneği ve yerel yönetimlere tanınan yetki nedeniyle eğitim, sanayi ve ticaretin gelişmesiyle sonuçlanacaktır. Hazırlanan bu tasarı o dönemdeki mevcut anayasa uymadığından livalara vilayet yerine müstakil mutasarrıflık denilmesine karar verilmiştir. Mebusan Meclis’inde kabul edilen bu tasarı, ayan meclisinde görüşülmeden her iki mecliste dağıldığından yasalaşmamıştır. Bkz. Keskin, a.g.e., s. 238-239

⁴⁴ Yılmaz, a.g.e., s. 96-97

Esasiye” kavramı dilde Türkçeleştirme çalışmaları sonucunda “Anayasa” olarak değiştirilmişti. 1924 anayasası da bu yılda tamamen Türkçeleştirilmiştir. Böylece vilayetler il, kazalar ilçe, nahiyeler ise bucak olarak adlandırılmıştır. Yine bu anayasada ilk anayasanın aksine, umumi müfettişlik kurumundan hiç bahsedilmemektedir.

1.3 1926 Teşkilat-ı Mülkiye Kanunu

26 Haziran 1926 tarihinde Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe giren Teşkilat-ı Mülkiye Kanunu Türkiye’deki vilayet sayısını azaltmayı hedeflemiştir. Bütün sancakların bağımsız hale getirilmesi ile Türkiye’de 74 vilayet ortaya çıkmıştı. Bu vilayetlerden on tanesi mülhak statüsündeydi. Daha sonra 1924 yılında bu 10 vilayetten Üsküdar ve Beyoğlu dışındakilerde bağımsız hal getirilince 72 bağımsız vilayet ile iki mülhak vilayet ortaya çıkmış oldu.⁴⁵ 1926 yılındaki Teşkilat-ı Mülkiye Kanununa göre 11 vilayet kazaya, 27 kaza nahiyeye dönüştürülürken 60 nahiyede ilga edilmiştir. Ayrıca, 18 kaza yeniden teşkil edilmiş ve 17 kaza başka vilayetlere bağlanmıştır. Teşkilat-ı Mülkiye Kanunu’na göre;

- Üsküdar, Beyoğlu, Çatalca, Gelibolu, Genç, Ergani, Ardahan, Siverek, Kozan, Muş ve Dersim vilayetleri kaza haline getirilmiştir.
- Silivri, Büyük Çekmece, Beykoz, Abdürrahmangazi, Ladik, İlisu, Yumurtalık, Hassa, Zir, Erdek, İznik, Yalova, Kadı şehri, Borçka, Ayvacık, Narman, Hoşop, Adilcevaz, Harput, İpsala, İnoz, Şarköy, Havsa, Lalapaşa, Pınarhisar, Gazipaşa ve Halfeti kazaları nahiyeye haline dönmüştür.⁴⁶

Bu kanunla birlikte meclise sunulan “*Taksimât-ı Mülkiye Tetkikatının Netayici Hakkında Umumi Rapor*” ile birlikte yapılan değişikliklerin gerekçeleri açıklanmıştır. Bu tetkikat raporuna göre mevcut 74 vilayetin birçoğu vilayet olma ölçütlerine sahip değildir. Bu nedenle yeni yapılacak değişikliklerde vilayet, kaza ve nahiyelerin idari, iktisadi, ticari ve sıhhi şartlarına, nüfusu, ulaşımı, yer şekilleri, yüzölçümü ve iklimine dikkat edilmiştir.⁴⁷

Kanunun içeriğinden özetle bahsettikten sonra meclisteki görüşmelere dikkat çekmek gerekir. Erzurum Mebusu Münür Hüsrev Bey yaptığı konuşmada Teşkilat-ı Mülkiye

⁴⁵ Önen ve Reyhan, a.g.e., s.480

⁴⁶ Teşkilât-ı Mülkiye Kanunu (1926), **T.C. Resmi Gazete**, 404, 26.06.1926

⁴⁷ TBMM ZC, Devre 2, Cilt 25, İçtima 109, 29.05.1926, Bkz. İlgili cildin eklerinde yer alan; Teşkilâtı Mülkiye Hakkında Başvekâletten 'Gelen (1/955) Numaralı Kanun Lâyihası Ve Dahiliye Ve Muvazene Maliye Encümenleri Mazbataları

Kanun teklifinin eksiklerinden bahsetmişti. İdeal bir Teşkilat-ı Mülkiye Kanunu nevahi teşkilatını içerecek bir kanun olmalıydı. Fakat bu kanun bir teşkilatı mülkiyeden çok bir taksimatı ve tashihi ifade etmekteydi. Kaldı ki esaslı bir teşkilatı mülkiye kanunu oluşturmak için üç buçuk ay gibi kısa bir süre kafi değildi. En az iki senelik bir tetkikat neticesinde böyle bir kanun oluşturulabilirdi. Nitekim bu kanunla yapılmak istenen zaten bir teşkilat değil taksimattı. İlgili kanun tetkik edildiğinde görülüyor ki birçok neden arasında vilayetlerin ilga edilmesinin asıl nedeni umumi gelirlerinin noksanlığıydı. Bir vilayetin gelirin eksik olması ilgasına sebep olabilecek nedenlerden olamazdı. Çünkü öyle yerler vardır ki toplam geliri eksik olsa da idareten vilayet olması zaruret gösteriyordu. Vilayetlerle ilgili tartışmalardan sonra kürsüye gelen Dahiliye Vekili Cemil Bey memleketin geçirdiği inkılap sürecinde taksimatı mülkiyede yapılması gereken değişiklikler olduğunu söylemişti. İki-üç senedir süren hazırlıklardan sonra lağvedilecek vilayetlerin azlığı ve yapılacak tahsisatın genel ve kapsamlı olması nedeniyle kanun daha mükemmel hale getirilmek üzere tehir edilmişti. Bu kanun layihası ise memleketin ihtiyacını tam olarak yansıtıyordu. Çünkü bu mesele bir buçuk senedir uzmanlarla ve yüksek tecrübeye sahip idarecilerle birlikte değerlendiriliyordu. Bu değerlendirmeler sırasında iki görüş ön plana çıkmıştı. Bunlardan birincisi olan “İdare-i Umumiye” fikrinde memleketin az miktarda az sayıda vilayetle taksim edilmesi, böylece idarenin kolaylaşması benimseniyordu. Bu vilayetlerde kazalara, kazalar da nahiyelere bölünmeliydi. İkinci fikir olan “İdare-i Mahalliye” ise memlekette umumi vilayetlerin çoğaltılmasını ve bu umumi vilayetlerin altında idare-i mahalliyeler inkişaf etmesini öngörüyordu. Böylece oluşturulacak olan birçok merkez ve vilayet kendi kendini idare edebilecek, bütçelerini düzenleyebilecek, meclisi umumilerini toplayabilecekti. Bu iki fikir kıyaslandığında sayıları az olan vilayetlere bağlı olan müstakil ve mülhak livaları da vilayet yapmak suretiyle idare-i mahalliye fikri Cumhuriyet idaresi ve Meclis-i Ali tarafından kabul edilmişti. Cemil Bey konuşmasının devamında bazı vilayetlerinin ilgasının sadece varidat ve nüfusun azlığı ile ilgisi olmadığından bahsetmişti. Bunlar kendilerini idare edebilecek vaziyette değildi. Bazı kazalar, harpler, göçler ve istilalar dolayısıyla nüfuslarını kaybetmişlerdi. Bu tür birimler ilerleyen dönemde kaza vaziyetini muhafaza edecek kabiliyete eriştiğinde yeniden teşkil edileceklerdi.⁴⁸

⁴⁸ TBMM ZC, Devre 2, Cilt 25, İçtima 109, 29.05.1926, s. 605-615

1.4 1929 Vilayet İdaresi Kanunu

1924 yılında ilan edilen anayasanın meclisteki görüşmeleri sırasında vilayetleri ve idari taksimatı ilgilendiren daha detaylı bir çalışmanın yapılmakta olduğundan bahsediliyordu. Bu çalışma ancak anayasadan beş yıl sonra yani 1929 yılında yürürlüğe geçebilmiştir. Vilayet İdaresi Kanununda 1921 ve 1924 anayasalarındaki vilayetlerin kaza, nahiye ve köylerden oluştuğu maddesi aynen kabul edilmiştir. Bu kanunda daha önceki kanunlarda olmayan vilayetlerin teşkili, lağvı, sınırlarının değiştirilmesi, kazaların teşkili, lağvı ve bir yerden başka bir yere bağlanması gibi durumlarda nasıl bir prosedür izleneceğini açıklanmıştır. Buna göre; vilayet teşkili, mevcut vilayetlerden birinin kaldırılması ya da vilayet merkezinin değiştirilmesi için Devlet Şurasının mütalaasının alınması şart koşulmuştur. Kaza teşkili, mevcut bir kazanın kaldırılması veya bir kazanın bir vilayetten alınıp başka bir vilayete bağlanması vilayet idare heyeti ve umumi meclislerinin mütalaası alındıktan sonra kanun ile yapılır. Vilayet sınırlarının kaza merkez ve sınırlarının değiştirilmesi, nahiye teşkili veya kaldırılması veya bunların merkez ve sınırının değiştirilmesi, bir kazadan başka bir kazaya bağlanması alakadar vilayet idare heyet ve umumi meclislerinin mütalaası alındıktan sonra Dahiliye Vekaletinin kararı ve Cumhurreisi'nin onayı ile yapılır. Yeniden köy teşkili, köylerin birleştirilmesi, ayrılması veya bir nahiyeden başka bir nahiyeye bağlanması ise alakadar vilayetin idare heyeti ve umumi meclislerinin mütalaası alındıktan sonra Dahiliye vekaletinin tensibi ile vilayetçe yapılır. Bunların dışında valiler başta olmak üzere idari birimlerde görev yapacak memurların da görev ve yetkileri bu kanunla belirlenmekteydi.⁴⁹ Vilayet İdaresi Kanunuyla birlikte Türkiye Cumhuriyeti Devleti merkezîyetçi bir yapı benimsediğini ortaya koymuştur. Kanun, tevsii mezuniyet ilkesi uyarınca valileri taşrada devletin temsilcisi ve bakanlıkların yürütme organı olarak görmekteydi.⁵⁰

Görüldüğü üzere Cumhuriyet döneminin ilk vilayet idaresi düzenlemesi olan bu kanunla, 1921 ve 1924 anayasalarında belirtilen temel ilkeler teyit edilmiş ve bu ilkelerin nasıl uygulanacağı ayrıntılı bir şekilde açıklığa kavuşturulmuştur. 8 Haziran 1936'da çıkarılan 3001 sayılı kanunla Vilayet İdaresi Kanunu'nun bazı maddeleri değiştirilmiştir. Bu yeni kanuna göre; vilayetlerin adlarının değiştirilmesi Devlet Şurası mütalası ile kanunla, kaza adlarının değiştirilmesi ilgili vilayetlerin idare heyetler ve umumi

⁴⁹ Vilayet İdaresi Kanunu (1929), **T.C. Resmi Gazete**, 1184, 05.05.1929

⁵⁰ Sonay Bayramoğlu, "1929: Yönetimde Merkezîyetçiliğin İnşası", **Açıklamalı Yönetim Zaman Dizini (1929-1939)**, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 2007, s. 21,29

meclislerinin görüşü alındıktan sonra Dâhiliye Vekâleti'nin kararı ve Cumhurbaşkanı'nın onayı ile nahiye ve köy adlarının değiştirilmesi ise vilayetlerin idare heyetler ve umumi meclislerinin görüşü alındıktan sonra Dâhiliye Vekâleti'nin onayı ile vilayetçe yapılacaktır.⁵¹

1.5 1949 İl İdaresi Kanunu

Vilayet İdaresi Kanunundan sonra mülki taksimatı ve teşkilatı düzenleyen en önemli kanun İller İdaresi Kanunu'dur. Bu kanuna göre; *“Türkiye coğrafya durumu ve ekonomi ilişkileri bakımından illere, iller ilçelere, ilçeler bucaklara bölünmüştür ve bucaklar da kasaba ve köylerden meydana gelir.”* Önceki kanundan isimlerde yapılan değişiklikler dışında pek de farkı olmayan kanunun diğer maddelerinde şu hükümler vardır:

İl ve ilçe kurulması, kaldırılması, merkezlerinin belirtilmesi, adlarının değiştirilmesi bir ilçenin başka bir ile bağlanması ve sınırlarının değiştirilmesi, ilgili iller idare kurullarıyla genel meclislerinin mütalaalarının alınması ile kanunla gerçekleşmektedir. Bucak kurulması, kaldırılması, merkezinin belirtilmesi, il, ilçe ve bucak sınırlarının ve bucak adlarının değiştirilmesi, bir köyün veya kasabanın veya bucağın başka bir il ve ilçeye bağlanması, mühim mevki ve tabii arazi adlarının değiştirilmesi, ilgili iller idare kurullarıyla genel meclislerinin mütalaalarından sonra İçişleri Bakanlığı'nın kararı ve Cumhurbaşkanı'nın onayı ile gerçekleşmektedir. Köy ve kasabaların aynı ilçe içinde bir bucaktan başka bir bucağa bağlanması, köy adlarının değiştirilmesi, köylerin birleştirilmesi ve ayrılması, bir köy, mahalle veya semtin o köyden ayrılıp başka bir köy ile birleştirilmesi, ilgili iller idare kurullarıyla genel meclislerinin mütalaalarından sonra, İçişleri Bakanlığı'nın uygun görmesi ile yapılmaktadır. Kanunda illere, ilçelere ve bucaklara, merkez yapılan şehir, kasaba veya köyün adının verileceği, fakat bunların coğrafi veya tarihî bir sanı varsa onun da isim olarak verilebileceği belirtilmiştir.⁵²

1.6 Vilayetler İdaresi Umum Müdürlüğü On Senelik Çalışma Raporu (1923-1933)

Cumhuriyet rejiminin teşkilinden başlayıp onuncu yıldönümüne kadar idari sitemdeki çalışmaları konu edinen, Dahiliye Vekaleti tarafından hazırlanmış önemli bir dokümandır. Raporda Osmanlı Devleti döneminde idari teşkilatlanmanın nasıl bir seyir izlediğinden bahsedildikten sonra; Cumhuriyet'in ilk 10 yılında bu alanda atılan adımlar gerekçeleriyle birlikte anlatmıştır. 1923 yılında Türkiye'de Cumhuriyetin ilanı sırasında ülke vilayetlere, vilayetler livalara ya da mutasarrıflıklara, livalar kazalara, kazalar da

⁵¹ Nejdet Bilgi, “Cumhuriyet’in İlk Döneminde Mülki Yapının Gelişimi (1920-1950)”, **Türkler**, C. 17, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 337

⁵² Bilgi, a.g.m., s. 339; İller İdaresi Kanunu (1949), **T.C. Resmi Gazete**, 7236, 18.06.1949

nahiyelere ayrılmıştı. Bunların dışında bir de doğrudan merkeze bağlı olan gayri mülhak livalar mevcuttu. Bunların vilayetlerden tek farkı vali yerine mutasarrıf tarafından yönetilmeleri idi.

1924 yılında yürürlüğe giren Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 89. maddesine göre Türkiye vilayetlere, vilayetler kazalara, kazalar da nahiyelere bölünmüştü. Böylece liva ya da mutasarrıflık kademesi tasfiye edilmişti. Aslında kaza ile vilayet arasındaki liva teşkilatı halkın merkezdeki hükümetle olan işlerinin uzamasına neden oluyordu. Yeni teşkilat kaza ile vilayeti birbirine yaklaştırdı. Yine bu dönemde bazı mülhak livalar müstakil hale getirildi. Böylece livaların kaldırılıp vilayet haline dönüştürülmesi için ilk adım atıldı. Sonunda livalar, adları vilayet olarak değiştirilerek ortadan kaldırıldı. Oluşturulan 74 vilayetin bir süre sonra memleket için pek faydalı olmadığı anlaşıldı. Çünkü bunlardan bir kısmının gelirleri kendi ihtiyaçlarını karşılamaktan çok uzaktı. Bazılarının coğrafi ya da iktisadi durumları, bazılarının nüfusunun azlığı nedeniyle bir vilayet teşkil etmeleri zordu. Dolayısıyla bunların vilayet halinde bırakılmasının bir faydası yoktu. Nihayet vilayetlerin sayısını azaltmaya karar veren Vekalet, bu işi esaslı bir tetkikat ile halletmek için "Tetkikat-ı Mülkiye" heyetlerini oluşturdu. Bir asker ve bir mülki memurdan oluşan bu heyetler memleketin her tarafını yerinde inceleyerek raporlar oluşturdular. Dahiliye vekaletindeki uzman kişilerin oluşturduğu heyet tarafından incelenen bu raporlardan sonra vilayetlerden bir kısmının lağvı kararlaştırılmış oldu.

1926 tarihli Teşkilat-ı Mülkiye kanununda sözü edilen 11 vilayetin lağvından sonra ülkedeki vilayet sayısı 74'ten 63'e düşmüştü. Bunların bünyesinde 339 kaza ve 681 de nahiye mevcuttu. Ancak bu yeni teşkilat da amaçlanan faydayı sağlayamadı. Bir takım yerel bazdaki olaylar ve halkın vilayetlerinin kaza haline getirilmesini istememesi nedeniyle idari taksimattan beklenen verim alınamıyordu. Diğer taraftan Dahiliye Vekaleti elindeki raporlara, mülkiye müfettişlerinden gelen raporları ve vilayetlerden gönderilen genel durum raporlarını da ekleyerek çalışmalarına devam ediyordu. Bu çalışmalar sırasında vilayet sayısını azaltma projelerinde asayiş durumu, gelir ve gider dengesi, askerlik durumu, iktisadi ve ticari durum, coğrafi şartlar, nüfus, ulaşım durumu, etnografik durum ve idari durum gibi etkenler göz önünde bulundurulmaya çalışılıyordu.⁵³

⁵³ BCA, MGM, 30.10.0.0/64.432.16, 1933

Bu raporda yeni devletin kurucusu ve Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün idari taksimat konusundaki düşünce ve önerilerine de yer verilmiştir. Atatürk 1931 yılında yaptığı seyahate ait notlarında bu durumdan şöyle bahsetmiştir;

Hükümet her yerde teşkilatıyla, şahıslarıyla, salahiyyet ve vazifeleriyle kuvvetlendirmeye muhtaçtır. Zaman zaman tesirini gösteren muhtelif mahalli cereyanların doğurduğu şimdiki çok vilayet teşkilatı birçok noktadan zararlıdır. Bu kadar vilayeti idare için kıymetli vali ve bilhassa rüesa bulunamıyor. Bir taraftan ondan fazla kazalı vilayet varken öte tarafta iki kazalı bir vilayetin ayrı bir idare cüz'ü tamı olmasını mücbir kılacak sebebi müşahede etmek kabul değildir. Bilakis vilayetler bu dar taksimatı coğrafi, siyasi ve iktisadi vaziyeti bir olan yan yana mıntikalarda ayrı idare fikirleri yapıyor. Çok vilayet mahalli ve umumi bütçe için de zarar yapıyor. Bu sebeple mevcut vilayetlerimizin adedi mümkün olduğu kadar azaltılmalı, tasarruf edilecek paradan umumi müfettişlikler teşkilatı için para ayırmalı ve büyücek vilayetlerde vali muavini istihdam edilmeli.

Bu esası göz önünde tutan Dahiliye Vekaleti 1933 yılında hazırladığı bir proje ile altı vilayetin daha lağvını teklif etti. 2197 numaralı kanunla Aksaray, Cebelibereket, Artvin, İçel, Şebinkarahisar, ve Hakkari vilayetleri de lağvedildi. Böylece 57 olan vilayet sayısına rağmen vekalet projelere devam etmiş ve kademeli olarak vilayet sayısının 50'ye, 40'a ve 30'a indirilmesini planlamıştır. (Bkz. Ek 1,2,3)

Raporda on sene içinde yapılan çalışmalardan birisi olan Umumi Müfettişlikler konusundan da bahsedilmektedir. Umumi müfettişliklerin içtimai, iktisadi ve doğal gerekçelerle kurulması planlanmıştı. Türkiye Cumhuriyeti bu gerekçelerle birlikte beş mıntıkaya bölünecekti. 1927 yılında ilk müfettişlik böyle kurulmuştu. Birinci müfettişlik kurulduktan sonra kapsadığı vilayetlerde faydası görülmüştü. Müfettişlik sayesinde senelerden beri asayiş sorunları yaşayan bölgelerde asayişte istikrar sağlanmış, bütün memurların hareket ve muamelatı sürekli bir kontrol altına alınmış, vekaletleri alakadar eden müşterek konular halledilmiş, bilhassa yol, mektep ve hastane gibi vilayetleri müştereken alakadar eden işlerde düzenleyici olunmuştu. Tüm bunlardan sonra pek faydalı olan Umumi Müfettişlik kurumunun çoğaltılmasına karar verilmişti.

Üzerinde en fazla durulan konulardan birisi de nahiye teşkilatında yapılmış olan düzenlemelerdi. İdare taksimatında köy ile kaza arasında yer alan bu teşkilat çok eksiklikleri olduğundan köylünün nüfus, vergi ve tapu daireleri ile olan işlerinin görülmesini sağlayamıyordu. Birçok meselenin halli için kaza merkezine gitmek zorunda kalan köylünün bu sıkıntısını aşmak amacıyla 1928 yılında meclise tam teşekküllü nahiye yasası teklif edildi. Mevcut nahiyeler bir müdür tarafından idare edilen nadiren de bir tapu ve nüfus memuru olan yerlerdi. Kimisi elli köyden oluşurken kimisi de beş köyden

oluşabilmekteydi. Hükümet bu mevcut nahiyelerin yerine başta nüfus ve tapu müdürleriyle beraber sulh hakimi de olan tam teşekküllü nahiyeler yapmayı düşünmüştür. Bu projeye göre Türkiye sınırları içinde 1500 adet tam teşekküllü nahiyeye ihtiyaç vardır. Bunların vücuda getirilmesi için üç esas dikkate alınmıştır. Köylünün bir gün içerisinde nahiyeye gidip aynı gün işini bitirip dönebilmesi, köy adedinin 25'ten fazla olmaması ve nahiyeye nüfusunun 10 bini geçmemesidir. 1500 tam teşekküllü nahiyenin devlete maliyeti 4,5 milyon liradır. 1928 yılından itibaren devlet Ankara'da 30, Erzurum'da 30, Balıkesir'de 40, İstanbul'da 37, Kırklareli'nde 13, Konya'da 44 ve Malatya'da 30 nahiyeye teşkil etmişse de daha sonraki yıllarda bütçe yetersizliği nedeniyle bu çalışmayı ihmal etmiştir. Oysa vilayetlerden alınan haberler ve mülkiye müfettişlerinin mahallinde yapmış olduğu tetkikatlara göre bu teşekkülün çok faydalı olduğu görülmüştü.⁵⁴

Vekâlet yaptığı esaslı ıslahatlar arasında merkez teşkilatına da yeni bir şekil vermeyi düşünüyordu. 1929 yılındaki kanuna kadar merkez teşkilatı dağılan imparatorluğun Dâhiliye Nezareti teşkilatı ile aynı idi. Yeni teşkilat hazırlanırken diğer ülkelerin teşkilatları tetkik edilmiş; düzgünlük, münasebat, memurlarda keyfiyet ve mesuliyete ehemmiyet veren, işten, paradan ve zamandan tasarruf eden bir teşkilat oluşturulmaya çalışılmıştı.⁵⁵

On senelik bu rapor gösteriyor ki, yeni Türkiye Devleti'nin inkişafı sürecinde içine girilen dönüşümden idari sistem de payını almıştır. Fakat bağımsızlık için verilen onca savaştan sonra neredeyse sıfır noktasına gelmiş bir ekonomik güçle birlikte istenilen değişiklikleri yapmak çok kolay değildi. Nitekim ideal sisteme ulaşmak için planlanan projelerin tam manasıyla uygulanabildiğini söylemek zordur. Bütçe yetersizliği nedeniyle yarım kalan uygulamalar ya da projeleri, bu dönemde yaygın bir şekilde görmekteyiz. Bu rapor idari alanda da karşılaşılan zorlukları gözler önüne sermektedir.

1.7 İdare Teşkilatı Hakkında Bir Rapor

Trabzon valiliği de yapan eski mülkiye müfettişlerinden Tokat mebusu Ali Galip Pekel tarafından hazırlanan ve dönemin CHP Genel Sekreteri Memduh Şevket Esenal'a 1943 yılında sunulan rapordur. Bu raporda köy idaresinden başlayıp vilayet idaresine doğru büyüyen idari sistemin aksaklıklarından bahsedilmektedir. Büyük kısmında özellikle

⁵⁴ BCA, MGM, 30.10.0.0/64.432.16, 1933

⁵⁵ BCA, MGM, 30.10.0.0/64.432.16, 1933

köy, nahiye, kaza ve vilayetlerde görev yapan idarecilerin yetki ve sorumlulukları, yetiştirilmeleri ve idari birimlerin nasıl yönetilmesi gerektiği anlatılmaktadır.

Bir ülkede hükümet şekli ne olursa olsun idare mekanizmasının rolü hep aynıydı. Kuvvetli ve nüfuzlu idare mekanizmasının olduğu yerlerde merkezden gelen bütün emirler kendilerine her zaman uygulama alanı buluyordu. Bir yerde nizam ve emir ancak yaptırımlar varsa gerçekleşebilirdi. Yaptırımlar ne kadar kuvvetli ise ve ne kadar hızlı uygulanabilirse yasaların ve emirlerin tatbik alanı da o kadar geniş oluyordu. Dolayısıyla idare mekanizması da devlet namına yaptığı her icraatta bir yaptırıma dayanmak zorundaydı. İdari teşkilatta esas önemli olan hiyerarşiydi. Üst birimler alt birimlere ne kadar hakim oluyorsa teşkilat o kadar iyi işliyordu.⁵⁶

İdari teşkilatın en önemli bölümünü genel idarenin yönetimindeki vilayetler teşkil etmekteydi. Köy ve belediyelerin kontrolü, idari vesayeti ve tanzim işleri vilayet idaresine aitti. Bunlardan başka devletle halk arasında işleri kuran ve yürüten idare de vilayet idaresiydi. Adliye ve askerlik işleri hariç bütün kamu işleri bu idari birimin düzgün ve hızlı çalışmasıyla doğru bir şekilde yürüyebilirdi. Bu idari birimin işleyişinde bir aksaklık olursa bütün devlet ve halk işlerinde de bir aksaklık oluyordu. Ülke toprakları vilayetlere, vilayetler kazalara, kazalar da nahiyelere ayrılmıştı. Genel idare adına uygulanan mevcut idare şekli nahiyelerde son buluyordu. Köy muhtarlarına ve belediyelere de genel idareye ait bazı hizmetler verilmişti. Bunların dışında bir de yine memleketin teftiş ve idare mekanizmasının bir parçası olarak umumi müfettişlikler mevcuttu.

Her vilayette bir vali, ihtiyaç kadarıyla idari şubeler ve bir idare heyetinden oluşan idare teşkilatı vardı. Kazalarda ise farklı olarak vali yerine kaymakam bulunurdu. Nahiyeler ise bu iki birime nazaran değişik bir teşkilata sahip olup, bu teşkilat bir nahiye müdürü, bir karakol ve bazen de bir nüfus memurundan müteşekkildi. Bu üç teşkilattan en iyi işleyeni kaza teşkilatıydı. Kazalarda kaymakamlar valiyi temsil ederdi. Dolayısıyla da devleti ve bütün vekâletleri temsil ediyordu. Fakat yasalar da bu tanım yapılmadığı için, herhangi bir şubede problem yaşanıldığında kaymakama sormak yerine merkeze danışılıyordu. Bu da kaymakamların otoritesini kırmakta idi. Kaymakamın teftiş ve nezaret yetkisi olmakla beraber bu yetkinin kullanılması üst birimlerce hoş karşılanmamaktaydı.

⁵⁶ BCA, CHP, 490.1.0.0/571.2272.1, 02.11.1943

Zaten tahkikat açılması ve ceza verilmesi kaymakamın yetkisi dâhilinde değildi. Dolayısıyla kaymakamlar iyi bir durumda değildi.

Vilayet idaresi doğrudan bir icraat yapmak yerine kaza idarelerini işi yapmaya sevk etmeliydi. Bu birim sadece emir ve direktifleri verip, kaza idaresinin soracağı işleri cevaplayıp hallederdi. Halledemediklerini de merkeze sorardı. Vilayet idaresi amil değil amir konumundaydı. Elindeki teşebbüs yetkisine dayanarak istediği emir ve direktifi verir fakat bunları tatbik edemezdi. Yapılan işleri ancak teftiş ve tetkik edebilirdi. Kanun ve nizamlara uygun olmadığına karar verirse yapılan işi bozabilirdi.⁵⁷

Mevcut vilayet idaresi ikiye bölünmek durumundaydı. Biri merkez kazası idaresi diğeri de asıl vilayetin idaresidir. Çeşitli nedenlerle yapılamayan merkez teşkilatı eksikliğinden ötürü, bu iki kısım birbirine karışmıştı. Merkez kazasına atanması gereken kaymakam yerine bu ihtiyaç vilayet görevlileri ile kapatılmıştı. Yani vali ya da vali muavinleri tarafından yürütülen merkez kazası işleri nedeniyle valiler asıl görev yerleri olan vilayetlerin bütününe yeterince ilgi gösterememekteydi. Dolayısıyla ilk iş bunları birbirinden ayırmak olmalıydı. Vilayet idaresi önünde merkez kaza ya da mülhak kazalar aynı durumda kalmalıydı.⁵⁸

⁵⁷ BCA, CHP, 490.1.0.0/571.2272.1, 02.11.1943

⁵⁸ BCA, CHP, 490.1.0.0/571.2272.1, 02.11.1943

İKİNCİ BÖLÜM

2 DOĞU KARADENİZ BÖLGESİNİN İDARİ TARİHİ

2.1 Osmanlı Hâkimiyetinden Önce Bölgenin İdari Durumu

Tarih boyunca insanlar toplu halde yaşadıkları yerleri, devlet olma sürecinde hiyerarşik bir düzene sokma ihtiyacı duymuşlardır. Doğu Karadeniz Bölgesi'ni içine alan tarihi Anadolu yarımadasına bakıldığında Eski Yunan döneminde bu düzen şehir devletleri şeklindeyken sonraki süreçte bu devletler birleşerek büyük imparatorluklar halini almıştı. Osmanlı Döneminde Trabzon Eyaleti sınırları içerisinde yer alan Doğu Karadeniz Bölgesini oluşturan altı şehir; Ordu, Giresun, Trabzon, Gümüşhane, Rize ve Artvin, Eskiçağ Yunan ve Roma kaynaklarında Pontos Bölgesi sınırları içerisinde yer almaktaydı.⁵⁹ Bölge arkeolojik verilerle tarih öncesi dönemlerine kadar inmesine rağmen⁶⁰, ilk yazılı bilgiler Miletos kolonistlerinin bölgeye yerleşmesi ve bunların Antik Grek ve Roma kaynaklarında ele alınmasıyla öğrenilmektedir.⁶¹ Bununla paralel olarak bölge ile alakalı ilk yazılı bilgiler de yine bu dönemde ortaya çıkmıştır.

Pontos Bölgesi olarak adlandırılan Karadeniz'in doğu bölümü, M.Ö. 2000'li yıllardan itibaren Kafkaslardan gelen Türk göçlerinin yerleşimine tanıklık etse de elimizde o günleri aydınlatacak yeterli arkeolojik ve yazılı kaynak bulunmamaktadır.⁶² Bununla birlikte Karadeniz Bölgesi, Anadolu'nun kuzeybatısında yer alan Miletos kolonistlerinin bir takım nedenlerle⁶³ bölgeye yönelmesi ve burada sırasıyla Sinope (=Sinop), Trapezus

⁵⁹ Pontos kelimesinin kökeni ve coğrafi sınırları için Bkz. Murat Arslan, **Roma'nın Büyük Düşmanı, Mithradates VI Eupator**, İstanbul: Odin Yayıncılık, 2007, s. 2-13.

⁶⁰ Mehmet Özsait, "İlkçağ Tarihinde Trabzon ve Çevresi", (Haz. Kemal Çiçek vd.) **Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri (6-8 Kasım 1998 Trabzon)**, Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 81, s. 35-43.

⁶¹ Osman Emir, **Prehistorik Dönemden Roma Dönemine Kadar Trabzon ve Çevresi**, Trabzon: Serander Yayınları, 2011, s. 84-90.; Yunan koloni hareketlerini üç gruba ayırmaktadır. Birinci grup: M.Ö. 1200'de gerçekleşen Dor ve İon koloni hareketleri, ikinci grup: M.Ö VI. yüzyıl ile IV. yüzyıl arası koloni hareketleri, son olarak da İskender ve halefleriyle başlayan hareketler. Bkz. Aubrey Gwyn, "The Character of Greek Colonisation", **The Journal of Hellenic Studies**, 38(1918), s. 88.

⁶² Özsait, a.g.m., s. 36

⁶³ Greklerin Karadeniz'de koloni faaliyetlerine başlamasının nedenleri arasında nüfus artışı, Yunanistan'ın dağlık ve verimsiz bir toprağa sahip olması, bununla paralel olarak besin kaynaklarının azalması gibi bir takım zorunlu sebepler gösterilmektedir.

(=Trabzon) ve Amisos (=Samsun) kolonilerini kurmalarıyla tanınmıştır.⁶⁴ M.Ö. 7. yüzyıldan itibaren Miletos kolonistleri tarafından kurulan bu ticaret kentlerinin, bölgenin otokton haklarıyla yaptıkları ticaret sayesinde bölge, kısa zamanda eskiçağda Ön Asya'nın en aktif bölgelerinden biri haline gelmişti. Dolayısıyla eskiçağın klasik dönemi olarak adlandırılan bu dönemde havza, kıyı bölgelerinde kurulan koloniler ile iç kesimlerde ve yüksek yaylalarda yaşayan yerel halkların oluşturduğu bir yer haline gelmişti.

M.Ö. 546/5 yıllarında Pers kralı Kyros (M.Ö. 559-530)'un, Lidya kralı Kroisos (M.Ö. 560-547)'u mağlup etmesiyle tüm Anadolu ile birlikte Karadeniz ve çevresinin de Pers işgali altına girdiği anlaşılmaktadır.⁶⁵ Anadolu'nun büyük bir bölümüne hâkim olan Persler, vergi toplamak, otorite kurmak gibi birtakım sebeplerle yönetimi altındaki toprakları 23 satraplığa (*nomos*: vergi bölgesi) ayırmıştır.⁶⁶ Doğu Karadeniz Bölgesi, 19. Satraplık olup Ordu ile Trabzon illeri arasındaki bölgeyi içine almakta ve bu alanda yaşayan insanlar da 300 *talent* gümüş vergi ödemekteydiler.⁶⁷ Dolayısıyla Anadolu'daki Pers hâkimiyeti döneminde Doğu Karadeniz Bölgesi, Perslere bağlı valilikle yönetilen bir konumda yer alıyordu.

Makedonya kralı Büyük İskender'in zaferiyle sonuçlanan Anadolu'daki üç büyük savaş ile bölgede Pers hâkimiyeti siyasi olarak son bulmuştu.⁶⁸ Fakat Büyük İskender'in Anadolu'da tam bir otorite sağlamadan Uzak Doğu seferine çıkması bölgede bir otorite boşluğuna neden oldu. Bu siyasi kargaşa döneminde Pers İmparatorluğu Kappadokia Bölgesi'nde valilik yapmış Mithradates unvanlı bir Pers soylusu Karadeniz Bölgesi'nde bağımsızlığını ilan ederek Pontos krallığını kurmuştu.⁶⁹

Pontos Krallığı, VI. Mithradates Eupator dönemi ile birlikte merkezi Karadeniz olmak üzere Anadolu'da büyük bir krallık haline gelerek Roma'nın en büyük düşmanı oldu. Dolayısıyla Doğu Karadeniz kentleri bu dönemde Pontos Krallığı'na bağlı önemli ticaret merkezleri olarak varlığını sürdürmekteydi. Lakin M.Ö. 90 ile 63 yılları arasındaki

⁶⁴ Nicholas Geoffrey Lemprière Hammond, **A History of Greece (to 322 B.C)**, Oxford, The Clarendon Press, 1959, s. 114-115.

⁶⁵ Herodotos, **Tarih**, (Çev. Müntekim Ökmen), İstanbul:Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2004, s. 41

⁶⁶ Seton Llyod, **Türkiye'nin Tarihi: Bir Gezginin Gözüyle Anadolu Uygarlıkları**, Ankara: Tübitak Yayınları, 1997, s. 21.

⁶⁷ Herodotos, a.g.e., s. 181.

⁶⁸ Flavius Arrianos, **İskender'in Seferi/Aleksandrou Anabasis**, (Eski Yunanca aslından Çeviren F. Akderin), İstanbul: Alfa Yayınları, 2005, s. 1-94; Richard N. Frye, **The Heritage of Persia**, London: 1984, s. 132-133, 138.

⁶⁹ Arslan, a.g.e., s. 50-51.

Mithradates – Roma savaşları sonunda Doğu Karadeniz bölümü, Roma hâkimiyeti altına girmişti. Bölge stratejik konumu ve coğrafi yapısı ile birlikte elde tutulması ve denetlenmesi oldukça zor bir alan ihtiva ediyordu. Bu sebepten Roma bu coğrafyayı Mithradates Savaşları sırasında büyük yardımlarını aldığı Galatya Kralı Deiotaros’a bırakmıştı.⁷⁰ Böylelikle Roma Cumhuriyeti döneminde bölge, Galatya Krallığı’na bağlı kalmıştı.

Roma Cumhuriyet dönemi sonlarına doğru son Galat Kralı Amyntas’ın ölümü ile Doğu Karadeniz kentleri, Nero dönemine kadar Polemon Krallığı’na tabi olmuştu.⁷¹ Fakat imparator Nero bölgenin stratejik konumunu göz önünde bulundurarak Polemon Krallığı’nı Roma’ya bağlı bir eyalet olan Galatya Eyaletine dahil etmiş, böylelikle bölge idaresi bağlı krallıkların elinden alınarak Roma’ya bağlı bir yer haline gelmişti.⁷²

M. S. 395 yılında Roma İmparatorluğu’nun Doğu ve Batı olarak ikiye ayrılmasından sonra Karadeniz bölgesi Doğu Roma İmparatorluğu ya da diğer bir deyişle Bizans İmparatorluğu’nun sınırları içerisinde kalmıştı. İmparator Theophilos zamanında bölgede merkezi Trabzon olmak üzere bir “*thema*”⁷³ kurulmuştu. Chaldia diye adlandırılan eyalet 1204’te İstanbul’un Latin işgaline uğramasından sonra Komnenos hanedanının eline geçmişti. Komnenoslar başlangıçta Samsun’dan Trabzon’a kadar olan bölgede Gürcülerin de desteğiyle bir devlet kurmuşlardı. Zamanla kurdukları devlet Trabzon ile sınırlı hale geldi. Osmanlıların bölgeyi fethetmesiyle sona erdi.⁷⁴

2.2 Osmanlı Devleti Döneminde Bölgenin İdari Durumu

Osmanlı Devleti’nin yedinci hükümdarı olan Fatih Sultan Mehmet tahta geçtikten sonra, Karadeniz’i Türk gölü haline getirmek ve bölgeyi Türkleştirmek için bir dizi fetih hareketine girişti. Amasra ve Sinop’tan sonra 1461 yılında Trabzon’u fethederek hedefine

⁷⁰ Mehmet Ali Kaya, **Anadolu’daki Galatlar ve Galatya Tarihi**, İzmir: İlya Yayınevi, 2005, s. 131-132

⁷¹ David Magie, **Roman Rule in Asia Minor to the End of the Third Century After Christ I-II**, New Jersey: Princeton University Press, 1950, s. 434-435.

⁷² Arnold. Hugh Martin. Jones, **The Cities of the Eastern Roman Provinces**, Oxford: Clarendon Press, 1998, s. 171.

⁷³ Thema teriminin iki değişik anlamı bulunmaktaydı. Thema hem bir çeşit askeri bölgeleri tanımlamakta hem de sivil yöresel idari birimleri anlatmaktaydı. Tema askerlere tarım yapmaları için verilmiş arazi parsellerinin organizasyonu idi. Teknik olarak askerler bir strategos (eyalet valisi) komutanlığı altında savaşmak için kurulmuş askeri birlikler. Bir themanın valisi sadece orada yerleşik asker tarımcıların komutanlığı ile yetkili değildi; bu askeri vali aynı zamanda o yörenin sivil idaresinin başı idi. Strategos ülkenin belli bir yöresinin hem askeri hem de sivil idaresini birleştirmekteydi.

⁷⁴ İbrahim Tellioglu, **Trabzon Rum Devleti (1204-1461)**, Trabzon: Serander Yayınları, 2009, s. 5-16

önemli ölçüde ulaştı. Doğu Karadeniz bölgesinin Trabzon dışındaki illerin Osmanlı hâkimiyetine geçişi ile ilgili kesin bilgiler mevcut değildir. Yine de çeşitli kaynaklarda Rize'nin 1470, Bayburt ve Şebinkarahisar'ın 1473⁷⁵, Gümüşhane'nin 1479⁷⁶ yılında Osmanlı hâkimiyetine girdiği belirtilmektedir.

Osmanlı Devleti Trabzon'u ve çevre illeri topraklarına kattığı sırada beylerbeylik ve sancak sistemiyle yönetilmekteydi. Trabzon ele geçirildikten sonra yapılan teşkilatla sancak haline getirildi. O günkü Trabzon'un teşkilatlanması ve sınırları günümüzdekinden oldukça farklıydı. Trabzon sancağı denildiği zaman Rize, Giresun, Ordu, Gümüşhane ve Bayburt gibi zaman zaman sayısı artan ya da azalan birçok yer bu sınırlar içerisinde yer alıyordu. Trabzon şehri sancağın merkezi konumundaydı. Nitekim şehir, merkezi konumundan ve stratejik öneminden dolayı bir müddet şehzade sancağı oldu. Yavuz Sultan Selim Trabzon'da valilik yapmış, Kanuni Sultan Süleyman da bu sırada dünyaya gelmişti. Kanuni Sultan Süleyman'ın hükümdarlığının başlarında devletin Asya'daki topraklarında yedi beylerbeyliği vardı; Anadolu, Karaman, Rum, Alaüddevle, Musul, Şam ve Mısır.⁷⁷ Bir süre müstakil bir sancak olarak kalan Trabzon ve çevresi, daha sonra ilk olarak Rum Beylerbeyliği'ne bağlandı. En eski tahrir defterlerinde (1515) Trabzon livası; Trabzon, Rize, Hemşin, Of, Atina (Pazar), Arhavi, Kürtün ve Torul'dan ibaret gösterilmektedir. Nahiyeleleri ise; Akçaabat, Yomra, Maçka ve Sürmene'dir.⁷⁸ Bunlardan Trabzon, Maçka, Yomra, Sürmene, Rize, Mapavri, Of, Kadahor ve Atina Kommenoslardan alınmıştır. Arhavi, Viçe, Hopa, Gönnye, Vilayet-i İskele⁷⁹, Borçka, Vilayet-i Çepni ve Yağlıdere ise yerli derebeylerden alınmıştır. Kürtün ve Torul da Torul beyliğinden zaptedilen yerlerdir.⁸⁰ 1514 yılında Erzurum Beylerbeyliğine bağlanan Trabzon sancağı⁸¹, 1520'de tekrar Rum Beylerbeyliğine, 1535 ile 1580 yılları arasında ise yeniden Erzurum Beylerbeyliğine

⁷⁵ Derviş Ahmed Aşiki, **Aşıkpaşazade Tarihi**, Haz. Cemil Çiftçi, İstanbul: Mostar Yayınları, 2008, s. 262

⁷⁶ İbn Kemal, **Tevârih-i Âl-i Osman VII. Defter**, Haz. Şerafettin Turan, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991, s.465-466.

⁷⁷ Baykara, a.g.e., s. 77

⁷⁸ M. C. Şehabeddin Tekindağ, "Trabzon", **İslam Ansiklopedisi**, 12/1, s. 467; Öte yandan yine aynı defterde Arhavi kazasının Laz, İskele, Yagobit, Gönnye nahiyeleleri ile Kise ve Arhavi kaleleri, Kürtün kazasının Çepni, Karaburun, Yağlıdere, Özegir, Elkerimli, Has, Alanhas nahiyeleleri ile Giresun, Tirebolu, Görele ve Bedirme kalelerine ayrıldığı belirtilmektedir.

⁷⁹ Bugünkü Arhavi sınırları içerisinde yer alan bir nahiye idi.

⁸⁰ M. Fahrettin Kırzioğlu, **Osmanlılar'ın Kafkas Ellerini Fethi**, 2. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1998, s.48-49

⁸¹ Bazı kaynaklarda Erzurum yerine Erzincan beylerbeyliği olarak anılmaktadır. Bkz. Andreas Birken, **Die Provinzen des Osmanischen Reiches**, Germany: Gesamtherstellung: Hessische Druckerei GmbH, Darmstadt, 1976, s. 121

bağlanmıştır.⁸² Trabzon'un yanı sıra, daha sonra Trabzon eyaleti sınırlarına girecek olan, Şark-i Karahisar, Batum, Ardanuç, Ardahan ve Şavşat gibi yerler de Erzurum Beylerbeyliğine bağlıydı.⁸³ Fakat bazı kaynaklarda 1578 yılında beylerbeylik olan⁸⁴ Trabzon'un müstakil bir beylerbeylik olduğu ve doğrudan merkeze bağlandığı belirtilmektedir.⁸⁵

1580 yılında Batum Beylerbeyliğinin kurulması ile Trabzon, tarihi net olmamakla birlikte, 1581 yılında bu yeni beylerbeyliğine ilhak edilmiş, ancak beylerbeylik çoğu zaman hem Trabzon hem de Batum ismi ile beraber zikredilmiştir.⁸⁶ 1590 yılından sonra genişlikleri sınırlandırılan beylerbeylikler, eyalet olarak isimlendirilmeye başlanmıştır.⁸⁷ 1640 yılında Trabzon'u ziyaret eden Evliya Çelebi, Trabzon'a "şehir-i Batum-ı zîr" (aşağı Batum şehri) denildiğini belirtmektedir. Yine aynı esere göre eyalet; Canha (Gümüşhane), Batum-ı zir (Aşağı Batum), Batum-ı bala (Yukarı Batum), Gönve ve Trabzon sancaklarından oluşmaktadır.⁸⁸ 1701-1702 yıllarında ise Batum ve Trabzon paşa sancağı iken, eyalete bağlı olan tek sancak Gönve'dir. Nitekim 1700-1718 yılları arasındaki vilayetler listesinde Trabzon yer almazken Batum listede mevcuttur.⁸⁹ 1722-1740 yıllarında eyaletin paşa sancağı Trabzon olmuş, sancaklar ise Gönve ve Batum'la sınırlı kalmıştır.⁹⁰ 1755-1795 yılları arasındaki eyaletin durumu hakkında bilgi veren Divan-ı Hümayun Tahvil defterine göre eyaletin adı "Eyalet-i Batum nâmı diğer Trabzon", sancakları ise Batum, Gönve ve Keçiler İskelesi'dir. Trabzon ise paşa sancağı özelliğini sürdürmektedir.⁹¹

17.yüzyılda da sancaktan eyalete geçiş süreci başlamıştı. Fakat daha sonra Osmanlı Devletinin Hotin, Bender ve Kırım gibi toprakları kaybetmesiyle birlikte yeni bir sistem arayışına girildi. Önce büyük eyaletler parçalanarak küçük eyaletler haline geldi. Örneğin

⁸² M. Hanefi Bostan, **XV-XVI.Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2002, s. 19-23, Mehmet İnbaşı, "Trabzon / Batum Eyaleti Valileri (1755-1795)", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, 31, (2006), s. 164-165

⁸³ Baykara, a.g.e., s. 77

⁸⁴ İncalık, a.g.e., s. 110

⁸⁵ Nejat Göyünç, "Osmanlı Devleti'nde Taşra Teşkilatı (Tanzimata Kadar)", **Osmanlı**, 6, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 78

⁸⁶ Bostan, a.g.e., s. 21-22

⁸⁷ İncalık, a.g.e., s.109

⁸⁸ Evliya Çelebi, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1996, s. 451

⁸⁹ Orhan Kılıç, "XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devletinin Eyalet ve Sancak Teşkilatlanması", **Osmanlı**, 6, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s.90

⁹⁰ Orhan Kılıç, "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Trabzon Eyaletinin İdarî Taksimâtı ve Tevcihâtı", (Kemal Çiçek vd.) **Trabzon Tarih Sempozyumu (6-8 Kasım 1998)**, Trabzon 1999, s. 179-182.

⁹¹ İnbaşı, a.g.m., s. 167

1826 yılı sonrasında dörde ayrılan Anadolu eyaleti bunlardan biridir. 19.yüzyılın ilk yıllarında yazılan Osmanlı devletinin idari taksimatına ait bir defterde, Trabzon eyaletinin kazaları şu şekilde gösterilmiştir: Trabzon, Keşab, Tirebolu, Maçka, Arhavi, Sohum, Sürmene, Giresun, Rize, Yavabolu (Görece), Ünye, Soğucak, Of, Kürtün, Çavri, Gümüşhane, Faş, Batum. Bunlardan Keşab, Maçka ve Giresun, Gümüşhane'ye tabidir. Aynı defterde liva olarak gösterilen Gönye'nin Hemşin, Atina (Pazar), Arhavi ve Viçe kazaları da zikredilmektedir.⁹² 1831 yılında çeşitli defterlerden elde edilen bilgilere göre Trabzon Eyaleti Batum'dan bahsedilmeden sadece Trabzon ve Künye (Gönye) livalarından oluşmaktaydı.⁹³ Mısır ordularının 1832-33 yıllarında hemen hemen tüm Anadolu'yu idarelerine almaları neticesinde bir bakıma eski sancak ve beylerbeyliklerine benzer yeni bir idari teşkilat kuruldu. Bu yeni idari teşkilatta en büyük birime "Müşirlik" deniyordu. Çünkü başında en yüksek rütbeli asker olan "Müşir" vardı. Bunun bir alt birimi olan idari teşkilata ise eski sistemdeki sancakların karşılığı olarak "Feriklik" denildi. Onların başında da "Ferik" rütbeli askerler vardı. İlk olarak Hüdavendigâr, Konya, Ankara, Aydın, Erzurum ve Edirne'de kurulan müşirliklere, bu sancaklara komşu sancaklar bağlanmışlardı.⁹⁴

1839 Tanzimat Fermanından sonra, batılılaşma çabaları içerisindeki Osmanlı idari sistemi aynı kalsa da eyaletlerin sınırlarında değişiklikler oldu. Mevcut Trabzon eyaletiyle yöneticilerinin zaman zaman aynı olması nedeniyle gayri resmi olarak bu eyalete bağlı görünen (resmiyette Sivas eyaleti bünyesinde bulunan) Canik sancağı 1846 yılındaki ilk devlet salnamesiyle Trabzon eyaleti sınırları içerisinde gösterilmiştir. Böylece 1846'daki idari taksimata göre Trabzon eyaletindeki sancaklar Trabzon, Karahisar-ı Şarki, Canik, Gönye ve Batum'dan oluşmaktaydı.⁹⁵ Ordu ve Gümüşhane Sancağı 1848'de⁹⁶ oluşturulurken, Lazistan Sancağı ise Gönye ve Batum sancakları birleştirilerek 1852'de kurulmuştur. 1850-51'de yayınlanan devlet salnamesinde de Gönye ismi yer almazken, Batum sancağına yer verilmiştir. 1851-52'deki salnamede ise hem Gönye hem de Batum

⁹² Tekindağ, a.g.m., s. 468

⁹³ Fazıla Akbal, "1831Tarihinde Osmanlı Devletinde İdari Taksimat ve Nüfus", **Bellekten**, 15(60), (1951), s.626

⁹⁴ Vecihi Tönük, a.g.e., s.91

⁹⁵ Orhan Kılıç, "Osmanlı Dönemi İdari Uygulamalar Bağlamında Canik'in Yönetimi ve Yöneticileri", (Haz.Cevdet Yılmaz) **Geçmişten Geleceğe Samsun Sempozyumu**, Samsun: Samsun Büyükşehir Belediyesi, 2006, s. 36

⁹⁶ Vecihi Tönük, a.g.e., s.111

sancaklarının yerini Lazistan sancağı almıştır.⁹⁷ Yeni kurulan Ordu sancağının merkezi olan Giresun kazasının Bucak kazasıyla birleştirilmesi mümkün olmadığından Giresun'un Ordu sancağının merkezi olmasına karar verilmiştir.⁹⁸

1856-57 Devlet Salnamesinde ise Trabzon Eyaleti aşağıdaki idari birimlerden oluşmaktadır;⁹⁹

- 1) **Liva-i Canik:** Samsun, Bafra, Alaçam ve Hisarcık, Kavak, Erim ve Çarşamba, Akçay ve Terme ve Cevizderesi ve Keşderesi, Ünye ve nevahi, Fenaris ve İfraz, Fatsa ve Çüreği ve Satılmış, Kabi Maden, Ayvacık, Ökse, Nahiye-i Meydan, Serkeş.
- 2) **Liva-i Ordu:** Giresun, Ordu, Bayramlı ve Bulancak, Bolaman, Ebul-Hayr ve nevahi, Perşembe ve Yakupbey, Hapsamana(Gölköy), Aybastı, Karamık ve Şefik, Akköy, Pazarsuyu, Camaş Karakuş, Ulubeğ, Nahiye-i Piraziz, Nahiye-i Ayvasıl, Almalı, Nahiye-i Tonya.
- 3) **Liva-i Karahisar-ı Şarki:** Karahisar-ı Şebin, Nevahi-i Yakacık ve Akşehirabad ve Tamzara, Nahiye-i Suşehri, Koylhisar, İskefsir, Milas, Sisiorta ve Naiblü, Ulucra (Alucra) ve Manzaval, Maadin-i Erbaa, Kırık.
- 4) **Liva-i Gümüşhane:** Gümüşhane ve Torul, Kürtün, aşağı ve yukarı Konas, Nahiye-i Küvezid, Yağmurderesi, Kelkit, Tirebolu, Diklis.
- 5) **Liva-i Trabzon:** Trabzon ve nevahi ve Yomra, Akçaabat ve Pulathane¹⁰⁰, Yavabolu ile Görele, Sürmene, Of, Mapavri (Çayeli) ve Rize, Keşab, Maçka namı diğer Cevizlik, Vakfısagir ve kebir.
- 6) **Liva-i Lazistan:** Batum, Gönnye ve Hopa, Arhavi ve Viçe, Atina, Hemşin, Çürüksu, Acara-i Ulya, Acara-i Süfla ile Maçhil, Nahiye-i Ardeşen, Livana-i süfla namı diğer Vartin.

1860 yılında eyaletin taksimatı Yomra, Vakfikebir, Akçaabat, Tonya, Görele, Kastel, Maçka, Sürmene, Of ve Rize kazalarının bağlı olduğu Trabzon merkez sancağı;

⁹⁷ Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, 1850 (H. 1266), s. 44-45, SDO, 1851 (H. 1267), s. 73-74, SDO, 1852 (H. 1268), s. 72

⁹⁸ BOA, MKT. UM, 174/21, 17.Ra.1271/1854

⁹⁹ SDO, 1856-1857 (H. 1273); Baykara, a.g.e., s. 249-251

¹⁰⁰ Pulathane ve Akçaabat'ın ayrı ayrı zikredilmesinin nedeni muhtemelen Pulathane'nin sadece ilçe merkezi olarak görülmesinden kaynaklanmaktadır. Köyleri ve kasabalarıyla birlikte ise genelde Akçaabat ismi kullanılmaktadır.

Giresun dışında altı kazası daha bulunan Ordu sancağı; dokuz sancaklı Karahisar, Batum ve Acara'nın dışında sekiz sancağı daha bulunan Lazistan sancağı şeklindedir.¹⁰¹

1862 (H.1278) yılında yayınlanan devlet salnamesine göre ise Trabzon eyaleti merkez livanın dışında Canik, Ordu, Gümüşhane, Karahisar-ı Şarki ve Lazistan'dan oluşuyordu.¹⁰² Yani Samsun'dan Batum'a kadar olan kıyı şehirleri ile Gümüşhane ve Karahisar-ı Şarki gibi iç bölgeler, merkezi Trabzon olmak üzere Doğu Karadeniz Bölgesi idari alanının içine giriyordu. Bölge güneyde Sivas ve Erzurum, batıda Kastamonu vilayetleri ile çevriliyken, doğusunda Rusya vardı.

Doğu Karadeniz Bölgesi'nde eyaletten vilayete geçiş hemen gerçekleşmemiştir. 1864 nizamnamesiyle birlikte yeni oluşturulmaya başlayan idari birimler bölgede 1867 yılındaki nizamname ile uygulamaya konulmuştur. Devlet salnameleri takip edildiğinde 1864 yılında merkez livasının Trabzon olduğu, bunun dışında Ordu, Karahisar-ı Şarki, Gümüşhane ve Lazistan livalarının yer aldığı bölgenin, 1867 yılında Trabzon (merkez liva), Canik, Gümüşhane, Lazistan, Ünye, Bucak ve Giresun livalarından oluştuğu görülebilir. Bu yapı 1869 yılına kadar devam etmiş bu yılda livalar birleştirilerek sayıları azaltılmış, merkez livanın yanı sıra Canik, Lazistan ve Gümüşhane olmak üzere Trabzon vilayeti dört livadan oluşturulmuştur.¹⁰³

Doğu Karadeniz Bölgesinde 1869 yılında kurulan idari düzenin ömrü çok uzun olmadı. 1872-1877 yılları arasındaki Trabzon salnamelerinde Canik livasından bahsedilmemiştir. Canik 1870'li yılların başından itibaren Müslüman, Rum ve Ermenilerden oluşan nüfusun yanı sıra, Rus istilası ve baskısı nedeniyle Kafkasya'dan ya da Kırım'dan gelen insanlarla birlikte kozmopolit bir yapıya bürünmüştü. Canik sancağının merkezi olan Samsun, Karadeniz üzerinden gelip iç bölgelere gidecek veya Orta ve Güneydoğu Anadolu'dan gelip Karadeniz üzerinden geçecekler için kavşak noktasıydı. Bu nedenle yoğun bir ticari faaliyete sahip olan Canik sancağının 180km. uzaklıktaki Trabzon'a bağlı olması elverişli değildi. Bu nedenle 1872 yılında Çarşamba, Bafra, Fatsa,

¹⁰¹ İlber Ortaylı, "XIX. Yüzyılda Trabzon Merkez Livası ve Giresun Üzerine Gözlemler", **Bir Tutkudur Trabzon**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1997, s. 265

¹⁰² SDO, 1862 (H. 1278), s. 145-147, Bazı kaynaklarda (Talat Mümtaz Yaman, **Osmanlı İmparatorluğu Mülki İdaresinde Avrupalılaşıma Hakkında "Bir Kalem Tecrübesi"**, İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, 1940, s. 152 ve yine bu eserden aktaran Vecihi Tönük, a.g.e., s. 131) 1862 devlet salnamesine göre Trabzon eyaletine Koçkiri (bugünkü Erzincan ve Sivas arasında) bölgesi de dâhil ediliyor. Oysa ilgili devlet salnamesinde yapılan inceleme de bu bölgenin ismine rastlanmamıştır.

¹⁰³ SDO, 1864 (H. 1281), Trabzon vilayeti sınırları içerisinde görülmediği bu dönemde Canik müstakil bir mutasarrıflık haline getirilmişti.

Ünye, Terme ve Niksar kazalarından oluşan Canik sancağı Trabzon vilayetinden ayrılmıştı.¹⁰⁴ Böylece Trabzon Vilayeti Gümüşhane ve Lazistan sancaklarıyla sınırlandırılmış oldu. Fakat 1878’de Canik yeniden Trabzon vilayetine bağlanmıştır.¹⁰⁵

1876 yılında çıkartılan İdare-i Nevahi Nizamnamesi ile her 200 hanenin bir nahiye sayılması karara bağlanmıştır.¹⁰⁶ Bu kanunla birlikte Doğu Karadeniz Bölgesinde oluşturulan başlıca nahiyeler; Trabzon vilayeti merkez kazasında Akçaabat, Maçka, Yomra ve Vakfısagir; Ordu kazasında; Perşembe, Ulubey ve Hapsamana (Gölköy); Rize kazasında; Kura-yı Seb’a (İkizdere), Kara ve Mapavri (Çayeli); Vakfikebir’de Şarlı; Gümüşhane sancağı Torul kazasında Kürtün nahyesidir.¹⁰⁷

1877-78 yılındaki Osmanlı-Rus Savaşı, diğer bir ifadeyle “93 Harbi” bölgenin idari taksimatını etkileyen önemli bir unsurdur. Savaşın başlamasıyla birlikte iki koldan Osmanlı topraklarına giren Ruslar, Doğu Anadolu’da Erzurum’a kadar ilerlemişti. 3 Mart 1878’de imzalanan Ayastefanos antlaşması ile Kars, Ardahan, Batum ve Bayezid sancakları Rusya’ya terk edilmişti. Daha sonra Berlin Antlaşması’nda ise Bayezid sancağı Osmanlı Devletine geri verilmiştir. Bu antlaşmalardan sonra Trabzon vilayetine bağlı Lazistan sancağının merkezi, Batum’un işgal edilmesi nedeniyle Rize’ye taşındı. Savaştan önce altı kaza ve altı nahiyeye sahip sancağın sadece Hopa ve Atina (Pazar) kazaları ile Arhavi, Hemşin, Vakıf nahiyeleri Osmanlı tarafında kalmıştır. Vakıf nahiyesi ulaşım bakımından daha elverişli olması nedeniyle Erzurum’a bağlanmıştır. Böylece yeni Lazistan sancağı Rize, Atina ve Hopa kazaları ile Mapavri (Çayeli), Karadere, Kura-yı Seb’a (İkizdere), Hemşin, Arhavi ve Viçe (Fındıklı) nahiyelerinden oluşturuldu. Rusya ve Osmanlı arasındaki yeni sınır bir takım problemleri de beraberinde getirmiştir. Hopa bölgesi serhat kazası olmuş, bu bölgedeki yerleşim yerleri sınırın Osmanlı Devletine ait tarafında kalırken aynı bölgenin arazi ve yaylakları Rusya tarafında kalmıştı. Bu durumdan ötürü hayvancılıkla geçinen bölge halkı birçok zorluklarla karşılaşmış kimi çifte vatandaş olmuş kimi ise sınır dışındaki hayvanlarıyla ilgilenecek çobanlarla anlaşmıştır.¹⁰⁸ Özetlemek gerekirse II. Abdülhamit devrinin başında (1876) 30 merkeze bağlı vilayetten biri olan Trabzon vilayetinde Trabzon, Gümüşhane ve Batum olmak üzere üç sancak

¹⁰⁴ Keskin, a.g.e., s. 232

¹⁰⁵ Trabzon Vilayet Salnamesi, 1873 (H. 1290)

¹⁰⁶ Önen ve Reyhan, a.g.e., s. 243

¹⁰⁷ Yaman, a.g.e., s.221-222; Tönük, a.g.e., s. 210

¹⁰⁸ Muammer Demirel, “Doğu Anadolu’da İdari Yapılanma (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’ndan Sonra)”, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 37, 2008, s.249-256

bulunurken, devrin sonunda (1908) aynı vilayette Trabzon, Gümüşhane, Canik ve Lazistan olmak üzere dört sancak vardı.¹⁰⁹

II. Meşrutiyet'in 1908 yılında ilan edilmesinden sonra Trabzon vilayetine maiyet memuru olarak atanan Ahmet Faik Günday'a göre; Trabzon vilayetine bağlı Canik, Gümüşhane ve Lazistan sancaklarında, ahali tarafından sevilmeyen ve görevini suistimal eden mülkiye ve adliye memurları vardı. Kötülükleri aleni olan bu küçük ya da büyük rütbedeki memurları halk yaptığı gösterilerle firar etmeye mecbur bırakmıştı. Bu nedenle çoğu kazada bölgeyi yönetecek kaymakam ve diğer memurlar yoktu. Devlet muameleleri ve vergi toplama meseleleri sekteye uğruyordu.¹¹⁰ Bu tespitler Osmanlı Devletinin idari teşkilatında aksaklıkların devam ettiğini göstermektedir. Trabzon vilayetinin en üst derecedeki mülki memuru olan valinin Hopa'dan Sinop'a kadar olan bölgeyi idare ederken mevcut hiyerarşik yapıyı kullanması gerekmektedir. Yani kazaların başında yer alan kaymakamların ve daha alt kademedeki memurların olmayışı gerek asayiş gerekse vilayetin idari, ekonomik ve sosyal faaliyetlerini olumsuz yönde etkilemiş olmalıdır. Canik Sancağının 1878'de Trabzon'a yeniden bağlanmasıyla birlikte vilayetin sınırları 1910 yılına kadar değişmemiştir. Bu yılda gerek bölge halkının isteği gerekse coğrafi, iktisadi ve sosyal şartların zorlamasıyla birlikte Canik yeniden müstakil bir sancak haline getirilerek Trabzon vilayeti sınırlarından çıkartılmıştır. Trabzon valisi Es-Seyyid Ahmed de Canik'in vilayet merkezine olan coğrafi uzaklığından ötürü bir sancak olması gerektiğini yazdığı layihada vurgulamıştır.¹¹¹ Nitekim Canik'in iki kez müstakil sancak oluşunda Trabzon valisi ile Canik mutasarrıfı arasında meydana gelen fikir ayrılıkları da etkili olmuştur. Bunların yanı sıra Trabzon şehri eşraf ve halkı merkeze bağlı olan diğer yerlerde yaşayanları kendilerinden aşağı görüp bencil davranırlardı.¹¹² Canik de bu yerlerden biriydi.

Trablusgarp ve Balkan Savaşlarının çıkmasıyla birlikte Osmanlı Devleti idare konusunda yapacağı değişiklikleri bir süre ertelemek zorunda kalmıştı. Nitekim 1913 yılında çıkarılan İdare-i Umumiye-i Vilayat Kanunu ile büyük oranda önceki nizamnamelerin benzeri olan ancak daha toparlayıcı bir kanun ilan edilmiş oldu. Hemen

¹⁰⁹ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, Ankara: TTK, 2007, 8, s. 339

¹¹⁰ Süleyman Beyoğlu, **İki Devir Bir İnsan Ahmet Faik Günday ve Hatıraları**, İstanbul: Bengi Yayınları, 2011, s. 28

¹¹¹ Rıza Karagöz, "II.Meşrutiyet Döneminde Canik Sancağında İdari Yapılanma", **Geçmişten Geleceğe Samsun**, 2006, s. 69-71

¹¹² Beyoğlu, a.g.e., s. 36

sonrasında yaşanan Birinci Dünya Savaşı nedeniyle ortaya çıkan olağanüstü hal bu kanunun uygulanabilirliğini iyice azaltmıştır. Balkan savaşlarında kaybedilen topraklar ve Birinci Dünya Savaşı sırasında işgal edilen bölgeler, Osmanlı Devleti'ni geçici çözümler uygulama yoluna itmiştir. Bu olağanüstü yıllarda Doğu Karadeniz Bölgesi'nin idari yönetimi çeşitli aksaklıklara sahne oldu.

Bolşevik Devriminden önce Ruslar Erzurum, Gümüşhane Rize ve Trabzon'u işgal etmişti. Dönemin Trabzon valisi Cemal Azmi Bey vilayet merkezini Ordu kazasına taşıyarak görevine buradan devam etti.¹¹³ Yöre halkı ise zor şartlar altında gerek kara gerekse deniz yoluyla Giresun'dan İstanbul'a kadar olan araziye göç etmişti. Hükümet Trabzon'un işgali sonrasında düşman işgaline uğramayan vilayete bağlı kazaların geçici olarak Canik mutasarrıflığına bağlanmasına karar verdi. Böylece Tirebolu, Giresun ve Ordu kazaları seferberliğin sonuna kadar Canik mutasarrıflığı tarafından idare edildi.¹¹⁴ 15 Şubat 1918'de Gümüşhane, 24 Şubat 1918'de Trabzon ve 2 Mart 1918'de de Rize'nin kurtuluşuyla birlikte Trabzon yeniden bir vilayet halini aldı.¹¹⁵

Sonuç olarak Doğu Karadeniz Bölgesi'nin merkez şehri Trabzon'un fethiyle birlikte bölgede başlayan Osmanlı hakimiyeti yüzyıllarca devam etmiştir. Trabzon 1461 yılından 18 Nisan 1916 yılına kadar işgale uğramadan yönetilmiştir. Vilayet olduktan sonra kendisine bağlanan kazaları zaman zaman değişen Trabzon'un sınırları, günümüzde hepsi birer il olan Artvin, Gümüşhane, Bayburt, Rize, Giresun ve Ordu'dan oluşmaktaydı. Osmanlı idari sisteminde geniş topraklara sahip olan vilayete bazı dönemler Canik bölgesi ve 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşına kadar da şimdi Gürcistan topraklarında yer alan Batum dahil edilmiştir. İdari sistemdeki yeniliklerden Osmanlı döneminde sık sık etkilenen bölgenin Cumhuriyet döneminde de gerek vilayet gerekse kazalar arasındaki sınırlarında uzun süre istikrar sağlanamamıştır.

Birinci Dünya Savaşından sonra İtilaf Devletleri, Mondros Ateşkes Antlaşması gereğince yurdun birçok yerini işgal etmişti. Boğazlar ve İstanbul itilaf devletlerinin ortak kontrolü altındaydı. Akdeniz Bölgesi İtalyanların, Güneydoğu Anadolu Bölgesi İngiliz ve Fransızların, Batı Anadolu ve Batı Trakya ise Yunanlıların işgali altındaydı. Mondros Ateşkes Antlaşmasından sonra Osmanlı Devleti'nin elinde kalan topraklar üzerinde 15

¹¹³ Sabahattin Özel, **Milli Mücadelede Trabzon**, Ankara: TTK, 1991, s. 6-7

¹¹⁴ Karagöz, a.g.m., s. 77-78

¹¹⁵ Gürcistan'la yapılan Batum anlaşması gereğince Artvin'in kurtuluşu da 7 Mart 1921'de gerçekleşmiştir.

vilayet, 35 mülhak liva ve 17 müstakil liva kalmıştı.¹¹⁶ Bütün ülkede durum hassasiyetini korurken 19 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal Paşa eskiden Trabzon'a bağlı bir sancak olan Canik'in merkezi Samsun'a gelmişti. Bu seyahatin sıradan bir seyahat değil de Milli Mücadele Dönemi ve Kurtuluş Savaşı'nın başlangıcı olduğunun anlaşılmasıyla gerek bölge gerekse ülkenin kaderi için yeni bir dönem başlamıştır.

2.3 Cumhuriyet Döneminde Doğu Karadeniz Bölgesi

Cumhuriyetin ilanı her ne kadar 1923 yılında gerçekleşiyse de Milli Mücadele'nin sonucu olarak ortaya çıkan cumhuriyet döneminin idari teşkilatlanması daha eskiye dayanır. Biz Cumhuriyet dönemini incelerken Osmanlı Devleti döneminde yaşananları ve bilhassa 1919-1923 arası dönemi görmezden gelemeyiz. Çünkü bu dönemin aktörleri aynı zamanda Cumhuriyet rejiminin ve tek parti döneminin de başrolündedir. Bu nedenle çalışmanın bu bölümünde 1919'dan 1950'ye kadar olan döneme yer verilecektir.

Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ve Osmanlı Devleti'nin savaşa katılmasıyla birlikte Trabzon'da yeni bir süreç başlamıştı. Özellikle Rus işgali nedeniyle bölge halkının çoğunun muhacir olarak başka yerlere göç etmesi Trabzon vilayetini savunmasız ve terk edilmiş hale getirmişti. Vilayet merkezi işgal süresince Ordu'ya taşınmıştı. Hatta savaş nedeniyle Giresun, Ordu ve Tirebolu kazalarının yönetimi seferberlik sona erene kadar Canik Livasına bırakılmıştı.¹¹⁷ Rusların Bolşevik İhtilali yüzünden geri çekilmesinden sonra bölge kendi iç dinamikleri ve dış güçlerin etkisiyle baş başa kaldı. 15 Mart 1918'de Giresun ve Ordu kazaları Canik livasından alınarak yeniden Trabzon vilayetine bağlandı.¹¹⁸ Vilayette Müslümanların dışında Ermeni ve Rum azınlıklar da vardı. Bu iki halk Trabzon'u kendi kuracakları devletin toprakları içerisinde görmek istiyordu. Dolayısıyla Müslümanlarla Ermeni ve Rumlar arasında gerginlik hat safhaya ulaşmış ve olaylar silahlı çatışmalara dönüşmüştü. Özellikle bölgenin birkaç yerinde nüfus bakımından üstün olan Rumlar, arkalarına Yunanistan'ın desteğini de alarak kendi devletlerini kurmanın peşindeydi. Nitekim bu amaç doğrultusunda Yunanistan'dan gemilerle Rumlar getirilip bölgede Türk nüfusa karşı bir üstünlük kurulmak isteniyordu. Trabzon'un can ve mal güvenliğini sağlamak isteyen Müslüman halkı ile Pontus'u yeniden canlandırmak isteyen Rum azınlık tarafı arasında bir çatışma vardı. 24 Şubat 1919'da

¹¹⁶ Kamil Erdeha, **Milli Mücadelede Vilayetler ve Valiler**, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1975, s. 43

¹¹⁷ BOA, DH.EUM.VRK., 23, 11/B, 04.L.1335/1917

¹¹⁸ BOA, DH.İ.U.M., 10/-4, 5//35, 02.C.1336./1918

Trabzon'un kurtuluşundan yaklaşık bir yıl sonra kurulan Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti özellikle Rumların Müslümanlara karşı giriştiği baskı, zulüm ve katliam hareketine karşı örgütlenmeye başlamıştı.¹¹⁹

23 Nisan 1920 yılında Büyük Millet Meclisi açıldığı sıralarda ülkede 15 vilayet, 53 liva (17 müstakil liva, 36 mülhak liva), 302 kaza ve 679 nahiye bulunmaktaydı. Birinci meclisin idari teşkilata ilk müdahalesi mülhak livaları müstakil kılıp Ankara'ya bağlamak ve yeni müstakil livalar kurmak olmuştur. Bu livalar daha sonra vilayet olarak adlandırılmıştır. Vilayet esasının benimsenmesi toprak üzerindeki örgütlenmeyi sıkılaştırmış, eyalet büyüklüğündeki bölgeleri yönetenlerin gücünü kırmıştır. Güvenlik sorununa neden olan gruplar denetim altına alınmıştır.¹²⁰

Yukarıda belirtilen kapsamda müstakil hale getirilen livalar arasında Lazistan, Şebinkarahisar, Gümüşhane, Ordu ve Giresun da vardır. Bunlardan sadece Giresun ve Ordu'nun müstakil liva olma süreci 1921 yılında tamamlanırken, adı geçen diğer vilayetler 1920 yılı içerisinde bağımsız hale gelmiştir. Yine Doğu Karadeniz Bölgesinde yer alan Artvin vilayetinde ise süreç daha farklı gelişmiştir.

Milli Mücadele dönemi başladığı sırada Trabzon ve çevresindeki karışıklıkların yanı sıra daha doğuda, Misak-ı Milli sınırları içerisinde yer alan Batum, Artvin ve çevresi de 1877-78'deki yenilgiden beri Rusların elindeydi. 3 Mart 1878'de imzalanan Berlin Antlaşması gereğince Batum sancağına bağlı Artvin, Ardanuç, Borçka, Şavşat ve Hopa'nın Kemalpaşa bölgesi Ruslara bırakılmıştı. Ancak 2 Aralık 1920'deki Gümrü ve 16 Mart 1921'deki Moskova antlaşmalarıyla Türkiye'ye terk edilen bölgede 18 Temmuz 1921'de Resmi Gazete'de yayınlanan kanunla Artvin, Ardahan ve Kars livaları teşkil edilmiş, Iğdır ve Kulp kazaları ise Bayazıt sancağına raptedilmiştir.¹²¹

2.3.1 Trabzon Vilayeti

2.3.1.1 Vilayet Hakkında Genel Bilgiler

Trabzon vilayetinin doğu sınırında Rize'nin İkizdere ve Kalkandere ilçeleri, batı sınırında Giresun'un Eynesil ilçesi, güney sınırında Gümüşhane'nin Torul ilçesi ve

¹¹⁹ Faik Ahmet Barutçu, **Siyasi Hatıralar**, Ankara: 21. Yüzyıl Yayınları, 2001, s. 42-50

¹²⁰ Keskin, a.g.e., s. 271-277

¹²¹ Anavatana iltihak eden arazide icra edilecek teşkilatı mülkiyeye dair kanun (1921), **T.C. Resmi Gazete**, 21, 18.07.1921

Bayburt yer alır. Kuzey tarafından Karadeniz ile çevrili olan Trabzon, bu deniz aracılığı ile Ukrayna, Rusya, Gürcistan, Bulgaristan ve Romanya'ya komşudur. Şehrin yükseltisi fazla olmakla birlikte dağlar denize paralel uzanmaktadır. Bu nedenle dağlar ile deniz arasında sıkışmış bulunan vilayetin gelişime açık bir sahası yoktur. Şehrin 3 km. güney doğusunda, Trabzon'un yaslandığı dik yamaçlı ve düz sırtlı Boztepe, batısında ise Soğuksu tepesi mevcuttur. Şehrin büyük kısmı bu tepelerin eteklerine kurulmuştur.¹²² İç kesimlerle dağlar üzerindeki geçitlerden ulaşım sağlanır. Bunların en önemlileri; Gümüşhane-Trabzon yolu arasındaki Zigana Geçidi ile Bayburt-Trabzon yolu arasındaki Soğanlı Geçidi'dir. Vilayetten geçen büyük bir nehir bulunmamakla birlikte dağları derin vadilerle bölerek denize dökülen birçok dere mevcuttur. Değirmendere, Zağanos deresi ve Kuzgundere bunlardan bazılarıdır.

Trabzon, tarih boyunca Doğu Karadeniz bölgesinin en önemli merkezlerinden biri olmuştur. Tarihi İpek Yolu'nun bir kolunun bu bölgeden geçmesi ve eskiden beri Tebriz-Erzurum-Trabzon ticaret hattının faal olarak kullanılarak Trabzon limanında son bulması bunun en önemli nedenlerindedir. Trabzon limanı Karadeniz'e açılan uluslararası bir kapı niteliğindedir. Bu liman sayesinde ihraç ve ithal malları kolaylıkla pazarlanmakta ve bölge halkının geçimine katkı sağlanmaktadır. Trabzon limanından ihraç edilen mallar sadece aynı bölgede üretilen mallar değildir. Trabzon'un hinterlandını oluşturan Doğu Anadolu'dan İran'a kadar olan coğrafya üzerindeki üretimin Akdeniz'e çıkış noktası nasıl İskenderun Limanı ise Karadeniz'e çıkış noktası da Trabzon limanıdır. Dolayısıyla Trabzon çevre illere kıyasla daha gelişmiş ve kalkınmış bir yapıya sahiptir.

Trabzon aynı zamanda İstanbul'un da Doğu Anadolu'ya açılan kapısı durumundadır. Buna karşın dış tehlikelere en açık yerlerden biri de Trabzon'dur. Milli Mücadele döneminde Trabzon'a her an bir İngiliz çıkarmasının yapılma ihtimali, Bolşeviklik tehlikesinin yurda Trabzon üzerinden girebilecek olması, hatta Enver Paşa'nın Trabzon'da mevcut İttihatçı kesim üzerinden Milli Mücadele'nin önderliğini ele geçirme olasılığı bu vilayeti önemli yapan etkenlerden bazılarıdır.¹²³

Cumhuriyet döneminde livaların vilayete dönüştürülerek, Osmanlı dönemindeki geniş sınırlara sahip vilayetlerin ortadan kaldırılması Trabzon'u da etkilemiştir. Trabzon

¹²² Tekindağ, a.g.m., s. 455-456

¹²³ Erdeha, a.g.e., s.174-176

şehrinin sınırları Ordu, Giresun, Lazistan (Rize), ve Gümüşhane'nin ayrılmasından sonra iyice daralmıştı. Eskiden birçok kazaya sahip olan vilayet, TBMM'nin ilk yıllarında aldığı kararlarla birlikte merkez kazanın dışında Akçaabat, Sürmene, Maçka, Of ve Vakfikebir kazalarından ibaret kaldı. Mevcut kazalar zamanla bölünerek sayıları artmakla birlikte vilayetin genel sınırlarında önemli bir değişiklik olmamıştır. Milli Mücadele döneminde Trabzon vilayeti 23.800 km²lik bir alanı kapsıyordu. Bu arazinin 496 bin hektarı ormanlardan meydana gelmekteydi. 1914 yılındaki nüfus istatistiğine göre vilayetin nüfusu 1 milyon 122 bin civarındaydı. Nüfusun 921 bini Müslüman 161 bini Rum ve 37 bini ise Ermenilerden oluşuyordu.¹²⁴ 1920 yılında Trabzon valiliğine atanan Hamit Bey'in verdiği bilgiye göre ise o yıllarda vilayetin 32.895 km²lik sınırları içerisinde 1.139.641 kişi yaşıyordu. Bunların dağılımı ise 946.412 Müslüman, 155.050 Rum ve 35.609 Ermeni şeklindeydi. Trabzon'un Rum ve Ermenileri de çok çalışkan insanlardı ve ticaretle uğraşırlardı. Maçka, Yomra ve Tonya nahiyeleriyle merkezde birçok köy ahalisi Rum Ortodoks'tu. Meşrutiyetin ilanıyla birlikte Yomra, Maçka, Tonya ve Şarlı nahiyelerinde Hıristiyanlığa geçişler başlamış ve bu durum adı geçen bölgelerde çeşitli olaylara neden olmuştur.¹²⁵

Trabzon vilayeti merkez kaza dâhil olmak kaydıyla 17 kazadan oluşuyordu. Bu kazalara bağlı olarak 23 tane de nahiye vardı.¹²⁶ 1920'li yıllarda TBMM'nin açılmasıyla livaların vilayete dönüştürülmesi benimsenmişti. Trabzon vilayetinden kopuşlar 18 Haziran 1920'de Lazistan¹²⁷, 5 Ağustos 1920'de Gümüşhane¹²⁸ ile başlamış, 1921'de Ordu ve Giresun ile devam etmiştir. 1926 yılında Trabzon şehrinin merkez kazası ve ona bağlı iki nahiyesinde 74.125, Vakfikebir kazasında 64.295, Sürmene kazasında 63.570, Akçaabat kazasında 58.167, Of kazasında 77.885 ve Maçka kazasında 17.505 olmak üzere vilayette toplam 355.543 kişi yaşamaktaydı. Vilayet arazisi 6.700 km² olup bunun 1.451 km² si orman, 2.604 km² si yayla ve kışlak ve 898 km² si de tarım arazisidir.¹²⁹ 1935 yılındaki istatistiklere göre Trabzon'un nüfusu 433.698 kişidir. Nüfusun bu denli artış

¹²⁴ Erdeha, a.g.e., s. 175

¹²⁵ Beyoğlu, a.g.e., s.36

¹²⁶ Halit Eken, **Kapancızade Hamit Bey**, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2008, s. 99

¹²⁷ BCA, BKK, 30.18.1.1/1.4.5, 18.06.1920

¹²⁸ BCA, BKK, 30.18.1.1/1.8.11, 05.08.1920; İstikbal, 22 Eylül 1336, s. 2

¹²⁹ Devlet Salnamesi, 1926-27, s.936-937

göstermesindeki nedenlerden birisi 2330 ve 2576 numaralı kanunlar çerçevesinde daha önce kaydolmamış nüfusun kayıt altına alınmasıdır.¹³⁰

Trabzon, büyük bir yüzölçümüne sahip olmamasına rağmen nüfusu fazla olan illerden biridir. Bu nedenle kilometrekareye kareye düşen nüfus sayısı savaş dönemleri hariç diğer illere nazaran yüksek olmuştur. Bu da kişi başına düşen tarım arazisi miktarının az olmasına yol açmıştır. 5 Kasım 1933 tarihinde çıkarılan bir kanunda Trabzon ve Çoruh vilayetleri topraklarının darlığı nedeniyle arazi sahibi olamayan 2692 hanede toplam 9836 kişinin toprağı bol ve verimli olan Van Gölü civarına peyderpey yerleştirilmesi öngörülmekteydi.¹³¹ Böylece hem geçimini sağlamakta zorluk çeken halka gelir temin edilecek, hem de Van gölü civarındaki boş araziler tarıma açılarak memleket ekonomisine kazandırılacaktı. Fakat anlaşılıyor ki bu politika istenildiği başarıya ulaşamamıştır. Van ve Erzurum'a bağlı Hınıs tarafına muhaceret edenler, birkaç sene sonra perişan olarak geri dönüyorlardı. Sistemli olarak yapılması gereken bu göç işleri için para gerekmektedir.¹³² Nitekim Başbakan İsmet İnönü çıktığı doğu gezisinde bunu fark etmiş ve durumu şöyle anlatmıştır:

Tatvan'da Sürmene'den getirilen muhacirleri ve onların evlerini gördüm. İlk görüşte insana iyi tesir eden bu muhacir köyü şikâyetçilerle doludur. Evlerin dışına konan kiremitleri kar tutmuyor. Taban toprak, pencereler muhafazasız ve Sürmenelilerin büyük kısmı sanatkar oldukları için geçimlerinden muzdaripler. Karadeniz'in bu nüfusunu geçindiremeyen kalabalık mıntıkasına bir nefes ve geçim yeri olarak düşündüğümüz Van Gölü kenarından ilk yerleştirdiğimiz Sürmeneliler memnun olmazlarsa bütün düşünce akamete uğrayacaktır.

¹³³

İsmet Paşa bu vahim durumun ortadan kaldırılması için Birinci Umumi Müfettişliğe bu muhacirlerin durumunun süratle ıslah edilmesi talimatını vermiştir.

¹³⁰ BCA, MGM, 30.10.0.0/65.433.4, 27.07.1935

¹³¹ BCA, BKK, 30.18.1.2/40.77.9, 05.11.1933

¹³² Asım Us, **1930-1950 Atatürk, İnönü, İkinci Dünya Harbi ve Demokrasi Rejimine Giriş Devri Hatıraları**, İstanbul: Doğruluk Matbaası, 1966, s. 576

¹³³ Saygı Öztürk, **İsmet Paşa'nın Kürt Raporu**, İstanbul: Doğan Kitapevi, 2011, s. 22-23

Tablo 1: Trabzon Vilayetinin 1914-1950 Yılları Arasındaki Nüfus Verileri

Sene	Trabzon Vilayetinin Nüfusu
1914	1.122.947 ¹³⁴
1919	1.075.000 ¹³⁵
1920	1.139.641
1926	355.543
1927	293.055 ¹³⁶
1931	381.190 ¹³⁷
1935	360.679
1940	390.733
1945	395.384
1950	420.279

Kaynak: DİE, **2000 Genel Nüfus Sayımı Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, İl: Trabzon**, Ankara, 2002, s. 44

Trabzon halkının geçim kaynakları tarımın yanı sıra, hayvancılık, balıkçılık, gemicilik ve ticaretti. Bu iş kollarında geçimini sağlayamayan ahali ise memleketini bırakıp bölgeye yakın olan Romanya ve Rusya gibi ülkelerde mevsimlik işçi olarak çalışmaktaydı. Diğer bir kısmı da Trabzon ve mülhakatında nakliyecilik ve arabacılık gibi işlerle uğraşıyordu. Vilayetin en önemli ziraat ürünleri 1912 yılı verilerine göre fındık ve tütündü. Fasulye, mısır, meyve ve sebze, arpa ve buğday ise yetiştirilen diğer ürünlerdi. Trabzon merkez kazasında 142.000 dönüm mısır, 34.000 dönüm buğday ekimi yapılırken, diğer kazalarda da başta mısır olmak üzere buğday, arpa ve çavdar ekimi yapılırdı.¹³⁸ Ancak üretilen hububatın vilayet dâhilindeki tüketimi karşılayamaması nedeniyle diğer vilayetlerden hububat alınmaktaydı. Bu durum hayvancılığı da etkilemektedir. Vilayette hayvan miktarı fazla olmakla birlikte et sarfiyatını karşılayamadığından, eksik kalan kısım

¹³⁴ Cem Bahar, **Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927**, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü, 1996 s.48

¹³⁵ Bahar, a.g.e., s. 61

¹³⁶ 1935'deki rapora göre toplam nüfus 292.573'tür. Bkz. BCA, MGM, 30.10.0.0/65.433.4, 27.07.1935

¹³⁷ BCA, MGM, 30.10.0.0/65.433.4, 27.07.1935

¹³⁸ Abdülvahap Hayri, **İktisadi Trabzon**, Haz. Melek Öksüz, Trabzon: Serander Yayınları, 2008, s. 72-73

Erzurum, Van ve Bayburt gibi yerlerden ikmal ediliyordu. Hayvanların büyük kısmını inekler oluşturuyordu. Nitekim vilayetin tereyağları da meşhurdur.¹³⁹ Genelde çifte ve arabaya mahsus bakılan hayvan sayısı azdı. Fındık arazilerine zarar verdiklerinden ötürü keçilerin çoğalmasına meydan verilmiyordu. Fakat yine de sütü, eti, derisi ve kılından faydalanıldığı için sayıları fazlaydı.¹⁴⁰

1924 yılına gelindiğinde daralan vilayet sınırları ve göçler yüzünden Trabzon'un nüfusu 600 bin civarına düşmüştü. Şehrin merkezi 45 bin nüfusa sahipti. Vilayette tütün, mısır ve fındık üretimi başı çekmekteydi. Tereyağı ve yumurta ihracatı devam ediyordu. Fakat tereyağı eskisi kadar saf olmadığından şöhretinden uzaklaşmıştı. Balıkçılık geçim kaynağı olmaya devam ederken, balıklar balık yağı üretiminde de kullanılıyordu. Hatta yörede bazen çok bol olan hamsi balığı suni gübre yerine kullanılmaktaydı. Maden bakımından Trabzon vilayeti oldukça zengin olmasına rağmen bunların pek azından istifade edilmekteydi. Kisarna maden suyu işletmesi bunlardan biridir. Trabzon'da sanayi fazla bir gelişme gösterememişti. Şehirde on iki fındık, bir ipek mensucat ve bir de makarna fabrikası vardı.¹⁴¹

Şehrin önemli gelir kaynaklarından biri de ticaretti. Daha öncede bahsi geçtiği üzere Trabzon-Tebriz transit hattı ticaretin önemini arttırmaktaydı. Bununla birlikte Cumhuriyet'in ilk yıllarına gelindiğinde, Türkiye genelinde olduğu gibi Trabzon ticaretinde de önemli bir daralma meydana gelmişti. Bunun bir sonucu olarak bazı Trabzonlu tüccarlar sermayelerini başka alanlarda değerlendirmeye başlamışlardı. 1925'te birçok Trabzonlu tüccarın ortaklaşa kurdukları Trabzon Elektrik Türk Anonim Şirketi bu bakımdan önemli bir örnektir.¹⁴²

Trabzon'un başlıca ihraç ürünleri; fındık içi, tütün, fasulye, yumurta, tereyağı, balmumu, iç yağı, kereste, şimşir ağacı iken dışarıdan ithal ettiği ürünler ise; arpa, un, pirinç, mısır, çay, şeker, sabun, demir-çelik, kahve, manifatura ve ecza malzemeleridir.¹⁴³ Bunlardan; fındık Hamburg ve Marsilya'ya, tütün Mısır'a, fasulye Balkanlara, elma Suriye

¹³⁹ 1852 yılında yurtdışına yaklaşık 25000 kilo tereyağı ihraç edilmiştir. Bkz. Freeman Hunt, "Trade of Trebizond in 1852", **Hunt's Merchants' Magazine and Commercial Review**, New York: 29, (1853), s. 321; Trabzon'un 40 km. batısında yer alan Vakfikebir kazası tereyağları ile meşhurdur. Yılda 300 bin kilodan fazla tereyağı ülke içindeki diğer illere ihraç edilir. Vorley Harris, **The Reports of the Last British Consul in Trabzon**, Ed. Christopher Harris, İstanbul: The Isis Press, 2005, s. 104-105

¹⁴⁰ Ticaret ve Ziraat Nezareti Mecmuası, 30 Haziran 1328, s. 670-675

¹⁴¹ Türk Ticaret Salnamesi, 1924 (R. 1340), s. 477-478

¹⁴² "Trabzon'un Elektriklenmesi", **Halk Gazetesi**, 17 Mart 1926, s. 3

¹⁴³ TTS, 1926-1927, s. 544-546

ve Yunanistan'a, sebze çevre vilayetlere, tereyağı Samsun ve İstanbul'a, yumurta ise yine Marsilya'ya ihraç ediliyordu.¹⁴⁴

Trabzon'da bütün kazalar vilayete, vilayet de komşu vilayetlere düzenli şoselerle bağlanmıştı. Nahiyeler ise tam anlamıyla düzgün olmasa da çeşitli yollarla kazalara bağlanmıştı. Nahiyeler arasındaki yolların bir kısmı yaz ve kış, bir kısmı ise sadece yazın otomobil kullanımına açıktı. Düzenli işleyen kaliteli yolların uzunluğu 199 km. olup, bunlar Gümüşhane, Çoruh ve Giresun vilayetine giden yollardı. Bütün kazalar, üç nahiye ve bazı köylerde bu yollar üzerindeydi. İç bölgelerde kalan vilayetleri Trabzon'a bağlayan Trabzon-Gümüşhane-Erzurum yolu aynı zamanda İran transisinin geçtiği yoldu. Bu yönüyle çok değerli olan yolun yapımı ve bakımı vilayet yerine ilgili bakanlık tarafından karşılanıyordu. Nahiyeleri ve köyleri birbirine bağlayan yollardan yaz kış kullanılabilen kısmı 96 kilometreydi. Yalnız yazın çalışabilen yollar ise 124 kilometreydi. Vilayet çapında yolların güzergahları üzerinde bulunan birçok akarsu vardır. Bu akarsular üzerinden 59 adet kargir ve beton köprü ile geçiliyordu.¹⁴⁵

Nafia müşavirliğinin Üçüncü Umumi Müfettişlik aracılığıyla istediği sahil yolunun durumu konusundaki bilgilerin temini için müfettişlik mıntikasında 1936 yılında bir rapor hazırlanmıştı. Trabzon vilayetince hazırlanan rapora göre; 120 kilometrelik yolun sadece 14 kilometresi kaliteli iken, 64 kilometresi harap, geri kalan 42 kilometresi ise kısmen düzlenmiş haldeydi. Harap kısmının onarımı ve tesviye halindeki yolun tamamlanması için 318 bin lira tahsisat gerekmekteydi. Yine bu güzergah üzerinde 23 adet büyük köprüye ihtiyaç vardı.¹⁴⁶

Başka bir rapora göre 1939 yılında vilayet dâhilinde ki yollar şöyle sıralanmaktadır;

- Trabzon-Erzurum yolu (68km.)
- Trabzon-Sürmene-Of-Rize hududu yolu (62km.)
- Trabzon-Vakfikebir-Giresun hududu yolu (59km.)
- Of-Bayburt yolu (66km.)
- Trabzon-Soğuksu-Mahmat yolu (15km.)
- Vakfikebir-Tonya yolu (30km.)

¹⁴⁴ BCA, MGM, 30.10.0.0/65.433.4, 27.07.1935

¹⁴⁵ BCA, MGM, 30.10.0.0/65.433.4, 27.07.1935

¹⁴⁶ BCA, MGM, 30.10.0.0/155.91.9, belgenin tarihi olmamakla birlikte diğer vilayetlerin cevaplarına bakıldığında 1936 yılının Nisan yada Mayıs ayında yazılmış olması kuvvetle muhtemeldir.

Bu yolların dışında bakımsız, harap ve yapımı tamamlanmamış birçok yol vardı. Şarlı-Şalpazarı (20km.), Karadere-Bayburt (80km.), Humurgan-Bayburt (45km.), Of-Hayrat (12km.) gibi.¹⁴⁷

Trabzon şehrinde demiryolunun bulunmayışı İran transit ticaret yolunu olumsuz etkilemekteydi. Trabzon-Erzurum-Tahran Ticaret yolu yerini Batum limanı ve Kafkas demiryollarına kaptırmıştı.¹⁴⁸ Cumhuriyet'in ilanından hemen sonra, 1924 yılında Trabzon-Erzurum demiryolunun yapımı ve Trabzon limanının inşası için önemli bir kanun çıkarılmışsa da, bu kanun bir türlü uygulanamadı.¹⁴⁹ 1935-1939 yılları arasında bölgenin kaderinde önemli bir rol oynayan Üçüncü Umumi Müfettiş Tahsin Uzer, İran transitini Trabzon limanına çevirmek için çok uğraşmış, bu maksatla Zigana ve Kop dağlarının geçilmez mevkilerine modern yollar yapılmıştı. Fakat gerek idari yönden gerekli tedbirlerin alınmayışı gerekse Rusya ile oluşan rekabette geride kalınması nedeniyle İran transitini bir türlü Trabzon limanına çekilemedi. Ayrıca İran sınırında şoförlerden arabalarına yükledikleri mala oranla nakdi tazminat istenmesi de bu güzergahın gelişmesinin önündeki engellerden biriydi.¹⁵⁰

Yukarıda bahsedildiği üzere, Cumhuriyet'in ilanının hemen ertesinde Trabzon'da modern bir liman yapımı konusunda bir kanun çıkarılmış; fakat uygulanamamıştı. Limanın yapımı konusunda Meşrutiyet döneminde de bazı adımlar atılmış; fakat kesin bir sonuç alınamamıştı. Bu konuda Rus işgali sırasında bazı teşebbüsler olmuş ve Rusların yaptıkları derme çatma liman Cumhuriyet dönemine intikal etmiştir. Ruslar işgal sırasında buraya küçük bir liman yapmışlardı. Fakat rıhtıma büyük gemiler yanaşamıyorlardı.¹⁵¹ Zaten Trabzon ile ilgili dönemin hatıralarına bakıldığında gemilere kayıklarla yanaşıldığı ve yolcuların bu suretle kıyıya nakillerinin gerçekleştiği görülmektedir. Bölge ticaretinde önemli bir yere sahip olan Trabzon, özlediği modern limana ancak 1954 yılında kavuşabilmiştir.

¹⁴⁷ 1939 yılında dönemin Trabzon valisi Refik Koraltan tarafından yazılmış Trabzon vilayetinin genel durumu hakkındaki rapor, sf. 59-63. Bu raporun üzerinde arşiv kayıt numarası bulunmadığı için bundan sonraki dipnotlarda "1939 tarihli rapor" olarak geçecektir.

¹⁴⁸ 1939 tarihli rapor, s. 43-44

¹⁴⁹ Murat Küçükkuşurlu ve Ali Servet Öncü, "Trabzon-Erzurum Demiryoluna Dair Unutulan Bir Kanun", **Hacettepe Üniversitesi Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, 7, s. 124

¹⁵⁰ Asım Us, **İstanbul'dan Çoruh'a**, İstanbul: Vakıf Matbaası, 1948, s. 53-54

¹⁵¹ Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, **Türkiye'de Üç Devir**, İstanbul: Sinan Yayınları, 1973, s. 370

2.3.1.2 İdari Durum

Rusların bölgeden çekilmesinden sonra vilayetin merkezi yeniden Trabzon'a taşınırken, Gümüşhane ve Lazistan sancakları ile bunlara bağlı kazalar yine merkeze bağlı duruma gelmişti. Hal böyleyken 23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi kuruldu. Bu meclis işgal altındaki İstanbul hükümetinin elinde bulunan yetkileri kullanmaya başladı. Nitekim 1921 yılı Ocak ayında TBMM tarafından Trabzon şehrine vali olarak İsmail Sabri Bey atandı.¹⁵² Bu durumda artık Milli Mücadeleye ve TBMM'ye inanmış olan bölgelerin yönetiminin İstanbul'daki hükümetin ve dolayısıyla da padişahın iradesinden ayrıldığını göstermekteydi.

Trabzon Vilayeti, Osmanlı döneminde kendisine bağlı diğer sancaklar ve kazaları ile merkez kazanın dışında; Akçaabat, Maçka, Vakfikebir, Sürmene, Of, Görele, Tirebolu, Giresun ve Ordu kazalarından oluşuyordu. Ordu ve Giresun'un il olmasından sonra Görele ve Tirebolu kazaları da Giresun'a katılmıştır. Böylece vilayet altı kazadan ibaret kaldı. Bu kazaların dışında Araklı, Yomra ve Tonya olmak üzere üç tane de nahiyesi bulunuyordu.

2.3.1.2.1 Merkez Kaza

Trabzon merkez kazası Erzurum, Bitlis ve Van vilayetlerinin iskelesi konumundadır. Burası, İran yolunun başlangıcı olduğundan büyük bir ticaretgâh özelliği de taşıyordu. Bizans İmparatorluğundan kalma surlar ve camiye çevrilen Altınbaşlı Meryemana ile Ayasofya kiliseleri önemlidir.¹⁵³ Merkez kaza Trabzon vilayetinin yönetildiği kazadır. Osmanlı Devleti döneminde Beylerbeyleri ve valilerin kaldıkları yer çoğu zaman burasıydı. Trabzon Rum Devleti'nin merkezi olan kaza, fetihten sonra da şehzadelerin yetiştigi bir sancak merkezi olmuştu. Birinci Dünya Savaşı sırasında Rus işgaline giren kazada yaşayan halk muhacir olarak göç ettiği için kaza bir süre Rus güçlerinin yanı sıra Rum ve Ermeni azınlıkların yönetimine girdi. 24 Şubat 1918'de de Rusların geri çekilmesiyle tekrar Türklerin hakimiyetine geçti.

Trabzon merkez kazası işgalden sonra Yomra ve Tonya nahiyelerinin de bağlı olduğu bir kazaydı. Tonya nahiyesi daha sonra Vakfikebir kazasına bağlandı ve 1954

¹⁵² Hüseyin Albayrak, **Tarih İçinde Trabzon Valileri 1461-2007**, Trabzon: Trabzon Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2008, s. 305

¹⁵³ Ömer Akbulut, **Trabzon Cumhuriyetten Evvel Tarih ve Valiler**, 1, Trabzon: İstikbal Matbaası, 1955, s.10

yılında ilçe oldu. 1943 yılında çıkarılan kanunla Kireçhane ismiyle bir nahiye daha teşkil edilmiştir.¹⁵⁴ Merkez kazada yaklaşık 33 bin insan yaşarken, bu iki nahiyede 40 bine yakın insan yaşıyordu.¹⁵⁵ Bu sayı 1950 yılına gelindiğinde merkez kaza için nahiyeleri ile birlikte toplam 99.619'a ulaşmıştır.¹⁵⁶ Yomra ise 1957 yılında ilçe statüsü kazanmıştır.

2.3.1.2.2 Akçaabat Kazası

Akçaabat Trabzon'un en eski kazalarından biridir. Ayrıca vilayetin en büyük ve zengin kazası da Akçaabat'tır. Her ne kadar kaza haline getirilmesinin 1886 yılında olduğu bilinmekte ise de, öşür defterini dikkate alırsak ilk olarak 1847-50 yılları arasında kaza olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim 1848 yılındaki bir rapora göre Akçaabat, Trabzon sancağının kazaları arasında sayılmaktadır. Aynı rapora göre İskefiye, Vakfikebir ve Şarlı birimleri de Akçaabat kazasına bağlıdır. 1864 vilayet nizamnamesi ile yeniden nahiye haline dönen Akçaabat ilçesi, 1886 yılında tekrar kaza haline gelmiştir.¹⁵⁷ O zamandan beri de sadece Düzköy, Akçaabat sınırlarından ayrılmıştır. Merkezi Haçka köyü olmak üzere 1943 yılında nahiye olan Düzköy¹⁵⁸, 1990 yılında ilçe yapılmıştır.

Merkezine Pulathane denen kazanın tümüne Akçaabat denilirdi. Ayasofya Mahallesi eskiden Trabzon ile Akçaabat arasındaki sınır olup buradan Akçakale'ye kadar olan köyler Akçaabat kaymakamı tarafından yönetilirdi.¹⁵⁹ Akçaabat kazasının doğusunda Trabzon merkez kazası, batısında Vakfikebir kazası ve bu kazanın İskefiye nahiyesi, güneyinde ise Maçka kazası yer alırdı. Günümüzde Akçaabat ile Trabzon arasındaki sınır Trabzon'a ait Akyazı Beldesi ile Akçaabat'a ait Yıldızlı Beldesi arasındadır. Merkez kazanın 8 km. batısında yer alır.¹⁶⁰ Akçaabat limanı, Trabzon limanında dalgakıran yapılanaya kadar, sert ve fırtınalı havalarda gemiler için Rusya sınırından Sinop'a kadar olan bölgedeki en iyi sığınaktı.¹⁶¹ 1950 verilerine göre bu kazada 66328 kişi yaşamaktaydı.¹⁶²

¹⁵⁴ BCA, BTDB, 30.11.1.0/164.27.4, 28.11.1943

¹⁵⁵ DS, 1926-27, s.936-937

¹⁵⁶ T.C. Başvekalet İstatistik Umum müdürlüğü, **Nüfusun Vilayet ve Kazalar İtibarile Köylerin de Nüfus Gruplarına Göre Dağılışı**, 1950, s. 36

¹⁵⁷ Necmettin Aygün, "Osmanlı Devletinde İdari Taksimat alanındaki Düzenlemelerin Taşradaki Yansımaları: Vakfikebir, Şarlı ve Tonya Örneği (1840-1918)", **Karadeniz Araştırmaları**, 26, s.46,59

¹⁵⁸ BCA, BTDB, 30.11.1.0/164.27.4, 28.11.1943

¹⁵⁹ Kemal Karadenizli, **Trabzon Tarihi**, Ankara: Trabzon Kalkınma Cemiyeti Neşriyatı, 1954, s. 40-41

¹⁶⁰ Akbulut, a.g.e.,

¹⁶¹ Harris, a.g.e., s. 104-105

¹⁶² BİUM, a.g.e., s. 8

2.3.1.2.3 Vakfikebir Kazası

Görelle kazasıyla Akçaabat kazası arasında yer alan kazaya Fol ya da Büyük Liman da denilirdi.¹⁶³ 1850 yılında Akçaabat kazasına “Vakfikebir Fol Deresi” adıyla bağlı bulunan Vakfikebir, 1851 yılında Akçaabat’tan alınarak kaza haline getirilmiştir. 1858-1861 yılları arasında üç yıllığına Tonya’nın da Vakfikebir’e dahil edildiği görülmektedir. 1869 yılına gelindiğinde Vakfikebir kazası Tonya ile birlikte merkeze bağlı nahiye durumuna geldi.¹⁶⁴ 1873 yılında ise vilayet nizamnamesi gereğince Vakfikebir yeniden kaza haline yükseltildi.¹⁶⁵

Vakfikebir, Trabzon’a 45 km. uzaklıktadır. Vakfikebir’in Tonya, Şarlı, Şalpazarı ve İskefiye adlarıyla dört nahiyesi vardı. Arşiv belgelerine göre Şalpazarı ve merkezi Şarlı olmak üzere Akhisar namıyla iki nahiye 1930 yılında oluşturuldu. Bu nahiyelerin kurulma nedeni Vakfikebir’in köylerinin önemli bir kısmının kaza merkezine uzak olması ve bundan dolayı halkın hükümet ile olan işlerinde müşkülât çekmesi ve çok zaman kaybetmesidir.¹⁶⁶ Bu tarihte zaten Vakfikebir’in bir nahiyesi vardı. Bu nahiye muhtemelen Tonya’dır. Çünkü 1926-27 yılı devlet salnamesinde Tonya nahiyesi Trabzon merkez kazasına bağlı iken, 1927-28 yılı devlet salnamesinde Vakfikebir’e bağlı gösterilmiştir. Yine bu ikinci salnamede Şarlı ya da Şalpazarı nahiyeleri yer almaz. Çünkü Şarlı nahiyesi 1926 yılında yürürlüğe giren Teşkilat-ı Mülkiye kanunu çerçevesinde ilga edilmiştir.¹⁶⁷ İskefiye köyünün ilk fırsatta nahiye yapılacağı İçişleri Bakanlığı tarafından 1936 yılında bildirilmişti. Toplamda 14 bin nüfusa sahip 25 köyün ortasında yer alan İskefiye, kaza merkezine de 20 km. mesafedeydi.¹⁶⁸ Nitekim İskefiye 1943 yılındaki kanunla nahiye haline getirilmiştir. 28 Kasım’da çıkarılan bu kanunun amacı, halk ile hükümet arasındaki ilişkiyi daha iyi düzenlemek, idareyi halka daha çok yakınlaştırmaktır. Bu amaç doğrultusunda merkez nahiyeleri geniş, nüfusları kalabalık, köyleri fazla ve işleri çok olan vilayetlerden biri olan Trabzon’da da İskefiye adıyla bir nahiye teşkil edilmiştir.¹⁶⁹ Böylece 1945 yılına gelindiğinde Vakfikebir’e bağlı dört nahiye kalmıştır; Beşikdüzü, Şalpazarı,

¹⁶³ Akbulut, a.g.e, s.10; Karadenizli, a.g.e, s.41

¹⁶⁴ Aygün, a.g.m., s.48-52

¹⁶⁵ Karadenizli, a.g.e., s.45

¹⁶⁶ BCA, BTDB, 30.11.1.0/58.28.3, 28.09.1930

¹⁶⁷ Teşkilât-ı Mülkiye Kanunu (1926), **T.C. Resmi Gazete**, 404, 26.06.1926

¹⁶⁸ BCA, CHP, 490.1.0.0/513.2060.8, 16.01.1947; Bu belgede Vakfikebir ile ilgili raporun hangi tarihte düzenlendiği belirtilmemektedir. Fakat İskefiye Kasım 1943’de nahiye olduğuna göre rapor bu tarihten önce düzenlenmiş olmalıdır.

¹⁶⁹ BCA, BTDB, 30.11.1.0/164.27.4, 28.11.1943

İskefiye ve Tonya. Vakfikebir'in bu nahiyelerle birlikte toplam nüfusu 69278'dir.¹⁷⁰ Bunlardan yukarıda da belirttiğimiz üzere Tonya 1954 yılında ilçe olmuştur. Şalpazarı ve Beşikdüzü 1987'de, İskefiye ise Çarşıbaşı adıyla 1990 yılında ilçe statüsü kazanmıştır. Vakfikebir'in doğusunda Akçaabat kazası yer alırken batısında Giresun'un Görele ilçesiyle sınırdır. Güneyinde ise Tonya nahiyesi vardır.

4 Nisan 1921'de müstakil bir liva olan Giresun ile ilgili 1920 yılında mecliste yapılan görüşmeler sırasında Vakfikebir kazasının da Giresun'a bağlanması teklif edilmişti. Trabzon Mebusu Hüsrev (Gerede) Bey tarafından yapılan bu teklife gerekçe olarak Giresun'a bağlanan Tirebolu'nun savaş sırasında tahrip edilmiş olması gösteriliyordu. Hüsrev Bey'e göre Trabzon'un birçok kazası olduğundan, Giresun ve Trabzon arasında yer alan Vakfikebir'in güneydeki bazı köyleri hariç Giresun'a bağlanması gerekmekteydi. Bu teklif kabul olunmamıştır.¹⁷¹

2.3.1.2.4 Sürmene Kazası

Sürmene 1873 tarihine kadar nahiyeye halindeyken, bu yılda muhtemelen 1871 yılındaki nizamname gereğince kaza haline getirilmiştir.¹⁷² Sürmene kazası Of ile Trabzon merkez kazası arasında yer alır. Bu iki kaza arasında Yomra ve Araklı nahiyeleri vardır. Güneyinde Gümüşhane ili ile komşudur.

1926-27 devlet salnamesine göre kazanın nüfusu 63.570 kişidir.¹⁷³ 1929 yılında Of ve Sürmene de başlayan heyelan ve sel nedeniyle tehlike altında kalan 2000 hanede 12000 kişi hemen Maçka ve Bayburt taraflarına getirilmiştir.¹⁷⁴ Eski adı Karadere olan Araklı, 1953 yılında ilçe olduğu tarihe kadar Sürmene kazasına bağlı bir nahiyeydi. Araklı'dan sonra Köprübaşı ve Dağbaşı'nın da katılmasıyla nahiyeye sayısı üçe çıkmıştır. Bunlardan Köprübaşı da 1990 yılında kaza olmuştur.

Araklı nahiyesinde çok iyi portakal ve mandalina yetiştirilirken¹⁷⁵, Sürmene kazasının diğer yerlerinde daha çok fasulye ve fındık tarımı yapılırdı. Ayrıca, balıkçılık,

¹⁷⁰ BİUM, a.g.e., s. 37

¹⁷¹ TBMM ZC, Devre 1, Cilt 6, İçtima 108, 4.12.1336/1920, s. 193

¹⁷² Karadenizli, a.g.e., s.45

¹⁷³ DS, 1926-27, s.936; 1950 yılına gelindiğinde bu nüfus 71,656'ya yükselmiştir. Bkz. BİUM, a.g.e., s. 34

¹⁷⁴ BCA, BKK, 30.18.1.2/36.39.1, 23.5.1933; Hikmet Öksüz, "Çaykara'da Afete Bağlı Göç (1929-1973)", (Haz. Kenan İnan vd.), **Karadeniz Tarihi Sempozyumu**, Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, 2007, s. 1009

¹⁷⁵ BCA, CHP, 490.1.0.0/513.2060.9, 28.12.1942

gemicilik gibi uğraşlarla denizden geçimini sağlayan halk, avladığı balıklardan bir kısmını balık yağı yapımında kullanılırdı.¹⁷⁶ 1936 yılında Sürmene kazasının Araklı nahiyesinden başlayarak Vakfikebir'e kadar uzanan sahil bölgesinde kuraklık meydana gelmiş ve mısır üretimi yok denecek kadar az gerçekleşti. Bu da bölge halkını çok şiddetli darlık ve yokluk içerisine sokmuştu. 1938 yılında da özellikle Sürmene merkez kazası başta olmak üzere benzer bir kuraklık meydana geldi. Fakat bölgenin ana tüketim maddesi olan mısırın yurtiçinden temin edilememesi nedeniyle, Ziraat Bankasının ithal yetkisi istemesine rağmen devlet dışarıdan mısır ithal etmek yerine muhtaç bölgelere bu ürünün muadili olan ve o dönemde bolca yetişen buğday göndermişti.¹⁷⁷

2.3.1.2.5 Of Kazası

Bu kaza Trabzon merkez kazasının yaklaşık 52 km. doğusunda yer alır. Of kazasının doğusunda Rize vilayeti, batısında Sürmene kazası, güneyinde ise 1947 yılında kaza haline getirilen Çaykara vardı. Of'un ne zaman kaza haline geldiği kesin olarak bilinmemekle birlikte Trabzon'un en eski kazalarından olduğu söylenebilir. 1881-1888 yılları arasında kısa bir süre Rize'ye bağlanan Of kazasının¹⁷⁸ Cumhuriyet döneminde de Rize'ye bağlanması gündeme gelmiştir. Üçüncü Umumi Müfettiş Tahsin Uzer'in başvekaletine gönderdiği yazıda Of kazasının da yeni kaza olacak Viçe ile birlikte Rize'ye bağlanması düşünülmüştür.¹⁷⁹

1926-27 devlet salnamesine göre Of kazası Trabzon'un diğer kazalarından daha fazla nüfusa sahiptir. 77.885 kişinin yaşadığı¹⁸⁰ Of kazasına bağlı Kadahor, Dernekpazarı ve Hayrat isimlerinde üç tane nahiye vardır. Bunlardan Kadahor yeni adıyla Çaykara ve Dernekpazarı 1948 yılında, Hayrat ise 1990 yılında Of'tan ayrılmıştır. Çaykara'nın Of'tan ayrılmasından sonra kaza nüfusu 43.629 kişiye düşmüştür.¹⁸¹ 1929 yılındaki sel ve heyelanda büyük bir yıkım yaşayan Of kazasındaki insanlar arazi darlığı ve nüfus yoğunluğu nedeniyle memleketlerini bırakıp başka yerlerde çalışarak geçimlerini sağlamaya çalışıyordu. Fakat gittikleri yerlerde iş ve tarla bulamayan vatandaşlar kötü duruma düştüklerinden bu gibilerin Muş ve Erzincan gibi arazisi uygun olan yerlere iskân

¹⁷⁶ Akbulut, a.g.e., s.15

¹⁷⁷ BCA, MGM, 30.10.0.0/120.858.10, 14.08.1936

¹⁷⁸ Aygün, a.g.m., s.58

¹⁷⁹ BCA, MGM, 30.10.0.0/71.467.5, 19.01.1938

¹⁸⁰ DS, 1926-27, s.936;

¹⁸¹ BİUM, a.g.e., s. 30

ettirilmesi¹⁸² ya da bu bölgede tanınmış bir iş olan dokumacılığın daha modern tezgâhlarla geliştirilmesine destek verilmesi önerilmekteydi.¹⁸³

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Of Kazasının en büyük idari sıkıntılarından birisi, yaz aylarında memurların sahildeki kaza merkezini terk ederek daha yukarılara çıkmasıydı. Bu aylarda kaza merkezi adeta boşalmaktaydı. Çoğunluğu yerli olmayan memurlar, böylece hem merkezde, hem de gittikleri yerlerde kira ödemek durumunda kalıyorlardı. Bu durumu dikkate alan ve kazanın idare işlerine bir düzen getirmek isteyen kaymakam İhsan Bey 1925 yılında bu duruma bir son vereceğini ilan etmiş olmasına rağmen, benzer manzaralar sonraki yıllarda da yaşanmıştır.¹⁸⁴

2.3.1.2.6 Maçka Kazası

Eski adı Cevizlik olan Maçka kazası Çaykara'nın kaza oluşuna kadar denize kıyısı olmayan tek kazaydı. Merkez kazanın güneyinde ve Erzurum yolu üzerinde bulunan kazadan Zigana Geçidi vasıtası ile Gümüşhane sınırına ulaşılmaktadır. Kazanın kuzeyinde merkez ve Akçaabat kazaları, batısında Tonya nahiyesi, doğusunda Yomra nahiyesi ve Gümüşhane merkez kazası, güneyinde ise Torul kazası bulunurdu. 1847 yılından sonra Trabzon'da yapılan idari değişikliklerden Maçka da etkilenmiştir. Tanzimat'ın ilanı sıralarında Gümüşhane'ye bağlı olan Maçka kazası buradan alınarak yeniden Trabzon'a bağlanmıştır.¹⁸⁵ Nitekim Trabzon'un fethi sırasında Osmanlı hakimiyetine giren Maçka Trabzon'a bağlanmıştı. Maçka ilçesi yeniden Trabzon'a bağlandığı tarihten kaza olduğu ana kadar merkeze bağlı bir nahiye olarak yönetilmiştir. 1950 yılında kazada 35.465 kişi yaşarken, bunların sadece 512'si merkez nahiyede idi. Geri kalan nüfusun hepsi kaza sınırları içerisindeki 74 köye dağılmış vaziyetteydi.¹⁸⁶

Maçka'nın kaza olmasının nedeni diğer kazalara göre farklıdır. Maçka nahiyesi, havarilerden birinin buraya gelmiş olması inancından dolayı, Kudüs ve Aynoroz'dan sonra Hıristiyanlar için üçüncü kutsal yerdi. Bu nedenle Maçka müstakil bir metropolitlikti. Rus çarlığı ve Trabzon'un Ortodoks Rum zenginleri bu bölgedeki kilise ve manastırlara sürekli yardım ediyordu. Dolayısıyla buradaki kilise ve manastırlarda yüzlerce papaz ve dünya

¹⁸² BCA, CHP, 490.1.0.0/513.2060.10, 26.12.1943

¹⁸³ BCA, CHP, 490.1.0.0/715.441.2, 17.10.1940

¹⁸⁴ "Of'da Ümran İşleri", *Yeni Yol Gazetesi*, 9 Temmuz 1341 (1925), s. 4

¹⁸⁵ Aygün, a.g.m., s.46

¹⁸⁶ BİUM, a.g.e., s. 27

işlerini bırakıp inzivaya çekilmiş insan yaşıyordu. Bu durumun ortaya çıkmasından sonra Dahiliye Nezaretine Maçka'nın kaza olması ve buraya mülkiye mezunu bir kaymakamın atanması önerildi. Bu suretle köylerde mescit ve mektep yaptırılarak din değiştirmenin önüne geçilmesi planlanmaktaydı. Nitekim Mehmet Ali Ayni Trabzon Valiliği dönemindeki anılarını anlatırken bu duruma değinmiş ve Maçka kazasında 50 den fazla ilkokul açtırdığını söylemişti.¹⁸⁷ Dâhiliye Nezareti teklifi kabul etti ve Maçka kaza haline getirildi.¹⁸⁸ Her ne kadar resmi kurumların internet sitelerinde ve bazı kaynaklarda Maçka'nın 1913 yılında kaza haline getirildiğinden bahsedilse de Maçka'nın kaza olmasıyla ilgili Osmanlı arşivlerinde birçok yazışma bulunduğu arşivler tarandığında görülebilir. Bunlardan birine göre Maçka 1910 (01 Rebiülevvel 1328) yılında çıkan irade ile kaza haline gelmiş¹⁸⁹ ve ilk kaymakam vekili de, Müslümanlığı kabul etmiş Ermenilerden biri olan Manuelyan Efendi olmuştur.¹⁹⁰

2.3.1.2.7 Çaykara Kazası

Bu kaza Of ilçesine bağlıyken 1947 yılında çıkarılan kanunla müstakil bir kaza haline getirilmiştir. Bu kanun 1948 yılının başında yürürlüğe girmiştir. İlgili kanun kapsamında Of ilçesine bağlı Kadahor ve Dernekpazarı bucakları kaldırılarak eski adı Kadahor olan Çaykara kazası oluşturulmuştur. Buna göre 41 köy ve 48782 nüfustan oluşan¹⁹¹ kazanın kurulma nedeni coğrafi şartların elverişsizliğidir. Of kazası Karadeniz kıyısından iç kesimlere doğru derelerin oluşturduğu vadiler tarafından bölünmüş dağlık ve engebeli bir araziye kapsamaktadır. Bu arazi üzerinde yaklaşık 1200 km² alana sahip 47 binden fazla insanın yaşadığı Kadahor ve Dernekpazarı nahiyeleri vardır. Bu nahiyelerin köyleri Of kaza merkezine 30 ila 70 km. arasında uzaklıktadır. Coğrafi engeller ve nüfus yoğunluğunun fazla olması halkın resmi işlerinde çok zaman kaybetmesi ve her türlü mevsim koşullarında yollarda zorluklarla karşılaşmasına yol açmaktaydı. Dolayısıyla, bölgenin kalkınması açısından gerekli olan denetleme işlerini sağlamak mümkün olmadığından Of-Bayburt yolu üzerindeki Çaykara'nın (Kadahor) Dernekpazarı'nı (Kondu) da kapsayarak kaza olması kabul edilmiştir.¹⁹² Böylece Cumhuriyet idaresinin ekonomik, sosyal, kültürel ve idari alanda kalkınması için gösterilen gelişmeler halkın

¹⁸⁷ Mehmet Ali Ayni, **Hatıralar**, İstanbul: Yeditepe Yayınları, s. 111

¹⁸⁸ Beyoğlu, a.g.e., s. 37

¹⁸⁹ BOA, İ.DH., Ds: 1480, 1328/Ra-04, 01.Ra.1328/1910

¹⁹⁰ BOA, İ.DH., Ds: 1482, 1328/C-19, 12.Ca.1328/1910

¹⁹¹ BCA, BTDB, 30.11.1.0/202.34.13, 27.12.1948

¹⁹² BCA, BTDB, 30.11.1.0/195.31.20, 12.12.1947

ayağına getirilmek istenmiştir.¹⁹³ Çaykara kazasının merkezi konusunda değişik fikirler de vardı. Şinek köyü ve civar köyler Kadahor yerine merkezin Şinek köyü olmasını istemekteydi. Bir pazar yerine dahi sahip olmayan Şinek köyünün yaklaşık 40 köyün halkını kendi pazarına toplayabilen Çaykara'nın (Kadahor) yerini alması uygun değildi. Şinek köyünün güzel ve düz bir köy olması merkez olması için yeterli kriterlere sahip olduğu anlamına gelmiyordu. Çaykara iki suyun kavşağında olduğu gibi kendisine bağlı köylerinde uğrak noktasında yer alırdı. Bu merkez özelliği 1929'de yaşanan sel felaketinden sonra bile kaybolmamıştı.¹⁹⁴

Çaykara kazasının kurulması sırasında kaldırılan Dernekpazarı bucağı 1948 yılında merkezi Kondu köyü olmak üzere tekrar kurulmuştur. Kondu köyü etrafındaki 12 köyde 16661 kişi yaşıyordu ve Çaykara merkezine göre bu köy yarı yarıya daha yakındı. Eskiden beri kurulu pazarı, oteli, fırını, kahvesi ve lokantalarıyla birlikte yaklaşık 100 dükkânı vardı. Her türlü sanat erbabının bulunması nedeniyle bu köylerin halkının ürettiği ve tükettiği maddelerin sarf ve temininde Kondu köyü önemli bir merkezdi. Halkın ihtiyaçlarını karşılaması, hükümetle olan işlerini kolayca halledebilmesi ve daha teşkilatı tam oturmayan yeni Çaykara kazasının işlerini hafifletmek için, valilik tarafından yapılan Dernekpazarı'nın nahiye olması teklifi bakanlıkça kabul edilmiştir.¹⁹⁵

Yukarıda bahsedilen kazalar 1923-1950 yılları arasında Trabzon şehrine bağlı olan kazalardır. Bu tarihten sonra Trabzon'un kaza sayısı artmış ve günümüzde 18'e yükselmiştir. Buna göre; merkez kaza, Sürmene, Vakfikebir, Akçaabat, Of, Maçka ve Çaykara kazalarına ilaveten, Beşikdüzü, Düzköy, Tonya, Yomra, Araklı, Arsin, Çarşıbaşı, Hayrat, Dernekpazarı, Şalpazarı ve Köprübaşı kazaları oluşturulmuştur.

2.3.2 Rize Vilayeti

2.3.2.1 Vilayet Hakkında Genel Bilgiler

Rize vilayetinin kuzeyinde Karadeniz, batısında Trabzon Vilayetinin Of kazası, doğusunda Çoruh vilayetinin Hopa ve Yusufeli kazaları, güneyinde ise Erzurum ve Bayburt bulunurdu. Rize vilayetinin ahalisi, hemen kıyıdan başlayan dağlar nedeniyle daha

¹⁹³ TBMM ZC, Dönem 8, Cilt 6, Birleşim 69, 6.6.1947, s.83

¹⁹⁴ Numan Sabit Osmañcelebiođlu, "Çaykara'nın Merkezi Meselesi", **Çaykara**, 11 Kasım 1950, s. 1

¹⁹⁵ BCA, BTDB, 30.11.1.0/202.34.13, 27.12.1948

çok sahil şeridine yerleşmiştir. Rize vilayetinin çoğu ormanlarla kaplı olduğundan tarım arazisi de sınırlıdır.

Rize'nin jeopolitik önemi Trabzon ve Çoruh'a nazaran daha azdır. Orta Asya'yı Avrupa'ya bağlayan karayolu üzerinde bulunan Rize tarih boyunca bölgenin merkezi konumunda olan Trabzon'un gölgesinde kalmıştır. Fakat Çoruh bölgesinin Rus işgalinde olduğu dönemlerde sınır durumunda bulunan Rize vilayeti, bu özelliğinden dolayı sadece o dönemde önem kazanmıştı.

Rize vilayeti nüfusu 1926 yılında 232.180 kişi idi. Bu nüfusun 133.059'u merkez kazada, 55.693'ü Pazar kazasında, 43.428'i ise Hopa kazasında yaşamaktaydı.¹⁹⁶ Mübadeleden sonra Rize'nin nüfusu aşağıdaki tabloda belirtilmiştir.

Tablo 2: Rize Vilayetinin 1927-1950 Yılları Arasındaki Nüfus Verileri

Sene	Rize Vilayetinin Nüfusu
1927	171.667
1935	169.913
1940	172.764
1945	171.929
1950	181.512

Kaynak: DİE, **Rize**, 2002, s. 44

1950'li yılların başlarında Rize nüfusunun yaklaşık %70'i ekilmeye elverişli olan dar sahil kesiminde yaşardı. Buna karşılık halkın büyük kısmı tarımla uğraşmaktaydı. Bu durum zaten az olan tarım arazilerinin kullanımını iyice kısıtlayarak halkı geçim sıkıntısına sokuyordu. Böylece sahip olduğu araziden geçimini sağlayamayan ailelerin erkek üyeleri iş aramak üzere başta Zonguldak, Samsun ve İstanbul olmak üzere değişik bölgelere göç ediyordu. Kazandıkları parayı ailelerine yollayan bu insanlar memleketlerine sadece kış aylarında ya da mısır ve fındığın hasat zamanında dönerlerdi.¹⁹⁷

¹⁹⁶ DS, 1926-27, s. 877

¹⁹⁷ Harris, a.g.e., s. 42-43; Velidedeolu, a.g.e., s. 306-307

Rize’de 1926-27 yılında ziraata uygun 440 bin dönüm arazi vardı. Toprağın elverişli kısımlarında genellikle mısır ekilir, bunu fasulye ve kabak gibi sebzeler takip ederdi. Arazinin 110 bin dönümü mısır ve fasulye, 10 bin dönümü arpa, 500 dönümü kenevir, 500 dönümü tütün, 150 dönümü pirinç ve 8850 dönümünde de muhtelif sebzeler ekilirdi. Öncelikle büyükbaş hayvanların beslendiği vilayette kümes hayvancılığı çok yaygındı ve yumurta ticareti köylünün başlıca geçim kaynaklarındandı. Tarımla uğraşanların dışında, demircilik, marangozluk, taşçılık, fırıncılık, peynircilik, gemicilik ve kerestecilik gibi alanlarda çalışanlarda vardı.¹⁹⁸

1930’lu yılların başlamasından sonra portakal ve mandalina yetiştiriciliği ile geçimini sağlayan Rize halkının yeni umut kapısı çay olmuştu. Fakat İsmet Paşa’ya göre hükümetten çay fabrikası isteyen Rize halkının elinde henüz bir fabrikayı idare edecek kadar ürün mevcut değildi.¹⁹⁹ Üçüncü Umumi Müfettiş Tahsin Uzer’e göre ise hem Rize hem de Artvin’in gelirleri bir vilayet için yetersizdi. Bu nedenle iki yıl boyunca hazineden yardım yapılmasını önermişti.²⁰⁰

Şehir kuruluş itibarıyla işlek bir ticaret merkezi değildi. Daha çok iç ticaretin yapıldığı bir bölgeydi. Şehirde ticaret, merkez tepelerin eteğinde yer alan pazar ya da panayır yerlerinin yakınında yapılırdı. Sokaklar köylülerin çarşıya geldikleri yollara göre düzenlenmişti. Şehirde ticaret yerlilerin elinde bulunurken Birinci Dünya Savaşındaki işgaller ve göçlerden dolayı yerli halk kısmen bu mevkiisini kaybetmişti. İklim ve toprak şartlarının birçok ürünü yetiştirmek için son derece elverişli olduğu bölgede, arazinin ormanlarla kaplı ve engebeli oluşu üretilen yiyeceklerin bölge halkını beslemekten bile uzak oluşuna neden olmaktaydı. Bu da şehir nüfusunun dışarıya akın etmesine yol açıyordu.²⁰¹

Rize’de ulaşım diğer bölge şehirlerine göre daha kolaydı. Çünkü İkizdere hariç bütün ilçeler deniz kıyısında kurulmuştu. Böylece Trabzon’dan Hopa’ya kadar giden yol, aynı zamanda bu ilçelere de ulaşımı sağlamaktaydı. Bunun haricinde İspir üzerinden Erzurum’a ulaşan bir yol daha vardı. Rize’nin İkizdere ilçesinden geçip sahil yoluna birleşen bu yol hızla büyüyen ve gelişen Erzurum’un denize ulaşması açısından çok

¹⁹⁸ DS, 1926-27, s. 878-879

¹⁹⁹ Öztürk, a.g.e., s. 37

²⁰⁰ BCA, MGM, 30.10.0/71.467.5, 19.01.1938

²⁰¹ Süleyman Kazmaz, “Rize”, *Ülkü*, s. 10

önemliydi. Ancak 1947 yılına kadar yapımına başlanamayan yolun 1955 yılına gelindiğinde ancak Rize-İkizdere ve Tortum-Erzurum arası iyi haldeydi.²⁰²

2.3.2.2 İdari durum

Lazistan sancağı Trabzon eyaletine bağlı sancaklardan biriydi. Sancak 1877-78 Osmanlı-Rus harbinden önce merkez kaza Batum olmak üzere Artvin, Acara-i sufla, Acarateyn, Çürüksu, Hopa ve Atina kazaları ile Maçahel, Acara-i ulya, Habekelaskur, Vakıf, Arhavi, Gönve ve Hemşin nahiyelerinden oluşuyordu. Rize ise Lazistan sancağına değil Trabzon merkez sancağına bağlı bir kazaydı. Batum savaştan sonra işgal altına girince Lazistan sancağının merkezi Rize'ye taşınmıştı. Bu sırada Rize'ye bağlı olarak Hopa ve Pazar kazaları ile Hemşin ve Arhavi nahiyeleri kalmıştı.²⁰³ Kurtuluş Savaşı devam ederken, Lazistan 18 Haziran 1920 yılında bağımsız bir liva haline getirilmişti.

1923 yılında Çorum mebusu Haşim Bey Lazistan livası isminin Rize olarak değiştirilmesi için kanun teklifi verdi. Bu teklife göre Lazistan ismi Hindistan, Kürdistan Arabistan gibi isimlerle benzerlik taşıyordu. Fakat burası onlar kadar geniş topraklara sahip değildi. Üstelik Lazistan ismi ileride Kürdistan'da olduğu gibi başımıza yeni meseleler çıkarabilirdi. Mecliste yapılan oylama sonucu önerge reddedilmiştir.²⁰⁴ Böylece Lazistan ismini değiştirme fikrinin ilk denemesi başarısız oldu. Ancak yine aynı yıl içerisinde Dâhiliye Vekâletinin Başvekâlete yazdığı bir yazıda: Lazistan vilayetinin bazen Lazistan ve bazen de Rize ismiyle anıldığını ve resmi yazışmalarda bunun karışıklığa yol açtığı belirtiliyordu. Halk arasında da Rize ismi daha yaygın kullanıldığından düzenlenen bir kararname ile Lazistan isminin Rize olarak değiştirilmesi 29 Kasım 1923 tarihinde Cumhurbaşkanının onayına sunuldu. Böylece Rize ismi Lazistan isminin yerini almıştır.²⁰⁵

Rize, idari değişikliklere uğraması açısından en üst sırada yer alan illerdendir. Yukarıda belirtilen Osmanlı-Rus savaşından sonra devlet yeni bir idari düzenlemeye gitme gereği duymuştu. 1926-27 yılı devlet salnamesine göre Rize'de merkez kaza dışında Hopa ve Pazar (Atina) kazaları ile sekiz tane de nahiye vardı. Bu nahiyelerden Çayeli (Mapavri), Karadere (Kalkandere) ve İkizdere (Kura-yı Seb'a) nahiyeleri Rize merkez kazasına,

²⁰² Harris, a.g.e., 253

²⁰³ Demirel, a.g.e., s. 250-252; Ayrıca bir de Vakıf nahiyesi Türk tarafında kalmakla birlikte bu nahiye ulaşım yönünden Erzurum'a daha yakın olduğundan oraya bağlanmıştır.

²⁰⁴ BCA, BTDB, 30.11.1.0/1.5.7, 26.11.1923

²⁰⁵ TBMM ZC, Devre 1, Cilt 27, İçtima 181, 27.1.1339/1923, s. 6

Ardeşen ve Hemşin nahiyeleri Pazar (Atina) kazasına, Arhavi, Fındıklı (Viçe) ve Kemalpaşa nahiyeleri ise Hopa kazasına bağlı idi.²⁰⁶ 1933 yılına gelindiğinde Rize ve Artvin illeri birleştirilerek Çoruh namıyla yeni bir vilayet oluşturuldu. Bu kanunun gerekçesi 1/575 numaralı kanun layihasında şöyle anlatılmıştır;

Artvin vilayetinin merkezi 2900 nüfuslu ufak bir kasabadır. Sathi mesahası 5400kilometre murabbai olan bu vilayetin umumi nüfusu 89630 ve umumi varidatı 443456 lira mesarifi 497777 lira olup varidatı mahalli ihtiyaca bile tekabül etmemektedir. Vaziyet-i coğrafiyesi ve mevkii itibariyle atiyen de inkişafa müsait değildir. Gerek varidatının azlığı ve gerekse iktisadiyatının bir vilayet mertebesinde inkişaf edememesi gibi mühim sebeplerden dolayı bu vilayet hâlihazır şekliyle bir vilayet evsafını haiz değildir. Üç kazadan mürekkep küçük bir sahil vilayeti olan Rize, hinterlanda malik değildir. Coğrafi vaziyeti hasebiyle de hâlihazır şekilde atiyen inkişafa müsait görülmemektedir. Nüfus ve mesaha itibarıyla bugünkü mülhakatıyla bir vilayet evsafına haiz bulunmamaktadır.²⁰⁷

Bu gerekçeler öne sürüldükten sonra bu iki vilayetin bulunduğu coğrafyanın idari ve siyasi öneminin yanı sıra serhat noktasında olması nedeniyle kuvvetli bir vilayet teşkiline ihtiyaç duyulduğu belirtilmekteydi. Sonuç olarak ayrı ayrı vilayet olma şartlarından yoksun olduğu düşünülen Artvin ve Rize vilayetleri birleştirilerek merkezi Rize olmak üzere Çoruh vilayetinin kurulması teklif edildi. Bu teklif 20 Mayıs 1933 tarihinde mecliste kabul edilmiştir.²⁰⁸ Yaklaşık iki buçuk yıl süren bu dönemden sonra Rize tekrar ayrı bir vilayet haline getirilmişti. Hopa'nın Çoruh vilayetine ilhakıyla beraber Rize'ye bağlı bir tek Pazar kazası kalmıştı. Bu durum 1944 yılında Çayeli'nin kaza olmasına kadar devam edecektir.

2.3.2.2.1 Merkez Kaza

Rize merkez kazası vilayetin batısında yer alır. Doğusunda Çayeli kazası, batısında Trabzon'un Of kazası güneyinde ise İkizdere kazası vardı. Rize vilayeti kurulduktan sonra merkez kazanın Mapavri, Karadere ve Kura-yı Seb'a isimlerinde üç adet nahiyesi vardı. Fakat köylerin ve köylerdeki evlerin dağınık bir halde olması, arazinin engebeli ve yüksek olması nedeniyle birçok yerleşim, nahiyeye merkezlerine uzak kalmaktaydı. Dolayısıyla bu üç nahiyeye mülkî teşkilat noktasında ihtiyacı temin edememekteydi. Hükümetle işlerini halletmek için günlerce yollarda kalmak zorunda olan halk bu durumdan muzdaripti. Gerek bu sebeplerle, gerek idari ve inzibati hususlar nedeniyle bu kazada iki nahiyeye daha

²⁰⁶ DS, 1926-27, s.876

²⁰⁷ TBMM ZC, Devre 4, Cilt 15, Birleşim 54, 20.05.1933, Bkz. İlgili cildin eklerinde bulunan "Bazı vilâyetlerin kaldırılması ve bazılarının birleştirilmesi hakkında 1/575 numaralı kanun lâyihası ve Dahiliye ve Bütçe encümenleri mazbataları"

²⁰⁸ TBMM ZC, Devre 4, Cilt 15, Birleşim 54, 20.05.1933, s.199

ihtiyaç vardı. Bu ihtiyaca binaen 1930 yılında merkez kaza sınırları içerisinde İyidere ve Gündoğdu nahiyeleri kurulmuştur.²⁰⁹ Rize'nin sahip olduğu arazi miktarı 107.305 dönümdür. Merkez kazanın nüfusu ise 15.067'si merkez nahiyede olmak üzere 71.830 kişidir.²¹⁰

Daha sonraki yıllarda merkez kazadan ayrılan İyidere, Mapavri, Karadere ve Kurayı Seb'a nahiyeleri, İyidere, Çayeli, Kalkandere ve İkizdere adlarıyla kaza haline gelmiştir. Gündoğdu nahiyesi ise günümüzde de varlığını sürdürmektedir.

2.3.2.2.2 Pazar Kazası

1864 yılında ilan edilen Vilayet Nizamnamesinden sonra kaza haline gelen Pazar'ın ismi "Atina" olarak geçmekteydi.²¹¹ 1928 yılına gelindiğinde bu isim değiştirilerek Pazar haline dönüştürüldü. Pazar kazasının Ardeşen ve Hemşin adında iki nahiyesi vardı. Bunlar daha sonra kaza haline getirilecekti. Pazar kazası, batıda Çayeli, doğuda Çoruh'un Hopa kazası, güneyde ise Erzurum vilayeti ile çevrilidir. Rize'nin 48 km. doğusunda yer alan kaza nüfusunun hemen hemen hepsi Laz'dı ve kendi dillerinde konuşurlardı.²¹² Fakat bunların bir millet olmalarının imkanı yoktu. Hissiyatları tamamen Türklükle alakalıydı. Bu bölgeye Laz demek mümkün değildi.²¹³ Bu kazada 54.500 kişi yaşamaktaydı.²¹⁴

Halkın başlıca uğraşı mısır olmasına rağmen buğday, arpa, tütün, keten ve kenevir de cüz'i miktarda ekilirdi.²¹⁵ Üretilen mısır halkın bir senelik ihtiyacını karşılayamadığından yarısı Samsun'dan ithal edilirdi.²¹⁶ Pazar kazasının en önemli ihrac malzemesi ise elmaydı. Zira kaliteleri muhtelif sebeplerden ötürü düşük de olsa, elma ihracatı toplam ihracatın %50'sini karşılamaktaydı.²¹⁷

2.3.2.2.3 Çayeli Kazası

Eski adı "Mapavri" olan ve Karadeniz kıyısında bulunan Çayeli kazasının batısında Rize merkez kazası, doğusunda Pazar kazası, güneyinde ise İkizdere kazası yer alır. Kaza

²⁰⁹ BCA, BTDB, 30.11.1.0/58.28.3, 28.09.1930

²¹⁰ BİUM, a.g.e., s. 32

²¹¹ SDO, 1864 (H. 1281), s.178

²¹² Harris, a.g.e., s. 50

²¹³ Us, 1930-1950, s. 78

²¹⁴ BİUM, a.g.e., s. 31

²¹⁵ DS, 1926-27, s. 877-879

²¹⁶ BCA, MGM, 30.10.0.0/184.267.4.3, 24.08.1938

²¹⁷ Harris, a.g.e., s. 50

önce 1870 yılında Mapavri adıyla nahiye haline getirildi.²¹⁸ Uzun bir süre de nahiye olarak kaldı. 1944 yılında Rize merkez kazasına bağlı Çaybaşı nahiyesi lağvedilerek yine merkeze bağlı Gündoğdu nahiyesinin köyleriyle birlikte ilk ismi Çaybaşı olan Çayeli kazası kuruldu. Bu kazanın kuruluş amacı engebeli ve geniş bir sahaya yayılmış olması, yoğun nüfusu bulunması, vilayet merkezine uzak olması nedeniyle halk ve hükümet işlerindeki zorlukları ve işlerin gecikmesini önlemek, çay ekim sahasını arttırmak ve tek kazalı olan vilayeti idari teşkilat bakımından kuvvetlendirmektir.²¹⁹ Çayeli kazasının kurulduktan sonra iki nahiyesi vardı. Toplam nüfusu ise 36.170 idi.²²⁰ Gündoğdu ve Kaptanpaşa adındaki bu nahiyelerden Kaptanpaşa bugün köy halindeyken Gündoğdu merkeze bağlı bir nahiye olarak varlığını sürdürmektedir.

2.3.2.2.4 Güneyce Kazası

Çayeli kazasının inkişafından sonra 1944 yılında Güneyce kazasının da kurulması ile Pazar'la birlikte Rize'nin kaza sayısı üçe çıkmıştı. Güneyce isminden de anlaşıldığı üzere Rize merkez kazasının güneyinde bugünkü İkizdere kazası sınırları içerisinde kurulan bir kazaydı. Nüfusu fazla olan ve engebeli dağınık bir araziye yayılmış bulunan Rize merkez kazasının işlerini hafifletmek ve idari yönetimdeki güçlükleri gidermek için İkizdere ve Karadere bucaklarından alınan köylerle birlikte kurulmuştu.²²¹ Güneyce kazası kurulduktan sonra ilginç bir şekilde belediye işlerini yürütecek kimse bulunamamış, yapılacak bir seçimin sakıncalı olacağı düşünüldüğünden, atama yoluyla belediye başkanının belirlenmesi istenmişti.²²² Ancak bu kazanın ömrü kısa olmuştur. Merkezi Güneyce olan kazanın merkezinin İkizdere bucağının merkezi Çağrankaya köyüne taşınması ile birlikte, 19.012 kişinin yaşadığı²²³ Güneyce, 1952 yılında köy haline gelmiş ve İkizdere kendi adıyla ilçe merkezi olmuştur.²²⁴

1950 yılına kadar üç kazaya sahip olan Rize'de daha sonraki yıllarda kaza sayısı hızla artmıştır. 1950'den günümüze kadar kurulan kazalar; Fındıklı (daha önce Çoruh

²¹⁸ TVS, H. 1287 (1870), s. 83

²¹⁹ BCA, BTDB, 30.11.1.0/169.23.14, 19.08.1944

²²⁰ BİUM, a.g.e., s. 15

²²¹ BCA, BTDB, 30.11.1.0/176.18.7, 12.07.1945

²²² BCA, MGM, 30.10.0.0/82.539.13, 02.10.1945

²²³ BİUM, a.g.e., s. 22

²²⁴ Rize iline tâbi Güneyce ilçe merkezinin nakledilmesi ve adının değiştirilmesi hakkında kânun (1952), **T.C. Resmi Gazete**, 8144, 28.06.1952

vilayetine bağı), Ardeşen, Kalkandere, Çamlıhemşin, Hemşin, Güneysu, İyidere ve Derepazarı'dır.

2.3.3 Çoruh (Artvin) Vilayeti

2.3.3.1 Vilayet Hakkında Genel Bilgiler

Çoruh vilayetinin merkezi Artvin kazasıdır. Artvin çok dik bir arazide kurulmuştur. Etrafı dağlarla çevrili Çoruh'un güney kıyısında yerleşen şehre gerek 1878'den önceki Osmanlı idaresinde gerekse yarım asırlık Çarlık Rusya idaresinde imar eli değmemiştir. Ne yapılmışsa halk tarafından yapılmıştır. Artvin yeni kurulan Çoruh vilayetinin merkezi olduktan sonra biraz canlanmaya başladı.²²⁵ Rus işgalinden kurtarılan Artvin hakkında çıkarılan bir kanunla; Artvin merkez, Borçka ve Şavşat kazaları ile Kemalpaşa nahiyesinde haklarını başka bir devlet hesabına kullanıp buralarını bırakmış olan Rus tebaasına ait toprakların ve yapıların mülkiyetinin devlete intikal ettiği belirtilmiştir. Buna göre bu mülkiyet hakkı muhacirlerin ve mültecilerin çıkarına kullanılıp belirli ölçüde yapı ve araziler parasız olarak bu gruplar üzerine tapu edilecekti.²²⁶

1926-27 yılında 5780 km² araziye sahip olan Çoruh da yaklaşık merkez kazada 27 bin, Yusufeli'nde 28 bin, Şavşat'ta ise 27 bin nüfus vardı.²²⁷ Daha sonra Hopa'nın da bağlanmasıyla yüzölçümü ve nüfus artacaktır.

Tablo 3: Çoruh Vilayetinin 1927-1950 Yılları Arasındaki Nüfus Verileri

Sene	Çoruh Vilayetinin Nüfusu
1927	89.630

²²⁵ "Artvin'in Yarını", **Doğu Gazetesi**, 11.09.1937, s. 2

²²⁶ Kars vilâyetile Bayazıt, Erzurum ve Çoruh vilâyetlerinin bazı parçalarında muhacir ve sığıntıların yerleştirilmesi ve yerli çiftçilerin topraklandırılması hakkında kanun (1934), **T.C. Resmi Gazete**, 2727, 14.06.1934

²²⁷ DS, 1926-1927, s. 534

1935	132.895
1940	153.273
1945	159.328
1950	174.977

Kaynak: DİE, Artvin, 2002, s. 42

Çoruh ili Rusya ile olan sınır bölgesindedir. Cumhuriyetin ilanından sonra Borçka ve Hopa kazalarından açılan sınır kapılarında Rusya ile karşılıklı iktisadi münasebetler gerçekleşirdi. Fakat 1930'lardan sonra bu iktisadi münasebetler tamamen kesilmişti. Hatta Hopa'nın Kemalpaşa nahiyesi ile Borçka'nın Maradit nahiyesi ahalisinden bir kısmı Rusya tarafında kalmış olmasına rağmen bunlar Türkiye tarafında kalan akrabaları ile hiçbir münasebatta bulunmuyorlardı.²²⁸

1925 yılından sonra 1,5-2 milyon kilo tütün üretilen Artvin, Şavşat ve Borçka bölgelerinde tütün cinsinin ıslahı ve tütüncülük faaliyetlerinin arttırılması kararı alınmıştı. 1935 yılında 300 bin kiloya yakın tütün İnhisar ambarlarında mevcuttu. Üretimdeki bu düşüş İnhisar dairesinin düşük fiyat politikalarına ve bölgeye tüccarların gelmeyeşine bağlıydı. Bu nedenle Mısırlılar ve Almanlar tarafından çokça istenen tütün üretiminden halk ürünü satamadığı için vazgeçmekteydi.²²⁹ İkinci Dünya Savaşından sonra Mısırlıların tekrar Çoruh tütününe rağbet göstermesi ile birlikte 1947 yılında üretilen 900 bin ton tütünün hepsi satılmıştı. Samsun, Trabzon, Ege, Marmara gibi bölgelerde üretilen tütüne kıyasla ayrı bir şöhreti olan Çoruh tütünü, bu şehrin başlıca mahsulü olmakla beraber nüfus yoğunluğuna ve bölgenin genişliğine nazaran yeteri derecede elde edilememekteydi.²³⁰ Yine de Çoruh'un istikbali o dönemde tütün, fındık ve cevizdeydi. Bölge halkının bu ürünlerin fidanlarını bulamayıp, parayla satın alması da üretimi sekteye uğratıyordu. Halbuki Rize'de kurulan fidanlıkta bunlar ücretsiz olarak dağıtılıyordu. Çoruh'taki ormanlardan istifade edebilmek için ise Çoruh nehri üzerinden nakliyat yapılması ve bu konuda Ruslar ile anlaşılması gerekmektedir.²³¹

²²⁸ Us, İstanbul'dan Çoruh'a, s. 76-77

²²⁹ BCA, MGM, 30.10.0.0/65.434.4, 20.07.1936

²³⁰ Us, İstanbul'dan Çoruh'a, s. 125-126; Kemal Onur, "Trabzondan Çoruh'a", Halk Gazetesi, 17.06.1948, s. 2

²³¹ Us, 1930-1950 Atatürk, İnönü, s. 76

Çoruh vilayeti maden yatakları bakımından zengin bir arazide yer alıyordu. Özellikle Murgul ve Kuvarshan yöresindeki bakır madenleri Osmanlı Devleti zamanında işletilmekteydi. Fakat Birinci Dünya Savaşı sırasında üretim sekteye uğramıştı. İktisat Vekili Celal Bayar'ın 1936 tarihli bir raporunda Kuvarshan madenlerinin işletilmesi için çalışmalara başlandığı birkaç ay sonra saf bakır üretiminin gerçekleşeceği belirtiliyordu. 1300 amelenin istihdam edildiği tesiste iki bin ton saf bakır üretimi için bir işletme planı hazırlandığı söylenmekteydi.²³² Ayrıca fabrikanın çalışmaya başlaması ile 600 aile ve dolayısıyla 600 aile ferah bir geçime kavuşturacaktı. Bu tesis ile birlikte köyde medeni bir hayat meydana gelmişti. Tiyatro salonu, okuma odası, oyun ve eğlence salonları ve 150 kişilik bir hamamı da ihtiva eden fabrika şehrin içtimai hayatında dinamik bir rol üstlenecekti. Fabrikada üç sınıfı olan 100 talebenin okuyabileceği bir mektep ve 20 yataklı bir hastane de mevcuttu.²³³ Nihayet Kuvarshan bakır fabrikası 29 Ekim 1937'de Üçüncü Umumi Müfettiş Tahsin Uzer tarafından açıldı.²³⁴

Celal Bayar'ın yukarıda bahsettiğimiz aynı raporunda Murgul madeni hakkında, işletildiği takdirde o günkü bakır fiyatları dikkate alınırsa zarar edeceği bilgisi vardı. Ülkeye davet edilen Alman Maden Enstitüsü uzmanları 15 ton saf bakır üretildiği takdirde zarar etmeden işletilebileceğini söylemekteydi. Bu da yaklaşık üç dört milyon raddesinde para gerektiriyordu.²³⁵ 1938 yılında Murgul bakır madeninin işletilmesi için girişimler başlamıştı. Fakat araya İkinci Dünya Savaşı'nın girmesiyle çalışmalar sekteye uğradı. Her ne kadar madenden istenilen verim alınamasa da bu bölgeye harcanan paralar sonucunda Murgul'da medeni bir hayat meydana gelmişti.²³⁶

Çoruh ulaşım yönünden Doğu Karadeniz Bölgesi'nin en geri kalmış vilayeti idi. Sarp ve dağlık yollardan ulaşılan Çoruh'un halkı düzgün bir yollarının olmayışının eksikliğini sürekli hissetmekte ve umutsuz bir acizlik içinde kalmaktaydı. Doğanın acımasız zorluklarıyla mücadele etmeye çalışan vilayetin gelişiminin önündeki en büyük engel ulaşım idi. Ancak devrinde yapılabilen Hopa-Borçka arasındaki 36 kilometrelik yolun sonundan başlayarak, Ardahan sınırında Yalnızçam'a kadar devam eden 146 kilometrelik bir yol mevcuttu. Artvin'den Melo'ya kadar olan 49 km., Borçka'dan Maradit'e kadar olan

²³² BCA, MGM, 30.10.0.0/199.360.14, 03.10.1936

²³³ "Kovarshan", **Doğu**, 1.10.1937

²³⁴ "Kovarshan Bakır Madeni Nasıl Açıldı?", **Doğu**, 9.11.1937

²³⁵ BCA, MGM, 30.10.0.0/199.360.14, 03.10.1936

²³⁶ Us, **İstanbul'dan Çoruh'a**, s. 89-91

22 km., yine Borçka'dan Murgul nahiye merkezine kadar olan 20 kilometrelik yollar tamamen haraptı ve bir kısmı tarla haline getirilmişti. Merkeze emniyetli bir yolla bağlanamamış Şavşat halkı ve köylüleri ise düzgün bir yolun olmayışı nedeniyle tamamen bunalmış haldeydi. 30 km. olan bu yolun mutlaka tamire ihtiyacı vardı. Bu yolların dışında; İsmet Paşa'nın yapımını istediği Rize ve Hopa arasındaki yol bakımsız bir harabe halindeydi. Hatta yolun bazı kısımlarında fındıklıklar bazı kısımlarında ise mısır tarlaları yapılmıştı. Köprüler tamamen ortadan kalkmıştı. Hopa ile Kemalpaşa arasında 19 km. Borçka ile Hopa arasında 36 km. olmak üzere iki yol daha mevcuttu.²³⁷ Borçka ve Hopa arasındaki yol devlet eliyle yapılmıştı ve 12 amele devamlı olarak yolun bakımı ile uğraştıklarından yol sorunsuz haldeydi. Borçka'dan sonraki yol ise hem dar hem bozuktur.²³⁸

Çoruh yollarını bu halde devralan vali Refik Koraltan yaptığı çalışmalar ile gerek askeri komutanlıktan gerekse üçüncü umumi müfettişlikten yardım alarak bu sorunların üstesinden olabildiğince gelmeye çalışmıştı. Birçok yolu yeniden onaran ve kullanılabilir hale getiren faaliyetler olsa da şehir merkezi olan Artvin'e ulaşmak günümüzde bile çok kolay bir olay değildir. Hopa'dan Artvin'e giderken Borçka'dan sonra Çoruh nehrinin sağına geçen yolun güzergahı önce dağlardan dolaşarak giderek yükselir. Daha sonra da yükseklerden tekrar dolaşarak Çoruh nehrinin kenarına iner. Oysa bu yol dağları tırmanmak yerine Erenler köyünden sonra Çoruh nehrini takip etse idi, 33km. yerine 12-13km. den ibaret olacaktı.²³⁹ Artvin merkez kazasına sadece etrafi uçurumlarla çevrili olan bu yolla ulaşılabilir. Bu tehlikeli yolculuk doğanın getirdiği çözülmesi çok güç etkenlerin sonucudur.

2.3.3.2 İdari Durum

Artvin ve çevresi 1921 yılında ana vatana katıldıktan sonra 4,5 ay süreyle Ardahan Sancağı'na bağlanmıştı. Bu dönemde Yusufeli kazası Erzurum, Hopa kazası da Rize sınırlarına dahildi.²⁴⁰ Daha sonra yine aynı yıl içerisinde çıkarılan kanunla kurulan Artvin

²³⁷ BCA, MGM, 30.10.0.0/65.434.4, 20.07.1936

²³⁸ Us, İstanbul'dan Çoruh'a, s. 69

²³⁹ Us, İstanbul'dan Çoruh'a, s. 69-70

²⁴⁰ Nurşen Gök, "Artvin Livası'nın Anavatan'a Katılışı Sırasındaki Durumuna İlişkin Belgeler", Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, 41, (2008), s. 91

livası; Artvin (merkez), Şavşat ve Borçka kazalarından oluşuyordu.²⁴¹ 1924 yılında ülke genelinde tüm livaların müstakil hale getirilmesi için yapılan çalışmalar gereğince Artvin’de bağımsız bir vilayet haline gelmişti. 1926 yılında ilan edilen “Teşkilat-ı Mülkiye” kanunu ile Artvin vilayetinin de sınırlarında değişiklik oldu. Bu kanunla birlikte Yusufeli kazası Erzurum’dan alınıp Artvin’e bağlanırken, Borçka kazası ise nahiye haline dönüştürüldü.²⁴²

Yaklaşık dokuz sene müstakil bir vilayet olarak varlığını sürdüren Artvin, daha sonra alınan karar gereğince Rize vilayetiyle birleştirildi. Artvin vilayetinin Rize ile birleştirilmesiyle kurulan Çoruh vilayetine dâhil olan bölgeler Rize merkez kazası ile birlikte Pazar ve Hopa kazaları, Artvin merkez kazası ile birlikte Borçka ve Şavşat kazaları idi. Yusufeli kazası ise bu kanunla Artvin’den alınıp tekrar Erzurum’a bağlanmıştı. Çoruh vilayeti her ne kadar güçlü bir vilayet teşkil etmek amacıyla kurulmuş ise de bu yolda başarılı olunduğu söylenemez. Merkezi Rize olan bu vilayetin kuruluşundan sonra da umumi hayatında günden güne ilerleyen ve ağırlaşan bir durgunluk ve gerileme başlamıştı. İki buçuk sene devam eden bu durum halkın bütün işlerini durdurmuştu. Muhtelif diğer sebeplerinde eklenmesiyle halk fakir düşmüş, yolsuzluk gibi en çetin zorluklarla karşılaşan insanlar arasında bir ümitsizlik ve ızdırıp ortaya çıkmıştı.²⁴³ Nitekim İsmet Paşa’da Kars ve Artvin’in harap ve unutulmuş halini gördükten sonra; *“Kars’ı ve Artvin’i bir an evvel soyup tahrip etme fikrinde değil, bütün kuvvetlerimizle son ana kadar muhafaza etmek kararında olduğumuza içeriği ve dışarıyı kesin olarak inandırmak mecburiyetindeyiz.”* demiştir.²⁴⁴ Bu konuşmadan da anlaşıldığı üzere Artvin halkının devlete olan inancı zayıflamıştı.

İsmet Paşa Artvin mıntıkasına girdiğinde burasının Rize’den idare olunamayacağını anlamıştı. Artvin ve ilçelerinin yerinden ve dikkatlice idaresi önemliydi. Bu nedenle bir ülke için zenginlik olarak gördüğü Artvin’in yeniden il olmasına karar vermişti.²⁴⁵ Çoruh vilayeti 25 Aralık 1935 tarihinde alınan kararlarla yeniden ikiye ayrılmıştı.²⁴⁶ Bu kararın gerekçesinde evvelce bir vilayet halinde idare edilen Artvin’e bağlı olan kazaların Çoruh

²⁴¹ Ana vatana iltihak eden arazide icra edilecek teşkilatı mülkiyeye dair kanun (1921), **T.C. Resmi Gazete**, 21, 18.07.1921

²⁴² Teşkilât-ı Mülkiye Kanunu (1926), **T.C. Resmi Gazete**, 404, 26.06.1926

²⁴³ BCA, MGM, 30.10.0.0/65.434.4, 20.07.1936

²⁴⁴ Öztürk, a.g.e, s. 34

²⁴⁵ Öztürk, a.g.e, s. 36

²⁴⁶ Yeniden dokuz kaza ve beş vilâyet teşkiline ve bunlarla otuz iki nahiyeye aid kadrolar hakkında kanun (1936), **T.C. Resmi Gazete**, 3197, 04.01.1936

vilayetinin merkezi olan Rize'ye çok uzak olduğu belirtilmekteydi. Aralarında bulunan yüksek dağlar nedeniyle irtibatı kesilen bu yerleşim yerlerinde idari, iktisadi ve inzibati çabaların sonuçsuz kalmasının önüne geçilmesi için Artvin'in yeniden vilayet olması faydalı görülmüştü. Yeniden kurulacak Artvin vilayeti; Artvin merkez, Hopa, Şavşat ve Yusufeli kazalarını ihtiva ederken vilayetin adı Artvin yerine Çoruh olmuştur. Bu bölgelerin dışında kalan Rize merkez ve Pazar kazası ise Rize vilayeti adıyla yeniden bir vilayet olarak teşkil edilmiştir.²⁴⁷ Böylece Çoruh vilayeti kurulmadan önce Rize'ye bağlı olan Hopa'nın Artvin'e bağlanması dışında 1933 yılındaki statüye geri dönüldü. Çoruh vilayeti merkez kaza dahil 5 kaza, 12 nahiye (merkez nahiyeler hariç) ve 291 köyden oluşturulmuştur. Bunlardan Artvin, Hopa ve Borçka üç adet, Şavşat iki adet, Yusufeli ise bir adet nahiyeye sahipti.²⁴⁸

Çoruh vilayetinin adı, Çorum'a olan benzerliği nedeniyle karışıklıklara yol açması ve halkın bu ismi benimsememesi üzerine 25.02.1956 yılında çıkarılan kanunla yeniden Artvin olarak değiştirilmiştir.²⁴⁹

2.3.3.2.1 Merkez Kaza

Çoruh vilayetinin merkezi olan Artvin kazası denizden yaklaşık 70 km. içeride yer almaktadır. Dik ve engebeli yollardan gidilerek ulaşılabilen Artvin kazası yüksek bir dağın tepesine kurulmuştur. Artvin kazasının denize kıyısı olmamakla birlikte, kuzeyinde ve batısında Borçka, güneyinde Yusufeli ve Erzurum, doğusunda ise Şavşat ve Ardanuç kazaları yer alır. Artvin merkez kazasına bağlı iki adet nahiye vardır. Bu nahiyeler; 5 köyü olan Berta (Ortaköy) nahiyesi ile 10 köye sahip Sirya (Zeytinlik) nahiyesidir.²⁵⁰ Kaza olmadan önce Ardanuç, Artvin'in üçüncü nahiyesi idi.

17 Aralık 1945 yılında belediye başkanı ve 24 arkadaşı tarafından CHP Genel Sekreterliğine yazılan yazıda Çoruh vilayetinin merkezinin Artvin kazasından Hopa kazasına taşınması istenmekteydi. Çünkü vilayet merkezi ya da diğer ilçelerin bütün ekonomik faaliyetleri Hopa limanı üzerinden gerçekleşmekteydi. Merkezle vilayet

²⁴⁷ TBMM ZC, Devre 5, Cilt 7, Birleşim 21, 25.12.1935; Bkz. İlgili cildin eklerinde yer alan; Yeniden 4 vilayet, 13 kaza kurulmasına ve bu teşkilat dolayısıyla bazı kazaların bağlılıklarının değiştirilmesine ve ayrıca yeniden 17 merkez kaymakamlığı ihdasına ve Dâhiliye Vekâleti kadro cetvelleriyle bütçesinde tadilat icrasına dair kanun layihası ve Dâhiliye ve Bütçe Encümenleri mazbataları.

²⁴⁸ BCA, MGM, 30.10.0.0/65.434.4, 20.07.1936

²⁴⁹ Çoruh Vilâyeti Adının (Artvin) Olarak Değiştirilmesi Hakkında Kanun (1956), T.C. Resmi Gazete, 9243, 25.02.1956

²⁵⁰ Çoruh-Şavşat, İstanbul: Teknik Kitaplar Yayınevi, 1945, s. 78

arasındaki yazışmalar bile önce Hopa iskelesine geldikten sonra oradan Artvin'e gönderilirdi. Dolayısıyla bu hem zaman kaybına yol açıyor hem de vilayet merkezinde işleri olan insanlar için güçlük yaratıyordu. Hopa kazası ise her bakımdan vilayet merkezi olmaya uygun bir yerdi.²⁵¹ Bu teklifin kabul edilmediği anlaşıldığı gibi nedenleri hakkında bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Aslında Hopa'nın merkez olması bugün bile ekonomik açıdan doğru bir tercih olarak görünmektedir. Çünkü Artvin kazasının bulunduğu coğrafya dağlık ve engebeli bir arazi üzerindedir. Bu durumda gelişimine engel olmaktadır. Karadeniz bölgesinde deniz kenarında olup da merkez kazası denizle bağlantılı olmayan üç şehir vardır: Düzce, Kastamonu ve Artvin. Fakat Artvin'in diğer iki ilden ayrılan bir özelliği vardır. Artvin bir sınır şehridir ve bu özelliği de ona önem kazandırmaktadır. Sarp sınır kapısına sahip Artvin şehrinin merkezinin dağlık ve iç kesimde yer almasının tek izahı; merkezin coğrafi olarak vilayetin diğer kazalarına, nahiyelerine ya da köylerine yakın olmasıdır. Ancak bu izah bile tam anlamıyla Artvin'in merkez kaza olma kriterlerini sağlamamaktadır. Yukarıda belirttiğimiz nüfus dezavantajı 1923 yerine 1950 yılındaki nüfus kayıtları incelense de Artvin lehine yeterince bir gelişme gösterememiştir. Merkez kazasının nüfusunun bu dönemde de sahip olduğu diğer altı kazanın beşinden az olduğu görülmektedir.²⁵² Bugünkü ulaşım ağına bakıldığında ise Artvin'in karayolları haritasında sapa bir yerde kaldığı ve tek bir yolunun bulunduğu aşikârdır. Artvin tabiri caizse çıkmaz sokağın sonunda yer alan bir şehir merkezi konumundadır. Artvin üzerinden başka vilayetlere ya da kazalara yol gitmediği gibi ancak gelinen yoldan geri dönülebilir. Öyleyse Artvin kazasının şehrin merkezi olup olmaması gerektiği tartışılmaya muhtaç bir konudur. Görüyoruz ki bu karar insanoğlunun doğaya yenildiği anlardan birinin göstergesidir.

2.3.3.2.2 Şavşat Kazası

1578 yılında Osmanlı hakimiyetine geçen Şavşat aynı dönemde alınan Çıldır eyaletine sancak olarak bağlanmıştı. 1878 yılında Rusların eline geçene kadar 300 sene Osmanlı hâkimiyetinde kaldı. 1921 yılına kadar Rus, İngiliz ve Gürcülerin işgaline uğrayan Şavşat bu yılda yeniden Türklerin sınırlarına katılmıştı. Daha önceleri Ardanoç kazasına bağlı bir nahiye olan Şavşat, Artvin sancağının kurulması ile birlikte Borçka ve

²⁵¹ BCA, CHP, 490.1.0/504.2023.3, 17.12.1945

²⁵² T.C. Başvekalet İstatistik umum Müdürlüğü'nün 1950 yılı nüfus verilerine göre; Artvin 18.441, Yusufeli 33218, Borçka 24440, Hopa 27198, Şavşat 41068, Ardanoç 19352 ve Fındıklı 11260 nüfusa sahiptir. Bkz. BİUM, a.g.e., s. 8-38

Ardanuç ile birlikte Artvin'e bağlandı. 18 Temmuz 1921 tarihli ve 133 sayılı kanunla kurulan Şavşat kazasının merkezi Yeniköy'dür.²⁵³

Çoruh ve Kars vilayetlerinin sınırında yer alan Şavşat kazasının üç nahiyesi ve 57 köyü olup nüfusu yaklaşık 36 bindi. Kazanın merkezi olan Yeniköy kasabası denizden 1050 m. yükseklikte kurulu ve 100 hanede 800 nüfusa sahip bir yerd. Artvin'e 90 km. uzakta olan kaza bir taraftan Ardahan bir taraftan da Posof kazalarına sınırdır.²⁵⁴ Kuzeyde Gürcistan sınırında bulunan ilçe batıda Artvin merkez ve Borçka kazalarına, güneyde ise Ardanuç kazasına komşudur. İlçede merkez nahiyenin dışında, Mirya ve Meydancık nahiyeleri vardı.²⁵⁵ Meydancık nahiyesinin eski adı "İmrehav" idi. İmrehav nahiyesinin merkezi olan Dutlu köyü gerek Şavşat'a uzak olması gerekse nahie çevresi itibari ile merkezi bir coğrafyada bulunmaması gibi olumsuzlukların yanında merkez olmaya elverişli bir yola da sahip değildi. Dolayısıyla merkezin her türlü inkişafa müsait, yaz kış kapanmayacak yollara ve düz verimli arazilere sahip Meydancık köyüne taşınması uygun görüldü. Bu nakille birlikte nahiyenin "İmrehav" olan adının da "Meydancık" olarak değiştirilmesine de karar verildi.²⁵⁶

Çoruh ilinin merkezi olan Artvin'den Şavşat'a giden ve motorlu taşıtların geçmesine imkan veren bir yol 1947 yılına kadar mevcut değildi. Bu yılda tamamlanan çalışmalar neticesinde ancak jip kullanılarak geçilebilecek bir yol inşa edilmişti. Fakat bir buçuk metre genişliğinde olan ve uçurum kenarlarından geçen bu yolda ne iki arabanın yan yana geçmesi ne de birinin diğerine yol vermesi mümkün değildi.²⁵⁷ 1950 yılında kaza nüfusunun 41068²⁵⁸ kişiden oluştuğunu düşünürsek yaşanan mağduriyetin boyutlarını daha iyi kavrayabiliriz.

1926'daki Teşkilat-ı Mülkiye kanunu ile birlikte kaza haline getirilen Ardahan'ın Şavşat'a uzaklığı yaklaşık 48 kilometredir. Şavşat'ın 1992 yılında vilayet haline gelen Ardahan'a bağlanması daha uygundur. Günümüzde gelişen ulaşım ağıyla birlikte ancak 70 km. civarına düşürülebilen Artvin-Şavşat yolu halen daha Ardahan-Şavşat yoluna göre geridedir. İdari açıdan bakıldığında her ne kadar aşılması gereken dağlık bir bölge bulursa

²⁵³ **Çoruh-Şavşat**, s. 71-77; Ana vatana iltihak eden arazide icra edilecek teşkilatı mülkiyeye dair kanun (1921), **T.C. Resmi Gazete**, 21, 18.07.1921

²⁵⁴ Zihni Ural, "Şavşat", **Doğu Gazetesi**, 03.02.1938, s. 2

²⁵⁵ **Çoruh-Şavşat**, s. 13-14

²⁵⁶ BCA, BTDB, 30.11.1.0/127.64.4, 10.12.1938

²⁵⁷ Us, **İstanbul'dan Çoruh'a**, s. 69

²⁵⁸ BİUM, a.g.e., s. 34

da Gürcistan sınırında yer alan ilçenin Ardahan'a bağlanması daha mantıklı görünmektedir. Kış mevsiminde kapanabilecek durumda olan uzun Artvin yolu yerine daha kısa olan Ardahan yolunun kullanılması oldukça cazip bir seçenektir. Nitekim bölge coğrafyasında dağlık olmayan bir yer bulmak mümkün değildir. Bu şartlar altında Şavşat, Çoruh yerine ekonomik faaliyetlerini yürüttüğü Ardahan'a bağlanmalıdır.

2.3.3.2.3 Yusufeli Kazası

Yusufeli kazası Çoruh vilayetinin en güneyinde Erzurum sınırında yer alan kazadır. Yusufeli, Erkinis ve Ersis adlarında iki nahiyeye sahipti.²⁵⁹ Tarih boyunca idari açıdan birçok değişiklik geçirmekle birlikte Artvin'in müstakil liva oluşundan sonra, 1926 yılındaki Teşkilat-ı Mülkiye kanunuyla Erzurum'dan alınıp Artvin'e bağlanmıştı. Söz konusu kanunun görüşmeleri sırasında Yusufeli'nin Artvin'e bağlanmasına itirazlar gelmişti. Erzurum mebusu Münür Hüsrev Bey'e göre Artvin'in 14-15 köyü haricinde Yusufeli ile bağlantısı yoktu. Artvin vilayetinin geliri de bu bağlantıyı sağlamaya hiçbir zaman yeterli olmayacaktı. Ayrıca Yusufeli de üretilen başlıca ürünler meyve ve pirinçti. Bunlar da direkt olarak Erzurum'a ihraç edilirdi. Yusufeli halkı gerekli olan malzemeleri de Erzurum'dan temin ederdi. Dolayısıyla hem ticari hem de ulaşım açısından Yusufeli'nin Artvin'e bağlanması doğru değildi. Bu söylenenlere karşılık olarak kürsüye çıkan Artvin mebusu Hilmi Bey Yusufeli ile Artvin arasının bir saat olduğunu ve ulaşımında Çoruh nehri üzerinden yapıldığını belirterek Erzurum'a göre daha kısa sürdüğünü söylemiştir. Yusufelililer zeytinlerini ve birçok kuru meyvelerini kayıklarla Batum'a sevk ederdi. Ayrıca bütün ameleleri de Artvin'deydi. Mahkeme işleri olduğunda 8-10 günde bile Erzurum'a ulaşamayan halk Artvin'e daha kolay gidebilecekti. Bu müzakerelerden sonra kanun teklifi kabul edilmiştir.²⁶⁰

1933 yılında Çoruh vilayetinin oluşturulması sırasında Yusufeli tekrar Erzurum'a bağlanarak eski statüye geri dönmüştü. 1926'da Yusufeli kazası Erzurum'dan alınırken kaza merkezi de Ersis'ten Artvin'e daha yakın olan Öğdem'e kaldırılmıştı. Eski duruma tekrar dönülünce kaza merkezinin de yeniden Ersis'e alınması talep edildi. Fakat 1935 yılında Yusufeli bir kez daha Artvin'e bağlanınca bu çabalar sonuçsuz kaldı. Uzun süre Öğdem'de kalan kaza merkezi 11 Şubat 1950'de kabul edilen 5531 sayılı kanunla ismi Yusufeli olarak değiştirilen ve Ahalt, Vecanket, Kozahora mahallerinden oluşan Ahalt

²⁵⁹ Çoruh-Şavşat, s. 79

²⁶⁰ TBMM ZC, Devre 2, Cilt 25, Birleşim 109, 29.05.1926, s. 607-608

köyüne taşındı.²⁶¹ Yine bu yıldaki nüfus verilerine göre kazada 33218 insan yaşamaktadı.²⁶²

Yusufeli'nin kuzeyinde Artvin merkez ve Murgul kazaları, batısında Rize'nin Pazar ve Fındıklı kazaları, doğusunda ve güneyinde Erzurum bulunur. Artvin merkez ile Yusufeli arasında 90 kilometrelik bir yol vardı. Büyük kısmı Çoruh kenarındaki dağların yamaçlarından geçen bu yolun birçok yerinde can güvenliği yoktu. Uçurum kenarından geçen yolda iki kişinin yan yana yürüyemediği noktalar bile mevcuttu.²⁶³ Daha sonra Yusufeli merkezinin taşınması ile Erzurum-Artvin yolu üzerinde yer alan ilçe daha güvenli ve düzgün bir yola kavuşmuştur.

2.3.3.2.4 Borçka Kazası

Borçka kazasının kuzeyinde Gürcistan, batısında Hopa kazası, Doğusunda Şavşat kazası, güneyinde ise Rize'nin Fındıklı kazası ve Artvin merkez kazası yer alır. Borçka kazası 1926 yılında yürürlüğe giren Teşkilat-ı Mülkiye Kanunu ile birlikte nahiye seviyesine düşürülmüştü. Fakat Borçka arazisinin teşekkülü, sınırda bulunması, ahalisinin vaziyetinin önemi ve özellikle Hopa-Borçka-Artvin-Ardahan yolu üzerinde bulunması nedeniyle yeniden kaza haline getirilmesi zorunlu görülmüştü. Ayrıca Borçka ve Batum arasında bir şose mevcut olup, bu yol tekerlekli vasıtaların geçebildiği yegane yol olması nedeniyle askeri öneme de sahipti. Tüm bu nedenlerden ötürü Borçka 1928 yılında yeniden kaza haline getirilmiştir.²⁶⁴ Borçka kazasının Maçahel, Maradit ve Murgul olmak üzere üç adet nahiyesi vardı. Bunlardan bakır madeninin de yoğun olarak bulunduğu Murgul daha sonra kaza olacaktır. 1950 yılında Borçka ve sahip olduğu 26 köyde 24.440 insan yaşamaktaydı. Bu nüfusun sadece 2328'i Borçka merkez nahiyesindeydi.²⁶⁵

Borçka kazası Çoruh'un imara en müsait kazasıydı. Bunun nedeni kaza merkezinin Artvin'den Batum'a doğru gelen Çoruh nehrinin oluşturduğu suyolu ile Hopa'dan gelen yolun birleşme noktasında olmasıydı. Fakat bu müsait durum değerlendirilememekteydi. Çünkü Borçka kazasının imar planı İller Bankası tarafından 1948 yılında bile henüz

²⁶¹ Küçükkuşurlu, "Cumhuriyet Devrinde Yusufeli'nin İdari Yapısına Yönelik Değişiklikler (1926-1950)", **Geçmişten Geleceğe Yusufeli Sempozyumu Bildirileri**, İstanbul: Yusufeli Belediyesi, 2010, s. 45

²⁶² BİUM, a.g.e., s. 38

²⁶³ Us, **İstanbul'dan Çoruh'a**, s. 71

²⁶⁴ TBMM ZC, Devre 3, Cilt 4, İçtima 77, 19.05.1928; Bkz. İlgili cildin eklerinde yer alan; Bazı Vilayetler Dahilinde On Bir Nahiye'nin Kaza Haline İfrağ ve Tahvilleri Hakkında 1/227 Numaralı Kanun Layihası ve Dâhiliye ve Bütçe Encümenleri mazbataları.

²⁶⁵ BİUM, a.g.e., s. 13

gönderilmemiş idi. Dolayısıyla bu plan olmadığı için belediye yeni bina yapımına izin vermiyordu. Bu yüzden kasabanın gelişmesi durmuştu. Memurlar dahi kalacak ev bulmakta zorlanmaktaydılar.²⁶⁶

Borçka ilçesi hakkında Çoruh vilayetinin genel durumuna bakıldığında çeşitli teorilerde bulunulabilir. Artvin merkez kazası ile kıyaslandığında Borçka'nın bir vilayete merkez olmak için daha fazla artışı vardır. Rakımı Artvin'den çok daha düşük olan ve sahilden sadece 36 km. içeride bulunan Borçka kazası ayrıca bir kavşak noktasında yer almaktadır. Artvin'den hiçbir şehre ya da kazaya direkt bir yol bulunmaz iken Borçka'nın içerisinden geçen Erzurum yolundan Ardanuç, Şavşat ve Yusufeli'ne gidilebilir. Yine Borçka'dan geçen diğer yollar ile Murgul'a ya da sınır bölgelerine de ulaşılır. Oysa Artvin merkeze gitmek için dahi Erzurum yolundan ayrılıp dört kilometre kadar içeriye kat etmek gereklidir. Çoruh nehrinin böldüğü Borçka ilçesi Artvin'e göre turizm açısından ve ekonomik açıdan daha elverişli şartlara sahiptir. Borçka'nın tek dezavantajı yukarıda Hopa için de bahsettiğimiz Yusufeli ve Şavşat gibi ilçelere uzak oluşudur. Fakat Murgul ve Yusufeli arasında yapılacak bir yol ile bu mesafe kısaltılabilir. Aynı şekilde Borçka'dan Şavşat'a ulaşmak için yeni bir yola ihtiyaç vardır.

2.3.3.2.5 Hopa Kazası

Hopa, Doğu Karadeniz Bölgesi için hem stratejik hem de ticari açıdan çok önemli bir yerleşim birimidir. Türkiye'nin Gürcistan ile olan münasebeti ve ticareti Hopa sınırları içerisinde yer alan Sarp sınır kapısından sağlanmaktadır. Hopa'nın kuzeyinde Gürcistan, doğusunda Borçka, güneyinde ise Arhavi yer alır. Hopa limanı Kars'tan Sarıkamış'a hatta Erzurum'a kadar olan bölgenin en önemli ihraç noktasıdır.²⁶⁷ Hopa'dan Artvin'e giden yolun Borçka'ya kadar olan 36 kilometrelik kısmı oldukça iyi durumdaydı. Fakat Borçka'dan sonra yol bozulmaktaydı.

1933 yılına kadar Rize'ye bağlı olan Hopa kazası bu tarihte yeni oluşturulan Çoruh vilayetine bağlanmıştı. Fakat iki buçuk yıl sonra Çoruh vilayetinin parçalanması sonucu Hopa'da, tekrar oluşturulan Rize'den alınarak, eskiden Artvin olarak anılan ve Çoruh adını alan yeni vilayete bağlandı. Hopa kazası Rize'ye bağlı iken Viçe, Arhavi ve Kemalpaşa

²⁶⁶ Us, **İstanbul'dan Çoruh'a**, s. 84

²⁶⁷ Üçüncü Umumi Müfettiş Tahsin Uzer'e göre buraya bir iskele yapılması o dönemki Çoruh vilayetinin gelirlerine göre imkansızdır. 70-80 bin liraya mal olacak bu iskelenin yapılması Hopa halkının refahı için çok önemlidir. Bkz. BCA, MGM, 30.10.0/71.464.19, 03.07.1936.

nahiyeleri vardı. Daha sonra Rize'ye bağlı olan Viçe (Fındıklı) ile Çoruh'a bağlı Arhavi kazaları kuruldu. 1950 yılında Hopa merkez nahiyesinde 4383, köylerinde ise 22815 olmak üzere ilçede toplamda 27198 kişi yaşamaktaydı.²⁶⁸

Artvin vilayeti Çoruh adıyla yeniden ilçe yapıldığında Hopalıların ilçenin merkezi olmak için bir talepleri olmuştu. Ancak daha önce de belirttiğimiz üzere ekonomik açıdan uygun görünen bu teklifin gerçekleşmesi halinde Yusufeli ve Şavşat gibi ilçelerin merkeze uzaklıkları katlanarak artmış olacaktı. Hopa'nın merkez olması Arhavi, Borçka ve Murgul dışındaki yerlerde halkın devletle olan ilişkilerini zora sokacak, Şavşatlıların Ardahan'a, Yusufelililerin de Erzurum'a yönelmesine neden olacaktı. Muhtemelen bu düşüncelerle kabul edilmeyen teklifin sanıldığı gibi aksine faydasından çok zararının dokunabileceği tartışılabilir.

2.3.3.2.6 Ardanuç Kazası

Ardanuç kazası Çoruh'un denize kıyısı olmayan kazalarından birisidir. Kuzeyinde Şavşat kazası, batısında Artvin merkez kazası, güneyinde Erzurum vilayeti, doğusunda ise Kars vilayeti yer alır. Ardanuç kazası Artvin'e 47 kilometre uzaklıktadır. Kürdevan, Acielma, Yalnızçam ve Vashat dağlarının eteğindeki vadide kurulmuştur. Halkın başlıca meşguliyeti ziraat ve ticaretti. Buğday, arpa, mısır ve tütün yetiştirilirdi. Hayvancılıkta ise daha çok koyun ve keçi beslenirdi.²⁶⁹ W.Heyd, X.yüzyılda Asya'dan Trabzon limanına getirilen ticaret mallarının uğradığı yerleri anlatırken Ardanuç'tan şöyle bahseder;

Gürcistan'da Çoruh nehri yakınlarında Ardanuç adında küçük bir köy vardır. Bu köycüğün eskiden kale ve ticaret yeri olarak önemli bir yeri vardı. X.yüzyılda buraya bir taraftan Ermenistan ve Suriye'den, diğer taraftan Gürcistan, Abazya ve Trabzon'dan tüccarlar gelirdi.²⁷⁰

Ardanuç'un Artvin merkeze bağlı bir nahiye iken kaza haline gelmesi oldukça sancılı bir süreçti. Bu sürecin anlaşılabilmesi için bazı verilere değinmek yerinde olacaktır. Ardanuç kaza merkezinin neresi olacağı tartışmasında adı geçen merkezlerin istatistikî bilgileri şöyledir;

- Adakale; 829 dönüm arazi, 32 hane 70 kişi
- Tütünlü; 3352 dönüm arazi, 84 hane 356 kişi

²⁶⁸ BİUM, a.g.e., s. 22

²⁶⁹ "Ardanuç", *Doğu Gazetesi*, 21.11.1937, s. 6

²⁷⁰ Wilhelm von.Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, Çev: Enver Ziya Karal, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2000, s.52-53.

- Harmanlı; 1104 dönüm arazi, 30 hane 133 kişi²⁷¹

Merkezi Harmanlı köyü olmak üzere Ardanuç kazasının kurulması için 18.02.1937 tarih ve 45 sayılı vilayet idare heyeti kararı ile Türlü İşler Encümeni'nin 25.02.1937 tarih ve 4 sayılı kararı vardır. Aynı kararlarda Fındıklı (Viçe) nahiyesinin de kaza olması gerektiği belirtilmektedir.²⁷² 1937 yılında alınan Çoruh vilayetinin Ardanuç ve Viçe nahiyelerinin kaza haline getirilmesi hakkındaki kararların mevcut kadro olmadığından yerine getirilemeyeceği 1944 yılında Dâhiliye Vekâletinden bildirilmişti.²⁷³ Hemen bundan bir yıl sonra 1937 yılında alınan kararlar aynen kabul edildi.²⁷⁴ Nihayet 1945 yılında Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren kanunla Ardanuç ilçe haline getirilmiştir.²⁷⁵

Vaktiyle kaza olan ancak nahiyeye dönüştürülen Ardanuç'ta 48 köyde 14596 insan yaşamaktaydı.²⁷⁶ Ardanuç'un tekrar nahiyeden kazaya dönüştürülmesinin nedenlerinin başında nahiyenin çok geniş ve engebeli bir alana dağılmış olması, il merkezine uzak olması ve bilhassa kışın merkezle bağlantısının kesilmesi geliyordu. Bundan dolayı hükümet ve halk işlerinde zaman sorunu olmakta ve gecikmeler meydana gelmekteydi. Aynı nedenlerden ötürü güvenlik ve zabıta işlerinde de zaafolar oluyordu. Bu mahzurları önlemek ve kültür bakımından da geri kalmış olan bu yeri kalkındırmak maksadıyla merkezi Harmanlı köyü olmak üzere Ardanuç adıyla bir ilçe kurulması teklif edilmişti.²⁷⁷ Fakat daha sonra ilçe merkezinin Tütünlü Köyü olmasına karar verildi. Ayrıca Kuraç nahiyesi de Ardanuç'a bağlandı.²⁷⁸

Ardanuç kazası ile ilgili problemler kuruluşundan sonra da devam etti. Tütünlü köyü Ardanuç halkının büyük bölümüne göre ilçe merkezi olmaya müsait değildi. Denizden 1250 metre yüksekte bulunan Tütünlü köyü bol meyve ağaçları ile Artvin'in güzel bir köyüydü. Fakat Ardanuç ilçesine merkez olduktan sonra tayin edilen ilk kaymakamın birkaç ay kalmasından başka hiçbir kaymakam buraya gelmemişti. İlçe olduğu tarihten beri kaymakam vekilleri ile idare edilen bölgede inşasına başlanmış olan

²⁷¹ BCA, MGM, 30.10.0.0/65.434.4, 20.07.1936

²⁷² BCA, CHP, 490.1.0.0/504.2023.3, 25.12.1945

²⁷³ BCA, CHP, 490.1.0.0/504.2023.3,...10.1944

²⁷⁴ BCA, CHP, 490.1.0.0/504.2023.3, 25.12.1945

²⁷⁵ Yeniden (9) ilçe kurulmasına dair kanun (1945), **T.C. Resmi Gazete**, 6047, 03.07.1945

²⁷⁶ BCA, MGM, 30.10.0.0/65.434.4, 20.07.1936; Kaza nüfusu 1950 yılına gelindiğinde 19.352'ye ulaşmıştır. Bkz. BİUM, a.g.e., s. 10

²⁷⁷ TBMM ZC, Dönem 7, Cilt 18, Toplantı 78, 25.06.1945; Bkz. İlgili cildin eklerinde yer alan; Yeniden 9 ilçe kurulmasına dair kanun tasarısı ve İçişleri ve Bütçe komisyonları raporları.

²⁷⁸ BCA, BTDB, 30.11.1.0/176.18.7, 12.07.1945

binaların çoğu tamamlanamamış, bir kısmı da terk edilmişti. Ardanuç henüz bir nahiyeye iken nahiyenin merkezi durumunda bulunan Adakale'nin, ilçe merkezi olamaması Adakale'de yaşayanları hayal kırıklığına uğratmış ve burada yaşayan insanlar da Tütünlü'ye gelmemişlerdi. Eğer Tütünlü köyü Ardanuç ilçesine merkez yapılıırken Adakale bütünüyle ihmal edilmek yerine Ardanuç'a bağlı bir bucağın merkezi yapılsaydı, belki de hiçbir sorun yaşanmayacaktı. Çünkü Adakale sıradan bir köy değildi. Tarihi geçmişi olan Adakale'de bulunan pazar yeri hala birçok köyün kullandığı bir pazardır. Öteden beri çevre köylerin iktisadi bir merkez olarak gördüğü Adakale, Tütünlü'den daha üstündü.²⁷⁹ Bu nedenle merkezin değiştirilmesi için başta CHP ve teşkilatı olmak üzere bütün devlet kademelerine yoğun bir baskı yapıldı. Aynı şekilde merkezin Tütünlü köyünde kalmasını isteyen kesimde bunlara katılınca bürokrasi trafiğini gösteren onlarca belge ortaya çıkmıştır.

Ardanuç'un ilçe olmasından hemen birkaç hafta sonra bölgedeki köy muhtarlarının imzasıyla cumhurbaşkanlığına, başbakanlığa, CHP genel sekreterliğine ve Çoruh valiliğine sunulan yazıda; Üçüncü Umumi Müfettiş Tahsin Uzer'in 1937 yılında bir ziyareti sırasında Tütünlü köyünün merkez olmasını istediği fakat daha sonra dönemin Çoruh valisi Refik Koraltan'ın 14 kişilik bir heyetle Ardanuç'a gelip yaptığı mukayesede Harmanlı'nın Tütünlüye göre daha uygun olacağı yönünde rapor düzenlediği belirtiliyordu. Ancak daha sonraki Çoruh vali vekilinin hiç kimseye sormadan ve hiçbir araştırma yapmadan düzenlediği rapor üzerine bakanlık ilçe merkezinin Tütünlü olmasında karar kılmıştı. Oysa Tütünlü Ardanuç'un sahip olduğu 48 köyden ancak 10 tanesine yakındı. Tütünlü'nün Kars-Hopa yolu üzerinde bulunması yegâne meziyet ise de bu yol ancak yazın 3-4 ayında vasıtalara açıktı. Söz konusu muhtarların talebi bu konuda uzman kişilerin ilçeye gelip olası seçenekleri tetkik ve mukayese etmesiydi. Kendi önerileri ise en uygun yerin "Meydanlar" mevkisi olduğudur.²⁸⁰ Bu taleplerden sonra bakanlık ilçe merkezi Tütünlü'nün durumu hakkında yerinde inceleme yaptırmış ve şu sonuçları almıştı;

- a) Adakele köyü dört tarafı uçurumlarla çevrili olduğundan hükümet binası, memur evleri gibi kasabanın ihtiyacı olan tesislerin kurulmasına elverişli değildi.

²⁷⁹ Us, **İstanbul'dan Çoruh'a**, s. 119-122

²⁸⁰ BCA, CHP, 490.1.0.0/504.2023.3, 27.10.1945

- b) Meydanlar mevki i se yerleşimden mahrum ve arazisinin çok killi olması nedeniyle inşaata elverişsiz dü z bir sahadan oluş an ve yolların uğ ramadığı bir yerdedir. Burada yeniden hükümet binası ve diğ er tesislerin yapımı uygun değ ildi.
- c) Bunlara karş ılık Hopa-Artvin-Ardahan ve Kars yolları üzerinde bulunan Tütünlü köyü her surette geliş ime açıktır. Yollara yakınlığı nedeniyle inşaat malzemesinin kolayca temin edilerek modern bir kasabanın tesis edilmesine uygundu.

Dolayısıyla merkezin Tütünlü'den kaldırılması için hiçbir neden göremeyen bakanlık ilçe merkezinin Tütünlü de kalmasını her yönden uygun görmüştü.²⁸¹ Fakat halkın memnuniyetsizliği devam etmiş ve Çoruh milletvekilleri başta olmak üzere bütün parti teşkilatı ile çevre illerin milletvekillerinden bu konuda yardımlar istenmişti. Çoruh milletvekilleri Atıf Tüzün, Cemal Kazancıoğlu ve Ali Çoruh birçok kez CHP merkezine yazılar yazdı. Halktan gelen onlarca telgraftan sonra nihayet 10 Kasım 1947 tarihinde İçişleri bakanı tarafından CHP genel sekreterliğine gönderilen yazıda; Ardanuç ilçe merkezinin Tütünlü'den alınıp Adakale-Meydan olarak tespiti bakanlıkça kabul edilmiştir.²⁸² İlk olarak 1948 yılında Adakale'ye taşınan merkez, daha sonra hükümet binalarının inşasıyla birlikte 1954 yılında Meydanlar'a nakledilmiştir.

2.3.3.2.7 Fındıklı Kazası

Bu kaza, Rize vilayetinin en doğusunda yer alan ve 1947 yılında kurulan kazadır. Kaza daha önce Çoruh vilayetinin Hopa kazasına bağlı bir nahiyeydi. İsmi Viçe olan nahiyenin kaza oluşu sırasında merkezinin "Gavre" yani bugünkü adıyla "Fındıklı" olması ile birlikte, kazanın ismi de Fındıklı olmuştur. Batısında Ardeşen, doğusunda ise Arhavi kazaları yer alır. Kazanın kuruluş hikâyesi 1937 yılına kadar gitmektedir. Viçe'nin ilçe haline getirilmesi için il idare kurulunun kararıyla umumi meclisin mütalaası 1937 yılında alınmıştı. Ancak Ardanuç bucağının ilçe yapılmasına rağmen Viçe ilçe yapılmamıştı.²⁸³ Durumdan müteessir olan Viçe bucağında 1945 yılında 11962 nüfus ve 17 köy vardı.²⁸⁴ Hopa'ya olan uzaklığı nedeniyle bölge halkı gerek kendileri gerekse parti aracılığı ile Viçe'nin ilçe yapılması için birçok yere şikâyette bulunmuş ve verilen sözün tutulmasını istemişti.

²⁸¹ BCA, CHP, 490.1.0.0/504.2023.3, 09.12.1946

²⁸² BCA, CHP, 490.1.0.0/504.2023.3, 10.11.1947

²⁸³ BCA, CHP, 490.1.0.0/504.2023.3, 30.12.1945

²⁸⁴ BCA, CHP, 490.1.0.0/504.2023.3, 25.12.1945

Nihayet 1947 yılında Çoruh ili Hopa ilçesine bağlı Viçe bucağı kaldırılmış ve merkezi Fındıklı olan yeni bir ilçe kurulmuştu. Bu ilçenin kuruluş nedeni olarak bölgenin mevcut coğrafi şartlar nedeniyle kaza merkezi Hopa'ya uzak kalması gösterilmekteydi. Viçe'nin 40 km. uzakta olan Hopa ile coğrafi ve ekonomik bakımdan hiçbir ilgisi bulunmamaktaydı. Bu durumdan muzdarip olan halka kolaylık sağlanması ve bölgenin kalkınması gibi nedenlerle kurulan bu ilçenin, etrafındaki derelerde enerji üretimi için uygundu.²⁸⁵

Fındıklı ilçesi kurulduktan sonra 1953 yılına kadar Çoruh iline bağlı kaldı. Fakat bu kazanın Çoruh vilayetinin merkezi Artvin'e 134 km. uzakta olması bölge halkını birçok açıdan sıkıntıya sokmaktaydı. Kazanın iktisadi, adli, inzibati, coğrafi ve idari konularda Artvin'e bağlı olmasının hiçbir avantajı olmadığı gibi dezavantajları da çoktu. Bu nedenle gerek bölge gerekse memleket için Fındıklı kazasının Çoruh vilayetinden alınıp Rize'ye bağlanması faydalı görülmüştü. Mecliste kabul edilen bu öneri 4 Aralık 1953'te Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.²⁸⁶ Böylece Pazar, Çayeli ve İkizdere'den sonra Fındıklı da Rize'nin kazalarından biri olmuştur.

Çoruh vilayetinde 1950 yılından sonra iki kaza daha oluşturulmuştur. Bunlardan Arhavi 1954 yılında, Murgul ise 1987 yılında kurulmuştur.

2.3.4 Giresun Vilayeti

2.3.4.1 Vilayete İlgili Genel Bilgiler

Giresun vilayeti Karadeniz kıyısında yer alan vilayetlerden biridir. Doğusunda Trabzon'un Vakfikebir kazası ile Gümüşhane'nin Torul ve Şiran kazaları, batısında Ordu merkez ve Mesudiye kazaları, güneyinde ise Sivas ile Erzincan yer alır. Kurulduğu tarihlerde Görele ve Tirebolu ilçelerinden ibaret olan Giresun, Şebinkarahisar vilayetinin lağvedilmesiyle birlikte Şebinkarahisar ve Alucra kazalarını sınırlarına katmıştır.

6812 km² yüzölçümüne sahip olan Giresun şehri 1950 nüfus sayımına göre 299.243 nüfusa sahipti.

²⁸⁵ BCA, BTDB, 30.11.1.0/195.31.20, 12.12.1947

²⁸⁶ TBMM ZC, Dönem 9, Cilt 25, Birleşim 10, 27.11.1953; Bkz. İlgili cildin ekinde yer alan "Çoruh Vilâyetine bağlı Fındıklı Kazasının Rize Vilâyetine bağlan-mesi hakkında kanun lâyihası ve içişleri Komisyonu raporu"; Çoruh Vilâyetine bağlı Fındıklı Kazasının Rize Vilâyetine bağlanması hakkında Kanun (1953), T.C. Resmi Gazete, 8574, 04.12.1953

Tablo 4: Giresun Vilayetinin 1927-1950 Yılları Arasındaki Nüfus Verileri

Sene	Giresun Vilayetinin Nüfusu
1927	166.116
1935	260.154
1940	279.236
1945	283.626
1950	299.555

Kaynak: DİE, **Giresun**, 2002, s. 44

Giresun vilayetinin en önemli ekonomik gelir kaynağı tarım ve hayvancılıktı. Tarım için en uygun yerler Şebinkarahisar ve Alucra kazalarıydı. Bu iki kazada buğday, arpa ve yulaf yetiştirilirdi. Buradaki ekili alan 25.865 hektardı. Mısır daha çok kıyı bölgelerdeki kazalarda yetiştirilirdi. 1950’li yılların başında yaklaşık 32.000 hektar alanda ekimi yapılan mısır Giresun nüfusunun ancak %30’nun ihtiyacını karşılamaktaydı. Vilayet halkının ana gıda maddelerinden biri mısır olduğundan geriye kalan %70’lik ihtiyaç ithal edilerek karşılanmak zorundaydı. Bunların dışında yaklaşık 50 bin hektar arazi fındık üretimine ayrılmıştı.²⁸⁷ Nitekim bu şehir ve çevresi fındık ihracatı ile meşhur olmuştu. 1929 yılında 8400 ton mısır ve 4 bin ton fındık üretilirken²⁸⁸, fındık üretimi 1952 yılında 30 bin tona ulaşmıştı.²⁸⁹ Vilayette 1929 yılında yük hayvanı olarak 1800 at, 1000 eşek, 2500 katır bulunurken, 35 bin inek, 5500 sığır, 2300 manda, 95 bin koyun ve 26.500 keçi vardı.²⁹⁰

Giresun’da ticaret önemli bir geçim kaynağı idi. Başlıca ihraç ürünü ise fındıktı. Giresun’daki liman vasıtasıyla ihraç edilen fındık oranı 1951 yılında yaklaşık 6500 ton idi. Bunların dışında balık yağı ve yumurta da önemli ihraç ürünleri arasındaydı.²⁹¹

Diğer kıyı şehirleri gibi Giresun da sahil boyunca denize paralel uzanan yoldan ulaşımını sağlıyordu. Bu sahil yolunun dışında bir diğer devlet yolu da Giresun’dan Şebinkarahisar’a, oradan da Alucra’ya uzanan yoldu. Bu iki ilçenin Giresun ile bağlantısını

²⁸⁷ Harris, a.g.e., s. 117

²⁸⁸ Mehmet Zeki, **Türkiye Teracimi Ahval Ansiklopedisi**, İstanbul: Hamit Matbaası, 1932, 3, s. 908

²⁸⁹ Harris, a.g.e., s. 117

²⁹⁰ Mehmet Zeki, a.g.e., s. 908

²⁹¹ Harris, a.g.e., s. 120

sağlayan tek devlet yolu burası idi. Ancak bu yol da Aralık ayından Nisan'ın ortalarına kadar kar nedeniyle kapanırdı. Giresun'da iki devlet yolunun dışında bakımı ve onarımı vilayetçe sağlanan dört adet vilayet yolu da bulunmaktaydı. Bunlar; Tirebolu-Harşit, Testik-Agvanis, Aksu-Dereli-Şebinkarahisar, Görele-Çanakçı-Kürtün arasındaki yollardı. Tirebolu ile Gümüşhane'nin Torul ilçesinin Harşit nahiyesi arasındaki yol Tirebolu'nun sahil kısmından başlıyordu. Bu yolla birlikte Tirebolu limanının da kapasitesi artmıştı. Aksu, Dereli ve Şebinkarahisar arasındaki vilayet yolu ise Şebinkarahisar ile Giresun arasındaki devlet yoluna alternatif oluşturması açısından önemliydi. Çünkü bu yol kışın sadece üç ay kapalı kalıyordu.²⁹²

2.3.4.2 İdari Durum

Giresun ve Ordu vilayetlerinin Trabzon eyaletinden ayrılarak Gümüşhane ya da Canik gibi ayrı ayrı liva haline getirilmesi konusu 1909 yılında gündeme gelmişti. İlk önce Ordu'nun livaya tahvili yönünde karar alınmış ancak Giresun'dan çekilen telgraflarda Giresun'un Ordu'dan ithalat ve ihracat gibi hususlarda daha üstün olması dayanak gösterilerek bu vilayetin livaya tahvil edilmesi talep edilmişti.²⁹³ Bunun üzerine Ordu ve Giresun kazalarından hangisinin liva olmaya daha layık olacağı Trabzon vilayetine sorulmuştu.²⁹⁴ Bu konuda Trabzon Vilayeti tarafından Dâhiliye Vekâletine bir yazı gönderilmiş ve Giresun ile Ordu'nun ayrı ayrı liva yapılması talep edilmişti.²⁹⁵ Fakat bu istek Osmanlı Devleti döneminde yürürlüğe geçemeyecek ve Cumhuriyet döneminde gerçekleşecekti. Görüldüğü gibi Osmanlı Devleti zamanında da Giresun ve Ordu arasında bir rekabet mevcut olup bu iki vilayet birlikte livaya tahvil olmuştu. Bu durum aşağıda bahsedeceğimiz üzere cumhuriyet devrinde de neredeyse aynı şekilde cereyan edecektir.

Giresun, 4 Nisan 1921 yılında vilayet olmadan, Trabzon eyalet merkezine bağlı kazalardan biriydi. Livaların vilayete dönüştürülmesinden önce mevcut vilayetler ortadan kaldırılıyordu. Daha sonra livalar vilayet adını alırken Giresun da vilayet haline getirilmişti. Giresun'un vilayet haline getirilme sürecinde mecliste birçok tartışma olmuştu. Giresun, Tirebolu ve Ordu kazalarından mürekkep müstakil bir liva teşkiline dair kanun layihasının görüşülmesi sırasında nüfusunun yoğunluğu, gelişmişliği ve serveti bakımından Karadeniz kıyısındaki kazaların en önemlisinin Giresun olduğu belirtiliyordu. Tirebolu ve

²⁹² Harris, a.g.e., s. 114-116

²⁹³ BOA, DH. MKT., 2716, 71, 01.M.1327/1909

²⁹⁴ BOA, DH. MKT., 2899, 27, 26.B.1327/1909

²⁹⁵ BOA, DH. MÜİ., 4/-3,26, 12.Ca.1328/1910

Ordu kazaları da bağlandığında Giresun vilayet olma özelliklerine sahipti. Bugüne kadar vilayet olması elzem olan, ancak bütçe yetersizliği nedeniyle bu isteği gerçekleştirilmeyen Giresun halkının iki senelik tahsisatı toplamış olması nedeniyle artık önünde bir engel kalmamıştı. Buna göre merkezi Giresun kasabası olmak üzere Giresun, Tirebolu ve Ordu kazalarından oluşan müstakil Giresun sancağının teşkil edilmesi önerilmekteydi. Karesi milletvekili Vehbi Bey'e göre toplam 700 bin nüfusa ulaşan Trabzon'un bir merkezden idaresi zor olduğundan gerek mevkisi, gerek ticareti gerekse sahilde olması itibarıyla vilayet olmaya en uygun yer Giresun'du. Nitekim yeni oluşturulacak vilayette 300 bin nüfus oluyordu ki bu da Giresun'un kendi kendine yetecek geliri elde etmesi demekti.²⁹⁶

Karahisar-ı Şarki milletvekili Mustafa Bey meclisteki konuşmasında Ordu'nun Giresun'a ilhakına karşı çıkararak, 160 bin nüfusa ve her biri kaza büyüklüğünde 5 nahiyeye sahip olan bu kazanın Giresun ve Karahisar-ı Şarki'den büyük olduğunu söylemişti. Bu nedenle de Ordu Giresun'a değil, Giresun Ordu'ya bağlanmalıydı. Bolu mebusu Tunalı Hilmi Bey Ordu ve Giresun'un ayrı ayrı vilayetler olmasının tek bir vilayet olmalarından daha iyi olacağı görüşündeydi. Lazistan mebusu Dr. Abidin Bey ise olayın ticari boyutuna değinerek Ordu'nun merkez olması halinde orada ticareti ellerinde bulunduran Hristiyanların bundan fayda göreceğini bu nedenle Müslüman tüccarların olduğu Giresun'un merkez olmasını önermekteydi. Bir başka endişede Ordu'daki mevcut asayiş sorunlarının Giresun'la birleşmesi halinde daha da artacağıydı. Tüm tartışmalardan sonra Tunalı Hilmi Bey yeni kurulacak livanın Ordu olmaması durumunda Ordu'nun Fatsa kazasıyla birlikte ayrı bir müstakil liva olmasını teklif etti ve bu teklif kabul edildi. Daha sonra tekrar görüşülmek üzere kanun Heyet-i Vekileye ve tadil edilmek üzere Dâhiliye vekâleti encümenine gönderildi.²⁹⁷

Kanun teklifinin tadil edilerek yeniden meclis gündemine getirilmiş hali şöyledir;

Giresun merkezi olmak üzere Trabzon vilayetine tabi Tirebolu, Görele kazalarıyla Karahisar-ı Şarki'nin malik Kırık nahiyesinin merkeze ilhakı suretiyle Giresun kazasının, merkezi Ordu olmak üzere Samsun livasına merbut Fatsa, Ünye kazalarıyla Karahisar-ı Şarki'ye tabi Mesudiye kazalarının ilhakı suretiyle Ordu kazasının da kezalik müstakil liva halinde idaresi tensip edilmiş olmakla mevaddı atıye Heyet-i Umumiyyeye arz olunur.

Bu teklif mecliste kabul görmesine rağmen özellikle Karahisar-ı Şarki cephesinden tepkilere yol açmıştı. Zaten 130 bin nüfusa sahip olan Karahisar-ı Şarki'den Mesudiye kazası ve Kırık nahiyesinin alınmasıyla bu vilayetin mahvolacağı öne sürülüyordu. Uzun

²⁹⁶ TBMM ZC, Devre 1, Cilt 6, Birleşim 106, 30.11.1336, s. 141

²⁹⁷ TBMM ZC, Devre 1, Cilt 6, Birleşim 106, 30.11.1336, s. 141-147

görüşmelerden sonra önerilen kanun Mesudiye'nin Karahisar-ı Şarki'de kalması yönündeki değişikliklerle kabul edildi.²⁹⁸

Böylece 4 Nisan 1921'de Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe giren haliyle Tirebolu ve Görele kazaları ile Kırık nahiyesinden oluşan Giresun vilayeti Trabzon'dan ayrılmıştır.

2.3.4.2.1 Merkez Kaza

Giresun merkez kazasının doğusunda Keşap, batısında Bulancak, güneyinde ise Dereli kazaları yer alır. Giresun tarih boyunca Trabzon eyaletine bağlı kazalardan birisi olarak yönetilmişti. 1921 yılında müstakil bir sancak haline getirilen Giresun'un Görele ve Tirebolu adında iki kazası vardı. Daha sonra 1933 yılında bu vilayete Şebinkarahisar da katıldı. Bir sonraki yıl ise Giresun merkezden ayrılan Bulancak kaza oldu. Bu değişikliklerle birlikte Giresun merkez kazasının nüfusu 65.205 kişi olurken, bu nüfusun sadece 12.507'si merkez nahiyede yer alıyordu. Kalan nüfus merkez köylerde toplanmıştı.²⁹⁹

2.3.4.2.2 Şebinkarahisar Kazası

Şebinkarahisar, tarih boyunca Şark-i Karahisar ve Karahisar-ı Şarki gibi değişik isimlerle anılan önemli bir yerleşim yeridir. Şebinkarahisar adını 24 Ekim 1926 tarihli bir kararname ile almıştır.³⁰⁰ 1520 yılında Rum eyaletinin bir sancağı olan Karahisar, 1534 yılında Erzurum eyaletine bağlanmıştı. Daha sonra 1867 yılında Erzurum'dan alınıp Sivas'a bağlandı. 1912 yılında Karahisar sancağı; Karahisar merkez, Suşehri, Alucra, Koyulhisar ve Mesudiye kazalarından oluşmaktaydı.³⁰¹

Şebinkarahisar'ın bulunduğu coğrafyanın denize kıyısı yoktu ve denizden yüksekliği yaklaşık 1300 metreydi. Birinci Dünya Savaşı sırasında Rusların Görele'yi almasıyla cepheye yaklaşan Şebinkarahisar bundan çok zarar görmüştü. Nüfusunun bir kısmı Anadolu'nun başka bölgelerine göç etmişti.³⁰² Livaların vilayetlere çevrilmesinden

²⁹⁸ TBMM ZC, Devre 1, Cilt 6, Birleşim 106, 30.11.1336, s. 192-198

²⁹⁹ BİUM, a.g.e., s. 20

³⁰⁰ Bu kararname ile Bizans, Anadolu Beylikleri ve Osmanlı'dan kalan yer adları değiştirilmiştir. Örneğin; Canik adı Samsun, Karesi ise Balıkesir olmuştur. Bkz. Keskin, a.g.e, s.311

³⁰¹ Birken, a.g.e., s. 143, 146.

³⁰² İslam Ansiklopedisi, 6, s.201-298

sonra 1923 yılında vilayet olan Şebinkarahisar 1933 yılına kadar bu statüde kaldı. 1926 yılında Suşehri, Alucra, Koyluhisar ve Mesudiye kazaları Şebinkarahisar'a bağlıydı.

1929 yılında Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'nın izlenimlerine göre Şebinkarahisar'ın en önemli problemlerinden biri ulaşım idi. Uzun süre bakımsız kalan yollar yağmurlarında etkisiyle iyice harap olmuştu. Suşehri-Şebinkarahisar yolu, Kelkit çayı üzerindeki vasıtaların geçmesini sağlayan ve yıkılan büyük köprü, Suşehri-Zara ve Suşehri-Erzincan yolları bakıma muhtaç olan yerlerdi. Fakat bunların yapımı için vilayetin geliri müsait değildi. Yine bu rapora göre vilayette çeşitli hastalıkların tedavisi, okulların yetersizliği, memurların yolsuzlukları gibi birçok sorun mevcuttu.³⁰³ Bunlar dikkate alındığında Şebinkarahisar'ın bir vilayet olarak kendine yetmediği ve varlığını sürdürmekte zorlandığı görülmekteydi.

Giresun ve Ordu'nun müstakil hale getirilmesi sırasında Şebinkarahisar bir takım topraklarını kaybetmişti. Böylece iyice zayıflayan vilayet 1933 yılında kaza haline getirildi. Bu değişikliğin nedeni 108 bin nüfusa sahip olan Şebinkarahisar'ın gelirinin giderinden az olması ve mahalli ihtiyaca bile yetmemesiydi. Ayrıca kısmen Ordu ve Giresun'un hinterlandı durumunda olan bu vilayet gelişmeye elverişli değildi. İhracatı hemen hemen yok gibiydi ve askeri öneme de sahip değildi.³⁰⁴ İlgili kanunla birlikte Şebinkarahisar ve Alucra Giresun'a bağlanırken, Suşehri ve Koyluhisar Sivas'a, Mesudiye ise Ordu'ya bağlanmıştı.³⁰⁵ Bu taksimata mecliste itirazlarda olmuştur. Görüşmeler sırasında söz alan Şebinkarahisar mebusu İsmail Bey, Şebinkarahisar'ın merkezinin Giresun'a 120 km. Alucra'nın ise 200 km. uzaklıkta olduğunu belirtmişti. İsmail Bey'e göre bu taksimat ancak yılın 12 ayında işleyen güzel bir yolun mevcudiyeti ile yerinde olmuş olurdu. Oysa Giresun ile Şebinkarahisar arasındaki yol 45 km. sonra 1900m. yüksekliğe çıkan sonra da 2300m. yüksekliğe erişen bir yoldu. Dolayısıyla bu iki vilayetin birleştirilmesi doğru değildi. Çünkü bu iki vilayet birleşseler dahi aralarındaki yüksek

³⁰³ BCA, MGM, 30.10.0.0/64.432.8, 06.07.1929

³⁰⁴ TBMM ZC, Devre 4, Cilt 15, Birleşim 54, 20.05.1933, Bkz. İlgili cildin eklerinde bulunan "Bazı vilâyetlerin kaldırılması ve bazılarının birleştirilmesi hakkında I/575 numaralı kanun lâyihası ve Dahiliye ve Bütçe encümenleri mazbataları"

³⁰⁵ Bazı vilâyetlerin kaldırılması ve bazılarının birleştirilmesi hakkında I/575 numaralı kanun (1933), T.C. Resmî Gazete, 2411, 21.05.1933

maliyet gerektiren yolu yapma imkânına sahip olamayacaklardı.³⁰⁶ Fakat yapılan itirazlar hiçbir sonuç vermemiş, 24.746 kişinin yaşadığı Şebinkarahisar Giresun'a bağlanmıştı.³⁰⁷

2.3.4.2.3 Tirebolu Kazası

19. yüzyılın ikinci yarısında Trabzon vilayetine bağlı bir kaza olan Tirebolu engebeli bir coğrafyada bulunuyordu. Önemli bir limana sahip olan kaza Harşit ve Yağlıdere aracılığıyla Gümüşhane madenlerinin taşınmasında rol oynamaktaydı. Bu nedenle zaman zaman idari yönden Gümüşhane'ye de bağlanmış³⁰⁸ olan kazanın 1869 yılında 79 köyü ve bir nahiyesi vardı. Görele nahiyesinde aynı yıl 47 köy bulunuyordu. Görele'nin kaza haline getirilmesinden sonra Tirebolu'da 1920 yılının sonlarında vilayet haline getirilmesine karar verilen Giresun'a bağlanmıştı. 1928 yılında Tirebolu'nun 94 köyü varken, bu köylerden 40'ı nahiyesi Espiye'ye bağlı idi.³⁰⁹ Tirebolu'nun doğusunda Görele kazası, batısında Keşap kazası, güneyinde Alucra kazası vardı.

2.3.4.2.4 Görele Kazası

Karadeniz'in kıyı şeridinde yer alan Görele'nin doğusunda Trabzon'un Vakfikebir kazası, batısında ise Tirebolu yer alır. Bugün Trabzon sınırları içerisinde yer alan Şarlı (Beşikdüzü) kazasının da Görele'den gelen halk tarafından kurulduğu söylenmektedir.³¹⁰

Trabzon'un fethi sırasında Osmanlı hakimiyetine girmiş olan Görele 1486 yılında Akçaabat nahiyesine bağlı bir kasaba idi. 1515 yılında zeamet-i Kürtün'e dâhil olarak 1583'e kadar böyle devam etti. 1583-1600 yılları arasında "Yavebolu nam-ı diğer Görele" adıyla kaza haline getirildi. Evliya Çelebi eserinde Görele'yi Trabzon'a bağlı bir nahiyeye olarak addederken³¹¹ Kâtip Çelebi kaza olduğunu söylemiştir. 1848-1866 yılları arasındaki devlet salnamelerine göre "Görele ma'a Yavebolu" adıyla Trabzon'un kazalarından biriydi. Bu tarihten sonra sadece Görele olarak zikredilmeye başlandı. 1868 yılında Tirebolu'ya bağlı bir nahiyeye olan Görele, 1872-73 yıllarında bizzat merkezden idare edilen nahiyelerden biri olmuştu. 1874-75 yılında ise Görele artık müstakil bir kaza olarak görülmekteydi. 1920 yılında Giresun'un müstakil bir sancak olmasıyla birlikte

³⁰⁶ TBMM ZC, Devre 4, Cilt 15, Birleşim 54, 20.05.1933, s. 196-197

³⁰⁷ BİUM, a.g.e., s. 35

³⁰⁸ URL, "Tirebolu", <http://www.tirebolu.bel.tr/v2/sayfa.php?id=37>, 2.12.2012

³⁰⁹ Faruk Sümer, **Tirebolu Tarihi**, İstanbul: Tirebolu Kültür ve Yardımlaşma Derneği, 1992, s.128

³¹⁰ Mustafa Arslan, **Görele**, Ankara: San Matbaası, 1973, s.39

³¹¹ Evliya Çelebi, a.g.e., s.450

Trabzon'dan ayrılan Görele nahiyesi, Giresun'a bağlı bir kaza haline getirildi.³¹² Bu kazada toplamda 43.711 kişi yaşamaktaydı.³¹³

2.3.4.2.5 Alucra Kazası

Şebinkarahisar'ın ilçe olmasıyla birlikte Giresun'a bağlanan Alucra'nın denize kıyısı bulunmamaktadır. Alucra'nın kuzeyinde Tirebolu kazası, güneyinde Erzincan, batısında Şebinkarahisar kazası, doğusunda ise Gümüşhane vilayeti vardır. Alucra kazasının 32.654 nüfusu bulunmakla birlikte bu nüfusun yalnız 854'ü kazanın merkezinde yaşamaktaydı.³¹⁴

Otlukbeli Savaşından sonra Osmanlı hâkimiyetine giren Alucra bölgesi idari teşkilatta Karahisar-ı Şarki sancağına bağlı bir nahiye merkezi idi. 1643'te bağlı köy sayısı 40, toplam nüfusu ise 424 idi. 1850 tarihli devlet salnamesinde Şebinkarahisar'ın bir kazası olarak görülüyordu. Alucra'nın 1881'de Avarak, Teşdik, Karabörk, Kemallı, Zil ve Misnilon adlarında altı, 1889'da Kemallı, Zil, Zihar, Avarak, adlarında dört, 1906 yılında Mindeval adında bir nahiyesi vardı. Cumhuriyetin ilk yıllarında Alucra kazası merkez (Mesudiye) ve Mindeval (Teşdik) adlarında iki nahiyeye sahipti.³¹⁵

2.3.4.2.6 Bulancak Kazası

Bulancak adı ilk olarak 1850 yılına ait devlet salnamesinde "*Ordu ma' Bayramlu ve Bulancak*" olarak belirtilmişti. Ordu'nun kazalarından biri olarak Bulancak isminin geçtiği son kayıt 1865 yılındadır. Bu tarihten sonra muhtemelen Akköy kazasına dâhil edilmiştir. XIX. yüzyılın ikinci yarısında Giresun'a dâhil olan Akköy, nahiye olarak teşkilatlandırıldığından Bulancak adıyla pek bir bilgi bulunmamaktaydı. Ancak salnamelerdeki veriler dikkate alındığında Akköy nahiyesinin merkezinin Bulancak kasabası olduğu çok yüksek bir ihtimaldi. Nitekim 1915 yılına ait belgelerde artık resmi olarak Akköy yerine Bulancak ismi kullanılıyor olacaktı.³¹⁶

Cumhuriyet döneminde Giresun'un müstakil liva olması ile bir nahiye olarak teşkilatlanmasını sürdüren Bulancak kazası, Giresun'un diğer ilçelerine göre sosyo-

³¹² Ali Bilir, **Geçmişten günümüze Görele**, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2007, s. 67-70

³¹³ BİUM, a.g.e., s. 20

³¹⁴ BİUM, a.g.e., s. 9

³¹⁵ Ayhan Yüksel, **Giresun Tarihinden Sayfalar**, İstanbul: Giresun Valiliği Yayınları, 2009, s. 106-111

³¹⁶ Feridun M. Emecen, **Doğu Karadeniz'de İki Kıyı Kasabasının Tarihi Bulancak-Piraziz**, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2005, s. 56-65

ekonomik yönden daha zengin bir bölge olduğundan hızlı bir gelişme göstermişti. 1934 yılında kaza haline getirilen Bulancak,³¹⁷ bugün vilayet merkezleri hariç Akçaabat, Vakfikebir ve Ardeşen'den sonra bölgedeki en kalabalık dördüncü kazadır.

Bulancak kazası, Giresun merkez kazasının batısında yer alır. Ordu vilayetine komşudur. Bulancak iktisat ve bayındırlık açısından her gün bir az daha gelişen 18 bin nüfus ile 3 bin haneye sahip bir yerleşim yeri idi. Piraziz nahiyesinin de Bulancak'a ilhaki ile 54 köy, 5 bin hane ve 35 bin nüfusa sahip bir kaza haline getirilmesi uygun görülmüştü.³¹⁸ 1935 yılı nüfus verilerine göre ise kaza merkezinde 4391, köylerde ise 33028 kişi yaşamaktaydı.³¹⁹

2.3.4.2.7 Keşap kazası

Giresun-Trabzon yolu üzerinde yer alan Keşap ilçesinin doğusunda Tirebolu kazası, batısında ve güneyinde ise Giresun merkez kazası yer alır. Giresun'un sahil kesiminde yer alan ilçe merkez kazaya 12 km. uzaklıktadır.³²⁰

Keşap eskiden Trabzon Rum İmparatorluğu sınırları içerisindeydi. Trabzon fethedilirken Keşap'ta Osmanlı hâkimiyetine girmiş olmalıdır. Bazı tarihi kaynaklara göre Keşap ilçesi 1515'te Trabzon sancağının Kürtün kazasına bağlı bir yer, 1735 ve 1774 yılları ile 19. yüzyılın başlarında ise Trabzon eyaletine bağlı bir kazaydı. 1847'de Giresun kazasıyla birlikte Trabzon'dan alınıp Şebinkarahisar'a bağlanan Keşap,³²¹ 1890'da Trabzon merkez sancağına bağlı Giresun kazasının bir nahiyesiydi. Cumhuriyetin ilanından sonra yaklaşık 22 yıl daha nahiye olarak kalan Keşap'ın daha sonra kaza durumuna yükseltilmesine karar verilmişti.³²²

Çok engebeli bir arazi ve kalabalık nüfusa sahip olan Keşap nahiyesi vilayet merkezine uzak bulunduğu için halkın hükümetle olan işlerini halletmesinde güçlükler yaşanıyordu. Ayrıca işi yoğun olan merkez kazada bu nahiyenin gelişmesi için istenilen yürütme ve kontrol görevlerini yapamamaktaydı. Bu zorlukların ortadan kaldırılması ve bölgenin her açıdan gelişiminin desteklenmesi için 1945 yılında merkezi Keşap olmak

³¹⁷ Lütfi Yılmaz, **Bulancak**, Giresun: Yeşilgiresun Matbaası, 1981, s. 12-13

³¹⁸ TBMM ZC, Devre 4, Cilt 23, Birleşim 71, 21.06.1934, Bkz. İlgili cildin eklerinde bulunan "Giresun vilâyetine bağlı Bulancak nahiyesinin kaza haline konulması hakkında 1/1077 numaralı kanun lâiyhası ve Dahiliye encümeni mazbatası"

³¹⁹ Yılmaz, a.g.e., s. 30; Daha sonraki yıllarda kazanın nüfusu 45.534'e yükselmiştir. Bkz. BİUM, a.g.e., s. 13

³²⁰ **Cumhuriyet'in 50. Yılında Keşap**, 1973, s. 9

³²¹ Aygün, a.g.m., s.46

³²² İbrahim Akten ve diğerleri, **Dünden Bugüne Keşap**, Giresun: Keşap Belediyesi Yayınları, 1988, s. 18

üzere yeni bir kaza kurulmuştur.³²³ Kurulduğunda nüfusu 26.664 kişi olan kazanın merkezinde ise bu nüfustan sadece 291'i yaşamaktaydı.³²⁴

2.3.5 Ordu Vilayeti

2.3.5.1 Vilayet Hakkında Genel Bilgiler

Ordu vilayeti günümüzde Orta Karadeniz Bölümünde bulunmasına rağmen tarih boyunca daha çok Doğu Karadeniz Bölgesi ile bir birliktelik gösterdiği için bu araştırmanın konusu içerisine dâhil edilmiştir. Vilayetin batısında Samsun, doğusunda Giresun'un Bulancak kazası, güneyinde Sivas bulunur. Ordu vilayeti Karadeniz kıyısında olmasına rağmen diğer Doğu Karadeniz vilayetlerine göre farklı bir coğrafi yapısı vardır. Dağlar kıyınının biraz daha gerisinde ve yükseltileri daha azdır. Bu da Ordu'nun iç kesimlerle olan bağlantısını kolaylaştırmaktadır. Ordu vilayetindeki en yüksek dağlık alan 3090 m. yüksekliğindeki Karagöl tepesidir. Diğer yükseltiler 2000m. nin altındadır.³²⁵

Vilayetin yüzölçümü 5377 km²'idi.³²⁶ Ordu vilayetinin nüfusu 1926-27 devlet salnamesindeki verilere göre 206.733³²⁷ iken bu sayı 1935 yılı verilerine göre 268.865 olmuştu. Bunun 136.949'u merkez kazada, 61.205'i Ünye kazasında, 40.098'i Fatsa kazasında ve 30.613'ü de Mesudiye kazasında yaşamaktaydı. Nüfusun yaklaşık 33 bini Rus Harbi sırasında Batum ve havalisinden gelen Gürcülerden oluşmaktaydı.³²⁸ Ordu'da da Karadeniz kıyısındaki diğer vilayetler gibi erkekler çalışmak için başka şehirlere göç etmişlerdir. Bu durum vilayetteki üretim faaliyetlerini sekteye uğratmaktaydı.

³²³ BCA, BTDB, 30.11.1.0/176.18.7, 12.07.1945; Ayrıca Bkz. TBMM ZC, Dönem 7, Cilt 18, Birleşim 78, 25.06.1945; Bkz. İlgili cildin eklerinde yer alan; Yeniden 9 ilçe kurulmasına dair kanun tasarısı ve İçişleri ve Bütçe komisyonları raporları.

³²⁴ Akten ve diğerleri, a.g.e., s. 21

³²⁵ BCA, MGM, 30.10.0.0/65.433.5, 01.08.1935

³²⁶ Harris, a.g.e., s. 125; Bir başka kaynakta yüzölçümü merkez ilçe 2715 km², Ünye 1611 km², Fatsa 700 km² ve Mesudiye 955 km² olmak üzere toplamda 5981 km² olarak verilmiştir. Bkz. BCA, MGM, 30.10.0.0/65.433.5, 01.08.1935

³²⁷ DS, 1926-27, s. 574

³²⁸ BCA, MGM, 30.10.0.0/65.433.5, 01.08.1935

Tablo 5: Ordu Vilayetinin 1927-1950 Yılları Arasındaki Nüfus Verileri

Sene	Ordu Vilayetinin Nüfusu
1927	201.302
1935	283.054
1940	305.017
1945	333.008
1950	373.028

Kaynak: DİE, Ordu, 2002, s. 44

1930'lu yılların ilk yarısında Ordu, Ünye ve Fatsa ilçelerinde sahilden 25 km. içerilere kadar olan yerlerde yetiştirilen başlıca tarım ürünü fındıktı. Bunların dışında bir miktar mısır, fasulye ve arpa gibi ürünler de yetiştirilirdi. Mesudiye de ise daha çok arpa ve buğday ekilirdi.³²⁹

Ordu vilayeti ulaşım bakımından diğer vilayetlere göre daha iyi durumdaydı. İki adet devlet yolunun bulunduğu vilayette sekiz adet de vilayet yolu vardı. Devlet yollarından biri komşu vilayetleri birbirine bağlayan ve Karadeniz kıyısı boyunca devam eden sahil yoluydu. Yolun Samsun ve Giresun arasındaki kısmı bu Ordu vilayetinin yolunu oluşturmaktadır. İkinci devlet yolu ise Ordu'dan başlayıp Gököy üzerinden Mesudiye'ye giden yoldu. Aralık sonlarından Nisan başına kadar kar nedeniyle kapanan bu yol aslında önemli bir güzergâhtı. Sivas ve Erzincan vilayetlerinin ticaretleri ancak Ordu limanı sayesinde daha verimli bir seviyeye ulaşabilirdi. Vilayet yolları ise Ünye ile Niksar, Fatsa ile Reşadiye, Fatsa ile Kumru, Mesudiye ile Gebeme, Fatsa ile Kurgan, Perşembe ile yarımada, Gököy ile Aybastı ve Ordu ile Çambaşı arasında bu yollar mevcuttu.³³⁰

2.3.5.2 İdari Durum

Ordu vilayeti günümüzde Orta Karadeniz Bölümünde yer almasına rağmen eskiden Trabzon eyaletine bağlı bir kaza olduğu için bu vilayeti Doğu Karadeniz Bölgesi içinde değerlendirmek gerekir. Vilayetin doğusunda Giresun, batısında Samsun, güneyinde ise

³²⁹ BCA, MGM, 30.10.0.0/65.433.5, 01.08.1935

³³⁰ Harris, a.g.e., s. 127-129

Sivas ve Tokat vilayetleri vardır. Karadeniz kıyısında yer alan kent Birinci Dünya Savaşı sırasında Rusların Tirebolu'ya kadar olan bölgeyi işgal etmesi ile bir müddet Trabzon vilayetinin merkezi olmuştu. Giresun'un il olma mücadelesi sırasında Ordu da ön plana çıkarılmış ve nihayetinde bu iki kaza ayrı ayrı vilayet yapılmıştı.

1920'lerde sürekli bir asayiş sorunu yaşayan Ordu kazasının her biri birer kaza büyüklüğünde beş nahiyesi vardı. Dolayısıyla toplamda 160 bin nüfusa sahip böyle bir kazanın Giresun'a bağlanmasına mecliste karşı çıkılmıştı. Ordu'nun da tıpkı Giresun gibi müstakil bir liva olması konusunda yaygın bir kanı oluşması üzerine sadece Giresun'u ilgilendiren teklif geri gönderilmişti. Yeniden düzenlenip gelen teklife göre Fatsa ve Ünye kazaları ile Şebinkarahisar'ın Mesudiye kazasının Ordu'ya dâhil edilip müstakil bir Ordu livası oluşturulması öngörülmüştü. Fakat yapılan müzakereler sonucunda Mesudiye kazasının Şebinkarahisar'da kalmasına karar verildi. Böylece Ordu kazası 1921 yılında Fatsa ve Ünye kazalarıyla birlikte müstakil liva oldu.³³¹

Ordu'ya raptedilen Fatsa ve Ünye kazalarının ahalisi çektiği telgraflarda bu vilayetle iktisadi ve idari münasebetlerinin olmadığını, bu nedenle katiyen Ordu'ya bağlı olmayacaklarını, Samsun'dan ayrılmaları halinde resmi muamelenin kesintiye uğrayacağını bildirmişti. Hatta 17 Aralık 1920'de köylü, kasabalı, Müslüman ve Gayrimüslimlerden oluşan binlerce kişinin toplanarak aldığı karara göre Ünye'nin Ordu'ya ilhakı halinde Fatsa ve Terme kazaları ile Karakuş nahiyesinden oluşan merkezi Ünye olan bir liva teşkil edebileceklerini söylüyorlardı. Bunun için her türlü teşebbüsü yapmayı göze alan ahali talepleri kabul edilinceye kadar Ordu mutasarrıfını resmi bir mercii olarak tanımamaya karar vermişti. Alınan bu telgraflar değerlendirilmek üzere Heyet-i Vekile'ye gönderildi.³³²

2.3.5.2.1 Merkez Kaza

Ordu merkez kazası vilayetin doğusunda Giresun sınırında yer alır. Giresun'un Bulancak kazasıyla komşudur. Batısında Perşembe kazası, güneyinde ise Mesudiye kazası yer alır. Ordu vilayeti kurulduktan sonra merkez kazanın beş adet nahiyesi vardı. Bunlar; Perşembe, Ulubey, Aybastı, Hapsamana(Gölköy) ve Bolaman'dı.³³³ Bu nahiyelerden

³³¹ TBMM ZC, Devre 1, Cilt 6, Birleşim 106, 30.11.1336, s. 141-147; TBMM ZC, Devre 1, Cilt 6, Birleşim 106, 30.11.1336, s. 192-198

³³² TBMM ZC, Devre 1, Cilt 6, Birleşim 106, 18.12.1336, s. 402-403

³³³ DS, 1926-27, s. 574

Bolaman hariç geri kalanı zamanla kaza statüsüne yükselmiştir.³³⁴ Bolaman ise daha sonra Fatsa kazasına bağlanmıştır. Ordu merkez kazasının 1950 yılındaki nüfusu 88.557'dir.³³⁵

2.3.5.2.2 Fatsa Kazası

13., 14., ve 15. yüzyıllarda Fatsa kasabası Trabzon, Sinop ve Samsun'dan sonra en hareketli ve en önemli liman ve ticaret şehriydi. Evliya Çelebi Fatsa'yı Canik Sancağı'na bağlı deniz kenarında 300 ev, bir han, bir hamam ve küçük bir çarşılı, bağlık ve bahçelik bir yer olarak anlatmıştı.³³⁶ 1877-1908 yılları arasında Fatsa Trabzon'a bağlandı. 1908'de Canik yeniden bağımsız bir sancak olurken Fatsa da ona bağlıydı. 4 Aralık 1920'de Ordu ve Giresun sancaklarının kurulmasıyla Fatsa'da Ordu'ya raptedildi.³³⁷

Ordu vilayeti merkez kazasına bağlı Bolaman nahiyesi merkez kazaya uzak olması, Fatsa'ya yakınlığı ve halkının ticari ve iktisadi ilişkilerini Ordu yerine Fatsa'da yürütmesi nedeniyle çıkarılan kararname vasıtasıyla Ordu'dan alınıp Fatsa'ya bağlandı.³³⁸ Fakat 12 Şubat 1940 tarih ve 4431 sayılı Resmi gazetede Bolaman'ın Fatsa'ya ilhaki yayınlanmasına rağmen bu durum fiilen hemen gerçekleşmemişti. Çünkü bu tarihten sonra 4 Mart 1940 tarih ve 4449 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanan Erzincan depreminden müteessir olan yerler listesinde Bolaman hala Ordu merkez kazasına bağlı bir nahiye olarak gösterilmekteydi. Belki depremin getirdiği kaostan belki de deprem öncesindeki idari teşkilat göze alınarak yapılan bu liste de Bolaman'ın Fatsa'ya ait bir nahiye olduğu konusu gözden kaçırılmıştı.³³⁹ Zaten Kumru adında bir nahiyyeye sahip olan Fatsa kazası Bolaman'ın da bağlanması ile iki nahiyyeye sahip olmuştu. 1943 yılında Korgan adında yeni bir nahiye daha oluşturulunca bu sayı üçe çıktı. Halk ile hükümet arasındaki ilişkileri geliştirmek için oluşturulan nahiyyelerden biri de Korgan idi. Korgan köyü merkez seçilerek oluşturulan bu idari birime 18 köy bağlandı.³⁴⁰

³³⁴ Gökçöy 1936, Perşembe 1945, Ulubey ise 1958 ve Aybastı 1959 yılında kaza olmuştur.

³³⁵ BİUM, a.g.e., s. 30

³³⁶ Evliya Çelebi, a.g.e., s. 448

³³⁷ Celal Çukurlu, **Dünüyle Bugünüyle Fatsa**, Samsun: Nur Anadolu Matbaacılık, 2010, s. 25-26

³³⁸ BCA, BTDB, 30.11.1.0/136.3.16, 24.01.1940

³³⁹ Erzincan Yer Sarsıntısından Müteessir Olan Mintakanın İlişik Cetvellerde Gösterilen Yerler Olarak Tesbit Edilmesi ve Buralarda Umumî Muvazeneden Maaş ve Ücret Alan Memur ve Müstahdemlerden Yardıma Muhtaç Oldukları Usulü Dairesinde Sabit Olacaklara Maaş ve Ücretleri Tutarının İki, Mütakait ve Yetimlere Üç, Henüz Tahsis Muamelesi Yapılmamış Yetimlere İse Yetim Maaşına veya İkramiyeye Mesnet Olan Memuriyet Maaşının İki Mislinin Avans Olarak Verilmesi Hakkında Kararname (1940), **T.C. Resmi Gazete**, 4449, 04.03.1940

³⁴⁰ BCA, BTDB, 30.11.1.0/164.27.4, 28.11.1943

2.3.5.2.3 Ünye Kazası

1428 yılında Ünye ve Ordu civarına hâkim olan Taceddinoğulları Beyliği'nin topraklarını Osmanlılara bırakması ile Ünye'de Osmanlı sınırlarına dâhil olmuştu. Canik sancağına bağlanan Ünye, bu sancağın da Trabzon eyaletine bağlanması ile Doğu Karadeniz Bölgesine katıldı. 1921 yılında Ordu'nun vilayet olarak kurulması sırasında Canik'ten alınan Ünye kazası bu yeni vilayete raptedildi. Yukarıda da belirttiğimiz üzere bu yeni idari dağılımın gerçekleşmesinden Ünye halkı memnun olmamıştı. Ünyeliler kendilerinden daha sonra kurulan bir yerleşim yeri olan Ordu'ya bağlanmayı istememiş, her türlü ilişkilerini yürüttükleri Canik sancağına merbut olamadıktan sonra müstakil bir vilayet kurma düşüncesiyle devleti bir nevi tehdit etmişlerdi. Fakat daha sonraki süreç bize bu düşüncelerinde başarılı olamadıklarını ver Ordu'ya bağlandıklarını göstermektedir.

Ünye kazasının batısında Samsun vilayeti, doğusunda Fatsa kazası, güneyinde ise Tokat vilayeti bulunur. Ünye kazası Karakuş ve Tekkiraz adlarıyla iki nahiyeye sahipti. Tekkiraz nahiyesi günümüzde de varlığını sürdürürken Karakuş nahiyesi Akkuş adıyla ilçe yapılmıştır.

2.3.5.2.4 Mesudiye Kazası

Cumhuriyet ilan edildiğinde Mesudiye'de yıllarca süren savaşıardan sonra yoğun bir işgücü kaybı oluşmuştu. Öyle ki ilçe ve köylerinde tarımla uğraşanlar sadece yaşlılar ve kadınlardı. İnsanlar Sivas'ın Zara kazasına gidip tuz alır ve sahil kesimine getirip bunu mısır ile değiştirerek geçinirlerdi. 1930-33 yıllarında Mesudiye'nin sosyal ve ekonomik ilişkileri daha çok sahil kesimleriyle idi. İlçenin bağlı bulunduğu Şebinkarahisar'a iki günde ve yaya gidilmekteydi. Oysa Sivas-Ordu yolu onarılmıştı ve iyi durumdaydı. Şebinkarahisar'la ilçe halkının sadece adli işlerle bağlantısı kalmıştı. Bunlar da göz önüne alındığında 20.5.1933 tarihinde Mesudiye ilçesi Şebinkarahisar'dan alınıp Ordu iline bağlandı.³⁴¹ Zaten Mesudiye kazası Ordu'nun 120km. güneyinde Ordu-Sivas yolu üzerindeydi. Mesudiye ilçesinin Gebeme (yeni adı Topçam) adında bir nahiyesi vardır. Mesudiye ilçesinin kuzeyinde Ordu merkez kazası batısında Gök köy kazası ve Tokat vilayeti, doğusunda Şebinkarahisar kazası, güneyinde ise Sivas vilayeti vardı.

³⁴¹ Mithat Baş, **Mesudiye Tarihi, Sosyal ve Kültürel Yapısı**, İstanbul: Özdem Kardeşler Matbaası, 1982, s. 47-49

2.3.5.2.5 Gölköy Kazası

Ordu vilayetini Mesudiye kazasına bağlayan yol üzerinde bulunan Gölköy, yüksek tepe ve ormanlarla kaplı engebeli bir araziyle çevrilidir. Kış mevsiminde yolların daima karla kaplı bulunmasından dolayı vilayet merkezine 20 km. uzakta bulunan Gölköy ahali hükümetle ilgili işlerini görürken tehlikeli bir yolculuk yapmak zorundaydı. Yapılan incelemede bu durumun tespit edilmesi üzerine Gölköy'ün kaza yapılması zarureti doğmuştu. Buna göre merkezi Gölköy olmak üzere Aybastı nahiyelerini de ihtiva etmek üzere 1936 yılında Gölköy kazası kuruldu.³⁴² Kazanın 1950 nüfus sayımına göre toplam nüfusu 44.594 kişiydi.³⁴³

2.3.5.2.6 Perşembe Kazası

Perşembe kazası Ordu merkez kazasının batısında yer alır. Eskiden merkez kazaya bağlı nahiye olan Perşembe, 1945 yılında kaza haline getirilmişti. Perşembe kazası, nüfusu fazla ve engebeli geniş bir araziye sahip merkez kazanın işlerini hafifletmek amacıyla, bölgenin gelişmeye elverişli yerlerinden birisi olan Vona kasabası merkez olmak üzere kurulmuştu.³⁴⁴ Kazanın nüfusu 28.441 kişiydi.³⁴⁵ Ordu merkez kazasının hemen batısında yer alan Perşembe kazası Fatsa kazası ile komşu idi. 1952 yılında Perşembe kazası neredeyse hiçbir yola sahip değildi. Malların çoğu deniz yoluyla taşınırdı. Sadece vilayet tarafından Ordu ve Perşembe arasına bir yol yaptırılmışti.³⁴⁶

2.3.6 Gümüşhane Vilayeti

2.3.6.1 Vilayet Hakkında Genel Bilgiler

Bayburt'un vilayet olmasından önce Trabzon, Rize, Erzurum, Erzincan ve Giresun ile sınır olan Gümüşhane'nin Torul ve merkez kazaları tamamen engebeli ve dağlık bir arazidir. Batı ve güney kısımlarında geniş ovalar vardır. Canca mahallesinde kurulan şehir merkezi, Kanuni Sultan Süleyman'ın İran seferleri sırasında tamamen ormanlarla kaplı olan eski şehir sahasında gümüş madenini bulunması ile oraya taşınmış ve bu yeni mahalleye Gümüşhane adı verilmişti. Padişahın emriyle yaptırılan Süleymaniye camiyle

³⁴² BCA, BTDB, 30.11.1.0/105.22.20, 19.07.1936; TBMM ZC, Devre 5, Cilt 12, İçtima 1, 09.06.1936, Bkz. İlgili cildin eklerinde bulunan "Yeniden 9 kaza teşkiline ve Dahiliye vekaleti kadrosuna bazı memuriyetler eklenmesine dair kanun layihası ve Dahiliye ve Bütçe encümenleri mazbataları (1/554)"

³⁴³ BİUM, a.g.e., s. 20

³⁴⁴ BCA, BTDB, 30.11.1.0/176.18.7, 09.07.1945

³⁴⁵ BİUM, a.g.e., s. 31

³⁴⁶ Harris, a.g.e., s. 137

birlikte burası Süleymaniye Mahallesi olarak da anılıyordu. 1473 yılından Birinci Dünya Savaşına kadar Türklerin idaresi altında kalan Gümüşhane, bu savaş sırasında bir süreliğine Rus işgali altına girmişti. Bolşevik İhtilali'nden sonra yeniden özgürlüğüne kavuşan Gümüşhane'nin merkezi Cumhuriyet devrinde bir kez daha taşındı. İran transit yolunun Harşit vadisini takip etmesi bu vadinin Gümüşhane merkezine üç kilometreden fazla uzakta bulunması, seferberlik döneminde inşa edilen hükümet binası ve kışlanın bu yol üzerinde bulunması nedeniyle şehir halkının yol kenarın inmesi gerekmişti. Cumhuriyet devriyle birlikte bu vadi boyunca daha sonra da belirteceğimiz üzere yepyeni bir kasaba meydana geldi.³⁴⁷ Zaten, Gümüşhane'nin bugünkü jeopolitik ve jeostratejik önemi bulunduğu yerin İran transit güzergâhı üzerinde olmasından kaynaklanmaktadır.

Gümüşhane'nin nüfusu 1926-27 yılı verilerine göre 143.478 olup, bu nüfus yaklaşık olarak merkez kazada 29 bin, Kelkit kazasında 30 bin, Şiran kazasında 17 bin, Torul kazasında 25 bin ve Bayburt kazasında 42 bin olarak dağılmıştı.³⁴⁸ 9590km² yüzölçümüne sahip olan Gümüşhane kazasında 1935 yılında 162.921 kişi yaşamaktaydı. 1950 yılına kadarki nüfus gelişimi aşağıdaki tabloda gösterilmiştir. Vilayet halkını teşkil eden erkek nüfusun büyük bir kısmı ziraatta gelişmemiş olan şehirde kazançlı iş bulamadığından başka şehirlere çalışmaya gitmekteydi. 1945 yılında şehrin toplam nüfusu 190.130 iken şehrin muhtarlık teşkilatına haiz 513 köyü vardı.³⁴⁹

Tablo 6: Gümüşhane Vilayetinin 1927-1950 Yılları Arasındaki Nüfus Verileri

Sene	Gümüşhane Vilayetinin Nüfusu
1927	121.797
1935	162.667
1940	181.290
1945	190.130
1950	203.994

Kaynak: DİE, Gümüşhane, 2002, s. 44

³⁴⁷ İ. Namık Tağudar, **Gümüşhane Vilayeti Coğrafi, Tarihi, İctimai ve İktisadi Durumunu Gösterir Broşür**, Gümüşhane: Gümüşhane Vilayeti Basımevi, 1936, s. 1-4

³⁴⁸ DS, 1926-27, s. 1064

³⁴⁹ Besim Darkot, "Gümüşhane", **İslam Ansiklopedisi**, s. 836-837

Gümüşhane'nin ekonomisi madenler kapandıktan sonra tarıma dayalı hale gelmişti. Ekili arazi miktarı 64640 hektarı bulurken, bu arazinin %56'sına buğday %31'ine arpa kalanına da çavdar, burçak, fasulye, nohut ve patates ekilirdi. Vilayet merkezinin ürettiği mahsulat kendi nüfusunu bile besleyemeyeceğinden her sene Bayburt ve Kelkit kazalarından hububat satın alınmaktaydı. Gümüşhane'nin en önemli mahsulü meyveydi. Bilhassa elma ve armut üretimi yaygındı. Çiftçiliğin dışında Torul ve merkez kazada taşçılık, duvarcılık, köprücülük gibi meslekler varken, Kelkit ve Şiran kazalarında kilim ve seccade ile aba denilen kalın kumaş dokumacılığı yapılmaktaydı. Vilayette ziraattan sonra gelen geçim kaynağı hayvancılıktı. Fakat hayvan sayısı vilayette bulunan mera miktarına nazaran azdı. Bu nedenle sahil vilayetlerinden gelen halk hayvanlarını bu meralarda otlatıyordu.³⁵⁰

Gümüşhane'nin adı her ne kadar gümüş madeninden gelmekte ise de eskiden işletilen madenler bugün açık değildir. Fakat yapılan araştırmalarda Gümüşhane'de gümüş, demir ve bakır, Bayburt'ta krom, bakır ve linyit kömürü, Kelkit'te çinko, bakır ve linyit, Torul'da demir, bakır ve mermer, Şiran'da ise bol miktarda linyit olduğu tespit edilmişti. Bu madenlerin çoğu bugün devletin ilgisini beklemektedir.³⁵¹ Osmanlı hâkimiyeti döneminde ülkenin iki darphanesinden birinin bulunduğu Gümüşhane'de gümüşten sikkeler basıldığı bilinmektedir.

1923 yılından sonra vilayette 218 km. şose olmak üzere ile 564 km. yol çalışması yapılmış, 1812 köprü ve menfez inşa edilirken, 135 köprü de onarılmıştı.³⁵² Gümüşhane'nin tek işlek yolu Trabzon-Erzurum yani İran transit yoludur. Bu yol doğuda Bayburt'tan geçerek Erzurum'a ulaşırken, batıda Kelkit'i ortadan ikiye bölerek Erzincan'a ulaşmaktadır. Bu devlet yolu Karadeniz Bölgesi'ni Doğu Anadolu'ya bağlayan tek yoldu.

2.3.6.2 İdari Durum

17. yüzyılda Gümüşhane vilayeti müstakil bir sancak durumundaydı. Sonradan Trabzon eyaletine bağlandı. Fakat 1847 yılında tekrar tek başına sancak haline getirildi.³⁵³ 1855-56 yıllarında Trabzon eyaletine bağlı olup Şebinkarahisar ile birlikte denize kıyısı bulunmayan iki sancaktan biriydi. 1869 yılında Torul ve Kelkit kazalarının yanı sıra

³⁵⁰ Tağudar, a.g.e., s. 15-18

³⁵¹ Ahmet Nuri Macit, **Gümüşhane İli ve İlçeleri**, Samsun: Macit Kitabevi, 1973, s. 20

³⁵² Tağudar, a.g.e., s. 18-19

³⁵³ Birken, a.g.e., s. 152

merkeze bağı Kovans ve Yağmurdere nahiyeleri, Torul'a bağı Kürtün nahiyesi ile Kelkit'e bağı Şiran nahiyeleri vardı.³⁵⁴ Bir sonraki yıl Şiran'da kazaya dönüştürüldü. 6 Aralık 1870'de Millet Meclisi (Meclisi Osmanî Ali) kararı ile Trabzon vilayetinden ayrılarak mutasarrıflık haline getirildi.³⁵⁵ Bu idari yapılanma 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'na kadar devam etti. Savaşın kaybedilmesinden sonra sınırları küçülen Erzurum eyaletinde Bayburt sancağı oluşturularak Gümüşhane'den alınan Kelkit ve Şiran kazaları bu sancağa bağlanmıştı. 1888 yılında Bayburt sancağının lağvedilmesiyle cumhuriyet dönemine kadar Kelkit ve Şiran yeniden Gümüşhane'ye bağı kaldı.³⁵⁶ Birinci Dünya Savaşında Rus istilasına uğrayan bölge harabe haline gelmişti. Halkın muhacereti, madenlerin kapanması ve buna bağı olarak iktisadi hayatın daralması sonucunda bugün Süleymaniye mahallesi adıyla anılan eski Gümüşhane'de 50 kadar ev ve bir cami kalmıştı. Kurtuluşundan sonra Harşit çayı vadisinde yeniden kurulan Gümüşhane, cumhuriyet devrinde hızla gelişerek 15 yıl içinde 750 hanelik yeni ve güzel bir kasaba haline geldi.³⁵⁷

1920 yılında müstakil liva haline getirilen Gümüşhane 1924 yılında anayasanın 89. Maddesi gereğince diğere bütün müstakil livalar gibi vilayet olmuştu. Gümüşhane'nin Kelkit, Torul ve Şiran kazalarını ihtiva etmek üzere üç kazası vardı. 1926 yılında Erzurum'dan alınan Bayburt kazası da Gümüşhane vilayetine bağlanmıştı.³⁵⁸ Bu değişiklikle beraber 1926 yılında Gümüşhane'nin sahip olduğı kaza sayısı dörde, nahiye sayısı ise dokuza yükseldi. Bunlar; Torul, Şiran, Bayburt ve Kelkit kazaları ile Kovans, Yağmurdere, Köse, Harşid, Kürtün, Kurum, Pulur, Maden ve Hart nahiyeleriydi.³⁵⁹

2.3.6.2.1 Merkez Kaza

Gümüşhane merkez kazası Trabzon vilayeti sınırında yer alır. Maçka kazası üzerinden Zigana geçidi aracılığıyla önce Torul'a oradan da Gümüşhane'ye ulaşılır. Gümüşhane'nin kuzeyinde Trabzon'un Maçka kazası, batısında Torul, doğusunda Bayburt güneyinde ise Kelkit kazaları yer alır. Gümüşhane merkez kazasının Kovans ve Yağmurdere adıyla iki adet nahiyesi vardı. Yağmurdere çok geri kalmış bir yerdi. Merkez

³⁵⁴ TVS, 1869, s.119-127

³⁵⁵ Macit, a.g.e., s. 31

³⁵⁶ Kemal Saylan, **Gümüşhane Sancağı (1850-1918)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon: 2012, s. 19

³⁵⁷ Teşkilât-ı Mülkiye Kanunu (1926), **T.C. Resmi Gazete**, 404, 26.06.1926

³⁵⁸ Vehbi Okay, **Cumhuriyetin 15 inci Yılında Gümüşhane**, Gümüşhane: Gümüşhane İlbaylığı, 1938, s. 25-27

³⁵⁹ Okay, a.g.e., s. 28; DS, 1925-26, s. 388; DS, 1926-27, s. 1064

kazaya çok uzaktı ve iyi bir yola da sahip değildi.³⁶⁰ Gümüşhane merkez kazasında 1950 yılında 31.857 kişi yaşamaktaydı.³⁶¹

2.3.6.2.2 Torul Kazası

Trabzon'un fethinden sonra Torul'un da Osmanlı hâkimiyetine girip girmediği konusunda net bir bilgi yoktur. Fakat bilindiği kadarıyla fetihten sonra sınır olarak Zigana dağı gösterilmektedir. Nitekim Trabzon Rum İmparatorluğu'nun sınırları da Zigana dağına kadar olan bölgeyi kapsamaktaydı. Otlukbeli savaşından sonra Uzun Hasan'a destek verdiği iddia edilen bölgelerden Torul'un da fethedilmesi için emir verilmişti. Bu fetih 1479 yılında gerçekleşecekti.³⁶²

Merkezi Ardasa kasabası olan Torul kazası 1876 yılında kaza olarak Gümüşhane'ye bağlanmıştır. Birinci Dünya Savaşında tamamen harap olan kaza cumhuriyet devrinde yeniden inşa edildi.³⁶³ 1927 yılında Torul merkez nüfusu sadece 800 iken bu sayı; 1935'te 1055, 1940'ta 1995, 1945'te 1615 ve 1950'de 1700 olmuştur. Merkezin dışındaki yerlerde ise 1927'de 22,463 kişi yaşarken 1950 yılında 28,400 kişi yaşamaktaydı.³⁶⁴ Torul bugün kuzeyde Trabzon'un Maçka kazası, batıda Giresun'un Alucra kazası, doğuda Gümüşhane merkez kazası, güneyde ise Şiran kazasıyla komşudur. 1858 km² alana sahip Torul kazasının arazisi çok engebeliydi. Nitekim toplam arazinin ancak %8'i tarıma elverişliydi. Geriye kalan %92'si ormanlık, dağlık, fundalık ve yaylalardan oluşmuştu.³⁶⁵

Torul'un Harşit ve Kürtün adında iki nahiyesi vardı. Bunlardan Kürtün 1991 yılında ilçe olurken, Harşit 1952 yılında Giresun'a bağlanmıştır. 1961 yılında Harşit'in ismi Doğan kent olarak değiştirilmiş ve bu nahiye 1990 yılında Giresun'a bağlı bir ilçe olmuştur.

2.3.6.2.3 Kelkit Kazası

Kelkit 17.yüzyılın sonları ile 18.yüzyılın başlarında Erzurum sancağının bir nahiyesi idi. 19.yüzyıl başlarında ise Erzurum'un kazaları arasında yer aldı. Daha sonra Gümüşhane'ye bağlanan Kelkit, 1866 yılındaki düzenleme ile Erzincan'a bağlanana kadar bu durumunu korudu. Bir yıl Erzincan'a bağlı kalan kaza 1867 yılında Kelkit ve Şiran ile

³⁶⁰ Macit, a.g.e., s. 33

³⁶¹ BİUM, a.g.e., s. 21

³⁶² Adnan Güngör Üçüncüoğlu, **Torul-Kürtün Tarihi**, Gümüşhane: Torul Belediyesi Yayınları, 2008, s. 64-68

³⁶³ Okay, a.g.e., s. 34

³⁶⁴ Üçüncüoğlu, s. 282

³⁶⁵ Macit, a.g.e., s. 62

birlikte Gümüşhane sancağına katıldı. 1878 yılında Bayburt sancağının kuruluşu esnasında bu sancağa ilhak edilen Kelkit sancağın lağvedilmesinden önce yeniden Gümüşhane'ye bağlanmıştı.³⁶⁶ Bayburt'tan sonra Gümüşhane'nin ikinci büyük ilçesi olan Kelkit ilçesinin eski adı Çiftlik idi. Bu isim halk arasında hala kullanılmaktadır. Halkın geçim kaynağı tarım ve hayvancılıktı. Kelkit'te Kelkit Çayı'nın suladığı topraklarda bol miktarda şeker pancarı yetiştirilirdi.³⁶⁷

Kelkit kazası Gümüşhane'nin güneyinde yer alır. Batısında Şiran, doğusunda, Bayburt, kuzeyinde ise Gümüşhane merkez kazaları vardır. Güneyinde ise Erzincan vilayeti bulunur. Kelkit'in Köse adında bir nahiyesi vardı. Bu nahie 1987 yılında ilçe olana kadar Kelkit'e bağlı kalmıştır. Kelkit kazasında 40.539 kişi yaşamaktaydı.³⁶⁸

2.3.6.2.4 Şiran Kazası

1865 yılına kadar Erzurum'a bağlı olan Şiran kazası 1867 yılında Bab-ı Ali'nin kararıyla Kelkit'e bağlı bir nahie haline getirildi. 1870 yılında yeniden kaza olan Şiran³⁶⁹ birkaç tepe arasında ve oldukça düz bir yerde kurulmuş bir yerleşim alanıydı. 1878 yılında Bayburt'a bağlanan kaza daha sonra yeniden Gümüşhane sınırlarına katılmıştır. Şiran'ın diğer adı Karaca idi. Toprakları verimli olan kazada insanlar çiftçilik ve hayvancılıkla geçinirdi. Gümüşhane'ye Tarsun Dağları üzerinden geçen kötü bir orman yolu ile gidiliyordu. Bu yol elverişsiz olduğundan daha iyi durumdaki Kelkit yolu kullanılırdı. Bucağı olmayan Şiran kazasının 72 köyü vardı. Köyler ovalık kısımlarda toplu, dağlık bölgelerde ise dağınık yerleşmişti.³⁷⁰

Şiran'ın doğusunda Kelkit kazası, kuzeyinde Torul kazası, güneyinde Erzincan vilayeti, batısında ise Giresun'un Alucra kazası yer alır. Kazada 1950 yılında 23.497 kişi yaşıyordu.³⁷¹

2.3.6.2.5 Bayburt Kazası

Bayburt fetihten sonra 1535 yıllarında Erzurum'a bağlı sancaklardan biriydi.³⁷² İlk olarak Aralık 1878'de sancak olarak kurulan Bayburt'a o dönemde Gümüşhane'den ilhak

³⁶⁶ Yunus Özger, s. 83-85

³⁶⁷ Macit, a.g.e., s. 53

³⁶⁸ BİUM, a.g.e., s. 25

³⁶⁹ Yunus Özger, s. 91-93

³⁷⁰ Macit, a.g.e., s. 69

³⁷¹ BİUM, a.g.e., s. 35

edilen Kelkit ve Şiran, Erzurum'dan ilhak edilen İspir kazaları ile Tortum ve Keskim nahiyeleri katılmıştı. Ancak daha sonraki yıllarda önce Tortum'un, daha sonra da Kelkit ve Şiran'ın eski vilayetlerine bağlanmasıyla Bayburt'un bir tek İspir kazası kalmıştı. Bu durumda Bayburt'un sancak olarak kalmasının bir fayda getirmeyeceği anlaşıldığından Şüra-yı Devlet üyeleri Bayburt'ın lağvına karar vermiş ve İspir'le birlikte Bayburt'u da 1888 yılında kaza olarak Erzincan'a bağlamıştı.³⁷³

Birinci Dünya Savaşında Ruslar tarafından işgal edilen Bayburt, 20 Şubat 1918'de kurtarılmasından sonra 1926 yılına kadar Erzurum'a bağlı kalmıştı. Bu tarihte Gümüşhane'ye bağlanan Bayburt'un Hart, Pulur ve Ma'den isimlerinde üç adet nahiyesi vardı.³⁷⁴ Teşkilat-ı Mülkiye Kanunu'nun görüşmeleri sırasında Bayburt'un Gümüşhane'ye bağlanması konusu da tartışılmıştı. Erzurum mebusu Münür Hüsrev Bey yaptığı konuşmada Bayburt'un Gümüşhane'ye değil de Gümüşhane'nin Bayburt'a katılmasının uygun olacağını belirtmişti. Nitekim Bayburt her türlü inkişafa mazhar olmuş bir kazaydı. Yılda bir milyon İstanbul kilesi zahire üreten ve bunun 750 bin kilesini dışarı ihraç edip yüklü miktarda para kazanan, elektrik tesisatı bulunan ve toplam geliri fazla olan Bayburt'un Gümüşhane'ye raptı yanlıştı. Bir kıyaslama yapılacak olursa hem gelir hem de nüfus bakımından Bayburt daha öndeydi. Daha sonra söz alarak kürsüye çıkan Gümüşhane Mebusu Hasan Fehmi Bey'de Bayburt ile Erzurum arasında 3500m. yüksekliğe sahip dağların olduğunu ve bunların kışın altı ay geçit vermediğini belirtmişti. Ayrıca Bayburt, Erzurum'a 30 saat uzaklıkta iken Gümüşhane ile arasında 13 saatlik mesafe vardı. Buna rağmen Hasan Fehmi Bey Gümüşhane'nin Bayburt'a bağlanması teklifini de uygun bulmamıştı. Fehmi Bey'e göre Gümüşhane de 125 bin nüfus vardır. Bayburt'un nüfusu ise 55 bin civarındaydı. Bayburt merkez olduğu takdirde Torul, Gümüşhane, Şiran ve Kelkit kazaları vilayetin bir ucunda kalacak, vilayet merkezi ise en sonda yer alacaktı. Bayburt fazla zahiresini Trabzon'a ve Gümüşhane'ye satardı. Bütün kerestesini, mahrukatını ve sebzesini de Gümüşhane'den alırdı. Dolayısıyla bu iki yerleşim yeri arasında sıkı ilişkiler vardı ve birbirlerine muhtaç haldeydiler. Fakat Gümüşhane bulunduğu konum itibarıyla merkez olmaya en uygun yerdı. Bütün kazalar Bayburt dâhil olmak üzere Gümüşhane'ye bağlandığında, burası merkez olma özelliğini korumaya devam edecekti. Bu konuşma üzerine Münür Hüsrev Bey yeniden kürsüye gelmiş, Bayburt'un çok zengin bir yer

³⁷² Birken, a.g.e., s. 142

³⁷³ Yunus Özger, **XIX. Yüzyılda Bayburt (1830-1900)**, Yayınlanmış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum: 2007, s. 80-106; Birken, a.g.e., s.147

³⁷⁴ DS, 1927-28, s. 1138

olduğundan ve sermayesinin mevcut kazayı aşıp başka illere gittiğinden bahsetmişti. Ayrıca Bayburt'ta elektrik üretiminin olduğunu ve çeşitli fabrika yatırımlarının da devam ettiğini belirtmişti. Son olarak hükümet adına söz alan Dâhiliye Vekili Cemil Bey ise Bayburt'un bütün inkişafını Trabzon'a yakın olması ve her şeyi Trabzon'dan alıp, Trabzon'a satmasında görmekteydi.³⁷⁵

Gümüşhane vilayet merkezi olmasına rağmen Bayburt'tan daha az nüfusa sahipti. 1945 sayımında Gümüşhane merkez nüfusu 3.894'ten ibaret iken Bayburt'ta 10 bine yakın insan yaşamaktaydı. Bu nedenle Bayburtlular zaman zaman kendi kazalarının vilayet merkezi olması istemekteydiler.³⁷⁶ Fakat Gümüşhane'nin bulunduğu kavşak noktası onu Bayburt'a karşı üstün kılan özelliklerden biriydi. Bayburt hem Trabzon'a hem de bölgedeki diğer şehirlere Gümüşhane'ye göre daha uzak kalmaktaydı. Bayburt ancak 1989 yılında çıkarılan kanunla Aydıntepe (Hart) ve Demirözü (Pulur) kazalarıyla birlikte vilayet olabilmiştir.

³⁷⁵ TBMM ZC, Devre 2, Cilt 25, Birleşim 109, 29.05.1926, s. 607-608

³⁷⁶ Darkot, a.g.m., s. 837

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3 ÜÇÜNCÜ UMUMİ MÜFETTİŞLİK VE DOĞU KARADENİZ BÖLGESİ

3.1 Umumi Müfettişlik Kavramının Ortaya Çıkışı

Umumi müfettişlik kavramı ilk olarak II.Abdülhamit döneminde ortaya çıkmıştı. Berlin Kongresinde altı doğu ilinde (Erzurum, Sivas, Van, Bitlis, Mamuratül-aziz, Diyarbakır) ıslahat yapılmasına dair büyük devletlerin baskı yapması sonucu bölgeye ıslahatın gerçekleşmesini sağlamak için bir teftiş heyeti gönderilmişti. Bu heyetle birlikte bölgeye giden Umumi Müfettiş Ahmet Şakir Paşa'nın görev ve yetkileri bir talimatla belirlenmişti. Asayişin temini için gerekirse şiddete bile başvurma izni vardı. Umumi müfettiş doğrudan II. Abdülhamit'e ve Babıâli'ye rapor verecekti. Daha sonra 1902 yılında kabul edilen bir kararname ile de Hüseyin Hilmi Paşa Selanik, Manastır ve Kosova vilayetlerinden oluşan Vilayat-i Selase'ye umumi müfettiş olarak atandı.

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra kaldırılan umumi müfettişlik kurumu 1913 yılında yeniden gündeme geldi.³⁷⁷ Ermenilerin yoğun propaganda faaliyetlerinden sonra Rusya'nın da baskısı ile Doğu illerinde ıslahat yapılmasına karar verildi. Uzun müzakerelerden sonra 8 Şubat 1914 yılında Osmanlı Devleti ile Rusya arasında imzalanan Yeniköy Antlaşmasına göre;

- 1) ıslahat yapılacak vilayetler iki bölgeye ayrılacak, bu iki bölgenin başına Avrupalı iki umumi müfettiş tayin edilecekti. Bölgelerden biri Erzurum, Trabzon ve Sivas illerinden oluşurken, diğeri ise Van, Bitlis, Harput ve Diyarbakır'ı içine alacaktı.
- 2) Umumi müfettişler sivil idare, adliye, polis ve jandarmayı kontrol edecekler, bu birliklerin güvenliği sağlamakta yetersiz kalması durumunda askeri birlikleri de kullanabileceklerdi.

³⁷⁷ Cemil Koçak, *Umumi Müfettişlikler (1927-1952)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010, s.25-34

- 3) Umumi müfettişler memurları görevden alma ve mahkemeye sevk etme yetkisine sahip olacaktı. Valilerin kanuna uygun düşmeyen hareketlerde bulunması halinde ise bunları Dâhiliye vekaletine bildireceklerdi.³⁷⁸

Yapılan tahkikattan sonra Erzurum, Trabzon ve Sivas illerinden oluşan bölgeye Hollandalı Westenenk, atanırken diğer bölgeye de Norveçli Nicolas Hoff atandı. Fakat bu iki müfettiş de Birinci Dünya Savaşının çıkması nedeniyle geri çağırılmış, bir müddet sonra da eşyalarına el koyulup, görevlerine son verilmiştir.³⁷⁹

Milli Mücadele döneminde umumi müfettişlik kurumu kısa bir süreliğine tekrar aktif hale geldi. 1918 yılında Erzurum, Van, Bitlis ve Erzincan'dan oluşan bölgede "Vilayet-i Müstahlasa Müfettişi Umumiliği" kurulmuş ve başına da Tahsin Uzer atanmıştı. Ancak yaklaşık bir ay sonra Tahsin Uzer'in Suriye Valiliği'ne atanması üzerine bu kuruma yeni bir atama yapılmadı. Böylece tekrar kapanan müfettişlik müessesesi, "Anadolu Fevkalade(olağanüstü) Müfettişliği'nin" 28 Nisan 1920'de kurulmasıyla bir kez daha çalışmaya başlamıştır. 3 Kasım 1920'de kapanan müfettişlik yeni kurulacak devletin ilk anayasasında kendine yer bulacaktır.³⁸⁰

1921 yılında ilan edilen Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun bir bölümü de "Umumi Müfettişliklere" ayrılmıştı. Bu maddelere göre; vilayetler, ekonomik ve sosyal ilişkileri açısından birleştirilerek umumi müfettişlikler kurulacaktı.(md. 22) Bunların görevi, genel olarak asayişin temini, bütün dairelerin işlemlerinin denetlenmesi, vilayetlerin ortak işlerinde uyumun sağlanmasıydı. Bu müfettişler devletin genel görevleri ile yerel yönetimlerin görevlerinin ifa edilmesini ve alınan kararları sürekli denetleyecekti. (md. 23) Kısaca merkezi yönetimin bir uzantısı olarak oluşturulan umumi müfettişlikler, ülkenin mülkî teşkilatında vilayet, kaza ve nahiye şeklinde sıralanan idari kademelerden biri olarak düşünülmemişti.³⁸¹

Kanunda yer almasına rağmen ülkenin şartları gereği müfettişlik kurumları hemen oluşturulamadı. Nitekim Kazım Karabekir'de anılarında;

Geçen yıl hazırlandığı halde, hala meclise sevk olunmadığını öğrendiğim Müfettiş-i Umumilik Kanunu'nun bir an önce çıkarılması lüzumunu Müdafaa-i Milliye Vekâleti'yle

³⁷⁸ Zekeriya Türkmen, **Vilayet-i Şarkiye (Doğu Anadolu Vilayetleri) Islahat Müfettişliği 1913-1914**, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2006, s. 52-55

³⁷⁹ Türkmen, a.g.e, s. 77-85

³⁸⁰ Koçak, a.g.e., s. 34-36

³⁸¹ Serap Taş, **Umumi Müfettişlikler**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir: 1997, s. 37

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisliği'ne yazdım. Şifahen de bu makamlara bunun ve diğer şûraların lüzumunu anlattım. Bana hak veriyorlar. Fakat işler yürümüyor.

diyecekti.³⁸² 17 Teşrinievvel 1921 tarihli meclis görüşmeleri sırasında sunulan “Müfettiş-i Umumilik” kanun layihasına göre ülke altı mıntıkaya ayrılmıştı. Buna göre;

- **Birinci Mıntıka:** İstanbul, Çatalca, Edirne, Kal’ayı Sultaniye, Karesi, Hüdavendigâr, Eskişehir, Ertuğrul, İzmit, Bolu, Zonguldak, Ankara, Kangırı ve Kastamonu vilayetleri,
- **İkinci Mıntıka:** İzmir, Manisa, Aydın, Denizli, Menteşe, Kütahya, Karahisar-ı Sahib, Isparta, Burdur, Teke vilayetleri,
- **Üçüncü Mıntıka:** Sivas, Tokat, Amasya, Canik, Ordu, Sinop, Çorum, Yozgat ve Kırşehir vilayetleri,
- **Dördüncü Mıntıka:** Adana, Kozan, Cebel-i Bereket, İçel, Konya, Aksaray, Niğde, Kayseri, Maraş ve Antep vilayetleri,
- **Beşinci Mıntıka:** Trabzon, Erzurum, Kars, Ardahan, Artvin, Bayezid, Erzincan, Lazistan, Giresun, Karahisar-ı Şarki ve Gümüşhane vilayetleri,
- **Altıncı Mıntıka:** Diyarbakır, Van, Musul, Bitlis, Mamuratül-aziz, Muş, Genç, Siirt, Mardin, Malatya ve Urfa vilayetlerinden oluşuyordu.³⁸³

Bu layiha mecliste yapılan uzun görüşmelerden ve karşılaşılan tepkilerden sonra oylamaya bile sunulmadan geri çekilmiştir.

Anayasa tasarısına ilişkin Hususi Komisyon Raporu’nun “mucip gerekçeler” kısmında müfettişlik sisteminin geniş bir adem-i merkeziyet ile yönetilen ülke topraklarında sıkı ve düzgün bir yönetim sağlayacağı belirtilmişti. Umumi müfettişlikler “asayiş ve güvenlik”, “ekonomi ve ortak çıkarlar” bakımından bir bütün teşkil eden illerin kontrolünün bir merkezden yapılması için kurulmaya başlanacaktı.³⁸⁴

3.2 Umumi Müfettişliklerin Yetki ve Sorumlulukları

1924 yılında kabul edilen anayasada umumi müfettişliklere yer verilmemesine rağmen ilk umumi müfettişlik 1927 yılında kabul edilen “*Umumi Müfettişlik Teşkiline Dair Kanun*” ile kurulmuştu. Daha sonra da “*Umumi Müfettişlik Teşkiline Dair Olan 1164 Numaralı Kanun Mucibince Tanzim Olunan Umumi Müfettişlik Vazife ve Salahiyetlerine Dair Olan Talimatnamenin Meriyete Vazı Hakkında Kararname*” ile birlikte Elazığ, Urfa,

³⁸² Kazım Karabekir, **Paşaların Kavgası, İnkılap Hareketlerimiz**, İstanbul: Emre Yayınları, 1995, s. 244

³⁸³ Taş, a.g.e., s.39; Koçak, a.g.e., s. 42

³⁸⁴ Keskin, a.g.e., s. 398

Hakkâri, Bitlis, Siirt, Van, Diyarbakır ve Mardin'den oluşan “Birinci Umumi Müfettişlik” kurulmuş, tayin olacak müfettişlerin görev ve yetkileri belirtilmişti.³⁸⁵

Umumi Müfettişlik Teşkiline Dair Kanun, TBMM’de kabul edilen ve Resmi Gazete’de yayınlanan şekliyle beş maddeden oluşuyordu.

- Birinci Madde: Müteaddit vilayetleri alakadar eden ve bu vilayetlerin müşterek faaliyetiyle izalesi kabil olan ihtiyacat hudusunda o vilayetler üzerinde mevadd-ı atiyede muharrer salahiyetlere haiz Umumi Müfettişlikler teşkiline ve ihtiyacatın zail olmasıyla bu müfettişliklerin ilgasına hükümet mezundur. Umumi müfettişler İcra Vekilleri Heyeti kararıyla tayin olunur ve memuriyetlerine de aynı süratle nihayet verilir.
- İkinci Madde: Umumi Müfettişlik kadroları bütçelerle tayin olunur. Ancak, sene-i maliye zarfında teşkiline lüzum görülecek Umumi Müfettişlik kadroları Dâhiliye Vekâletince bittanzim İcra Vekilleri Heyeti kararıyla tatbik ve ertesi sene Meclisi Aliye arz olunur. Umumi Müfettişlik emrine hükümetçe tensip edilecek vekâletlerden lüzumu kadar müşavir vesaire de ayrıca tahsis olunabilir.
- Üçüncü Madde: Umumi Müfettişler Dâhiliye Vekâletine merbut olup, mıntıkları dâhilinde asayiş ve inzibatın teminine nezaret ve kavanin ve nizamatin tamimli tatbik ve icrasına mütemediyen takip ve murakebe ve vekâletlerin kanunen haiz oldukları salahiyetlerden İcra Vekilleri Heyetince kendilerine tevdi ile karar verilenleri istimal ederler.
- Muvakkat Madde: 1927 senesi zarfında Umumi Müfettişlikler teşkiline lüzum görüldüğü takdirde bu teşkilatın icap ettirdiği maşat ve masarif için masarifi gayri melhuza tertibinden azami seksen bin liranın Dâhiliye bütçesinde küşat edilecek bir faslı mahsusa naklen sarfına hükümet mezundur.
- Dördüncü Madde: Bu kanun neşri tarihinden muteberdir.³⁸⁶
- Beşinci Madde: Bu kanunun ahkâmını icraya İcra Vekilleri Heyeti memurdur.³⁸⁷

Bu kanunda müfettişlerin kim tarafından seçileceği ve müfettişliklerin kurulması ya da ilga edilmesi yetkisinin kimin salahiyetinde olacağı belirtilmekteydi. Buna göre İcra Vekilleri Heyeti müfettişlerin atanmasına ve Vekâletlerin yetkilerinden uygun görülenlerin müfettişliklere verilmesine karar veriyordu. Yine bu kanuna göre Umumi Müfettişlik Kurumu Dâhiliye Vekâletine bağlı idi. Bu kanun maddeleri irdelendiği zaman müfettişliklerin görevleriyle ilgili ayrıntılara girilmediği görülmektedir. Asayiş ve inzibatın temini ya da kanunların uygulanmasının nasıl sağlanacağı ve hangi yetkileri ellerinde bulduracakları açık değildir. Bu nedenle Birinci Umumi Müfettişlik kurulurken umumi müfettişlerin yetkilerini açıklayıcı bir talimatname kabul edilmişti.

Sözü edilen talimatname 27 Kasım 1927 tarihlidir. Yani ilk Umumi Müfettişlik, yukarıda bahsedilen yasanın ilanından yaklaşık 4 ay sonra kurulmuştu. Bu talimatname 17

³⁸⁵ Koçak, a.g.e., s. 303-307; İlgili belgenin ilk sayfasında kanun numarası 114 olarak gösterilmiş olup, doğrusu 1164’dir.

³⁸⁶ Dördüncü madde mecliste müzakere edilirken son anda çıkarıldığından beşinci madde dördüncü madde, altıncı madde de beşinci madde haline gelmiştir. İptal edilen dördüncü madde şöyleydi; “*Umumi Müfettişlik mıntıkları dâhilindeki bilimüm müfettişler Umumi Müfettişler tarafından kendilerine tevdi edilecek tahkikatı ifa ile mükelleftirler. Müfettişler hitamı tahkikatta fezlekelerinin asıllarını Umumi Müfettişlere ita ile suretlerini mensup oldukları vekâletlere irsal ederler.*”

³⁸⁷ Umûmî Müfettişlik Teşkiline Dâir Kânun (1927), **T.C. Resmi Gazete**, 634, 16.07.1927; Koçak, a.g.e., s.71

maddeden oluşmakla birlikte ilk yedi maddesi Birinci Umumi Müfettişlik ve müfettişlik kurumundaki memurlar hakkındadır. Müfettişliklerin idari sistemdeki yerleri, yetkileri ve sorumlulukları yedinci maddeyle birlikte anlatılmaya başlanmıştır. Bu maddeler şunlardı;

- Madde 7: Umumi müfettiş mıntıkası dâhilinde hükümetin vekili ve mümessilidir. Başta valiler olmak üzere bütün memurlar müfettişlere karşı sorumlu ve hesap vermeye mecburdur.
- Madde 8: Müfettişlik mıntikasındaki valiler ve memurlar, kanunlar ve nizamnameleri gerektiği gibi uygulamak, kendilerine tevdi edilmiş görevler hakkında gerekli iletişimi bağlı oldukları Vekâletle sağlamakla yükümlüdürler. Fakat lüzumlu olduğu takdirde Umumi Müfettiş tarafından herhangi bir iş hakkında istenilen malumat ve izahatı vermeye mecburdurlar. Nitekim Umumi müfettiş alaka göstereceği işin icrası hakkında uygun gördüğü şekilde tavsiye ve emirler verme yetkisine sahiptir.
- Madde 9: Umumi müfettiş polis ve jandarma kıtaatı gibi mıntika dâhilindeki silahlı asker kuvvetini icra kuvveti olarak istihdam eder.
- Madde 10: Umumi müfettiş mıntika dâhilindeki kuvvetlerin yetersiz olduğunu görürse en yakın bölgelerden Dâhiliye Vekâletinin aracılığı ile jandarma ve asker birlikleri temin eder. Umumi müfettiş kıtaatı askeriyyeden talep ettiği vazifeyi müfettişlik bölgesindeki en büyük askeri kumandana tebliğ eder. Kumandan aldığı vazifeyi ifa için kıtalarını icabında jandarma birlikleri ile askeri kaidelere göre tertip, sevk ve idare eyler.
- Madde 11: Umumi müfettişlik kanunlar gereği kendisine verilen yetkilerin kullanılmasında merkezi hükümete karşı mesuldür. Bu yetkiler şunlardır:
 - a) Asayiş ve inzibatın teminine nezaret etme,
 - b) Kanun ve nizamnamelerin tatbikini sürekli olarak takip ve kontrol etme,
 - c) Hâkimlerle alakalı şikâyetleri icap ettiğinde direkt Adliye Vekâletine bildirmek
 - d) Mıntıkası dâhilindeki mahkemelerden birinde asayiş ve emniyet açısından mahzurlu gördüğü davaların naklini ifa için Adliye Vekâletine müracaatta bulunmak,
 - e) Mıntikasının iktisadi, sıhhi, içtimai, kültürel, medeni, imrani ihtiyacat ve hususatının süratle teminini sağlamak
 - f) Mıntıkası dâhilindeki ahalinin şahsi haklarının emniyetini ve korunmasını sağlamak

- g) Halkın iskân ve rahatını, köylü ve çiftçilerin toprak sahibi olmalarını ikmal etmek
- h) Mıntıkası dâhilindeki vali ve memurlardan hizmetleri ve memuriyetlerinde kalmalarını asayişçe mahzurlu gördüklerini işten el çektirmek
- i) Mıntıkası dâhilindeki bilumum müfettiş ve memurları göstereceği istikametler dâhilinde vazife ve faaliyete sevk etmek
- j) Yabancılarla icap ettiğinde temas kurmak memurların görevi olup umumi müfettiş bununla iştigal etmez.
- Madde 12: Umumi müfettiş kamu emniyetini ihlal eden durum ya da olay karşısında lüzum görürse kendi bölgesinde sıkıyönetim ilan edilmesini Dâhiliye Vekâletinden talep eder.
 - Madde 13: Umumi müfettiş amiriyet ve teftiş hakkına sahip olduğu için valiler alınan kararları uygulamadan önce umumi müfettişlerden onay alırlar. Umumi müfettiş bu kararları kabul edebileceği gibi iade etme yetkisine de haizdir.
 - Madde 14: Umumi müfettiş vilayetler arasında müştereken yapılması gereken işlerde ortaya çıkacak masrafları vilayetlerin gelirleri nispetinde taksim ve tevzi ederek valilere bütçelerine koymaları için tebliğ edilir.
 - Madde 15: Umumi müfettiş asayiş hakkında Dâhiliye Vekâletine her gün, mıntikasındaki durum ve yapılan icraatlar hakkında da alakadar vekâletlere üç ayda bir rapor verir.
 - Madde 16: Dâhiliye Vekâleti umumi müfettişlik üzerindeki kontrol ve teftiş hakkını uygun gördüğü şekilde kullanır.
 - Madde 17: Başmüşavir Umumi müfettişin yardımcısı ve müsteşarı olup müfettişin vereceği vazifeleri yapma ve muhaberati imza etme yetkisine sahiptir.³⁸⁸

Talimatnamedeki maddelerden de anlaşılacağı üzere Umumi Müfettişler kendi mıntıkları içerisinde oldukça geniş yetkilere sahipti. Bölgelerindeki bütün memurların mutlak hâkimi kendileriydi. Hükümet bu geniş yetkileri vererek, muhtemelen merkezden kontrolü zor olan bölgelerdeki kalkınmayı hızlandırmak istemişti.

³⁸⁸ BCA, MGM, 30.10.0.0/70.463.3, 23.12.1935; **Düstur**, Üçüncü Tertip, 9(8), s. 19-23; Koçak, a.g.e., s. 303-307

3.3 Umumi Müfettişlik Teşkilatının İdari Sistemdeki Yeri

Umumi müfettişlik kurumu bölge valiliğine benzer bir sistem olup, Kurtuluş Savaşından sonra “ordu” biriminin kaldırılarak kolorduların müfettişliklere tabi olmasını da andırmaktadır. Bu müfettişlerin başlıca görevi bölgelerinde asayiş ve inzibati sağlamaktı. Nitekim Umumi Müfettişliğin asıl kurulma nedeni, 23 Ekim 1927’de sona eren Sıkı Yönetimin yerini dolduracak bir otorite yaratmaktı. Daha talimatname yayınlanmadan ilk müfettişliğin Doğu Anadolu’da kurulması da buna işaret etti. Ancak ondan sonra müfettişliğin yurdun başka köşelerinde de kullanılabilir bir yapı olduğu düşünülerek, ilk kurulana Birinci Umumi Müfettişlik adı verilmişti.³⁸⁹

Devlet idaresini teşkil eden bütün vekâletlerin azami derecede yardım ettiği umumi müfettişliklerden beklenen iş; bölgelerindeki vilayetleri devlet merkezine en yakın yerler gibi idare etmeleri ve ilgilenmeleriydi. Bölgenin ihtiyaçlarının karşılanması konusunda bir valinin istekleri ile bir müfettişin istekleri farklı sonuçlar doğuruyordu. Umumi müfettişler buldukları yerlerde Ankara’yı beraberlerinde götürüyorlarmış gibi davranacaklarından, memur kesimi de kendine bir çeki düzen verebilecekti. Fakat asıl önemli olan gaye memleketin en uzak yerlerinde dahi iktisadi bir kalkınma ile medeni bir seviyeye yükselmektir.³⁹⁰

Umumi müfettişlikler anayasanın idari taksimat ya da sistemle ilgili maddelerinde yer almamış, fakat buna rağmen ayrıca çıkarılan bir kanunla teşkil edilmişti. Bu kurumun idari taksimatta bir kademe teşkil edip etmeyeceği konusunda değişik yaklaşımlarda bulunulabileceği gibi umumi müfettişlik teşkilatının idari sistemde kendine has bir yeri vardır. Altı adet olması planlanan müfettişlik kurumlarının Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki eyalet sisteminden benzerliklerinin yanı sıra farklılıkları da vardı. Eyalet sistemindeki gibi geniş sınırları olan müfettişliklere verilen yetkiler çok geniştir. Müfettişlik sisteminde, müfettişliğin belli bir merkezi olmakla birlikte sınırlar içerisinde yer alan her vilayetin kendi valisi mevcuttu. Bu valiler sadece güvenlik ve asayiş konularında müfettişlere bağlı, diğer konularda direkt merkezi yönetim ile irtibat halindeydiler. Ancak, müfettişlerin vereceği her türlü emri de sorgulamadan yerine getirmekle mesuldüler. Her ne kadar müfettişliklerin amacı vilayetler arasındaki işlerin halkın ve ülkenin yararına

³⁸⁹ Mete Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek-Parti Yönetimi’nin Kurulması (1923-1931)**, Ankara: Yurt Yayınları, 1981, s. 174-175

³⁹⁰ Yunus Nadi, “Memleket İdaresinde Genel Müfettişliklerin Rolü”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 08.02.1936, s. 1,6

çözülmesini sağlamak ise de bunları bizzat değil valilikler ve belediyeler aracılığı ile yapmakla yükümlüdürler. Dolayısıyla ellerinde bu idari makamları yönlendirebilecek hatta gerektiğinde valileri bile görevden alabilecek yetkilere de haizdiler. Bu yönüyle müfettişlikler daha çok eyalet yerine beylerbeyliklerini andırmaktaydı. Nitekim kendilerine yasa gereği tahsis edilen polis ve jandarma üzerinde tam yetkili olmak ve gerektiğinde ordu birliklerinden dahi yararlanabilmek şartı, müfettişlerin Osmanlı döneminde padişahattan sonra gelen beylerbeyleri gibi bir makama erişmelerine neden olmaktadır.

Umumi müfettişliklerin yetkilerini düzenleyen talimatnamenin 11.maddesinin (e) bendinde belirtilen; *“Mıntıkanın iktisadi, sıhhi, içtimai, harsi, medeni, imrani ihtiyacat ve hususatının süratle terakki ve tekâmülünü temin ve tatmin edecek esbap ve vesaili ihzar etmek ve bunun tabkını ve iyi bir tarzda idare ve idamesini müstemirren takip ve murakaba etmek”*³⁹¹ görevini dikkate aldığımızda müfettişliklere verilen yetkilerin azametinin farkına varırız. Ayrıca buna bir de sıkıyönetim önerisinde bulunabilme yetkisi ve ordudan da gerektiğinde yardım alabilme seçeneği eklendiğinde her umumi müfettişin kendi mintikasında kaçınılmaz şekilde bir kral muamelesi gördüğü söylenebilir. Buna dayanarak da müfettişlik kurumunun idari taksimattaki en büyük birim haline geldiğini kabul etmek gerekir.

3.4 Üçüncü Umumi Müfettişliğin Kuruluş Nedenleri

Üçüncü Umumi Müfettişliğin kuruluş nedenlerinden en önemlisi Başbakan İsmet İnönü'nün Doğu gezisidir. Başbakan İnönü kapsamlı bir Doğu Anadolu ve Karadeniz bölgeleri seyahatinden sonra gördüğü eksikliklerin düzeltilmesi için umumi müfettişlik teşkilatının gerekli olduğuna karar vermişti. Bu nedenle de Artvin ile Rize'nin ayrılmasını ve Artvin'in yeniden il olması gerektiğini belirtmiştir. Böylece Üçüncü Müfettişlik bölgesinde Erzurum, Erzincan, Trabzon, Ağrı, Gümüşhane, Kars, Artvin ve Rize olmak üzere sekiz vilayet olması öngörüldü.³⁹² Fakat Artvin'in yeniden vilayet olması Üçüncü Umumi Müfettişliğin teşkiline dair yasaya yetişmediğinden, bu vilayet Çoruh olarak müfettişlik mintikasında yer almıştı.

İnönü'nün gezisinde gözlemlendiği bir diğer hususta Kürt meselesiydi. İnönü'ye göre Erzincan'da acilen bir Türk kitlesi oluşturulmalı, Kürtlerin yayılmasını engelleyecek

³⁹¹ Koçak, a.g.e., s. 306

³⁹² Öztürk, a.g.e., s. 42

bu girişim içinde gerekli insan kaynağı Karadeniz bölgesinden sağlanmalıydı. Ayrıca Erzurum'da Türklük merkezlerinden biri haline getirilmesi gerekiyordu. Planlı ve büyük iskân işleri gerektiren bu faaliyetler ancak umumi müfettişlerin eliyle tam anlamıyla gerçekleşebilirdi.³⁹³

Öte yandan müfettişliğin yasalaşması çalışmaları sırasında meclise sunulan layihada da kanun teklifinin gerekçesi belirtilmişti. Bu gerekçeye göre; Üçüncü Umumi Müfettişlik önem arz eden imar, iktisat ve emniyet işlerini esaslı bir şekilde düzenlemek, elden idare etmek ve denetlemek üzere merkeze uzak olan Erzurum, Erzincan, Trabzon, Ağrı, Gümüşhane, Kars, Çoruh vilayetlerini ihtiva etmek üzere kurulmuştu.³⁹⁴

3.5 Üçüncü Umumi Müfettişliğin Kurulması

Üçüncü Umumi Müfettişlik, Birinci Umumi Müfettişliğin Kurulmasından yaklaşık sekiz yıl sonra kurulabilmiştir. 23 Ağustos 1935'de yukarıda bahsettiğimiz "Umumi Müfettişlik Teşkiline Dair Kanun" gereğince Erzurum, Kars, Gümüşhane, Çoruh, Erzincan, Trabzon ve Ağrı vilayetlerini ihtiva etmek üzere Üçüncü Umumi Müfettişliğin kurulması cumhurbaşkanının onayından geçmişti.³⁹⁵

Üçüncü umumi müfettişlik mıntıkası iklim bakımından iki bölgeye ayrılır;

- 1) Sahil mıntıkası; Rize ve Trabzon vilayetleri ile Çoruh vilayetinin Hopa ve Borçka kazaları.
- 2) Yayla mıntıkası; Gümüşhane, Erzurum, Ağrı ve Kars vilayetleriyle Çoruh vilayetinin Hopa ve Borçka dışındaki kazaları.³⁹⁶

Müfettişliğin kurulması ile aynı günde kabul edilen kararname ile de Üçüncü Umumi Müfettişliğe Erzurum Saylavı Tahsin Uzer atanmıştı.³⁹⁷ Yukarıda da belirttiğimiz üzere Tahsin Uzer daha öncede bir ay gibi kısa bir süreliğine "Vilayet-i Müstahsile Müfettişi Umumiliği" kurumunda müfettiş olarak görev yapmıştı.

³⁹³ Öztürk, a.g.e, s. 46

³⁹⁴ TBMM ZC, Devre 5, Cilt 7, İçtima 1, 16.12.1935, Bkz. İlgili cildin eklerinde bulunan "Üçüncü Umumi Müfettişlik Teşkiline Dair Kanun Layihası ve Dahiliye Encümeni Mazbatası (1/323)"

³⁹⁵ BCA, BKK, 30.18.1.2/50.70.15, 23.08.1935; Başbakanlık Cumhuriyet Arşivinden elde edilen bu belgelere rağmen müfettişliğin 6 Eylül 1935'te kurulduğuna dair düşünceler vardır. Bkz. Abidin Özmen, "Genel Müfettişlikler Hakkında Bir Düşünce", **İdare Dergisi**, Ankara: 1947, s. 240-241; Koçak, a.g.e, s. 155; Taş, a.g.e., s.86

³⁹⁶ BCA, MGM, 30.10.0.0/71.468.14, 27.12.1941

³⁹⁷ BCA, BKK, 30.18.1.2/57.70.16, 23.08.1935

Üçüncü Umumi Müfettişliğe ait teşkilat kadrosu da meclis görüşmelerinde kabul edilmişti. Buna göre müfettişin dışında, bir adet baş müşavir, yabancı işler müdürü, hususi kalem müdürü, yazı işleri müdürü, evrak müdürü, istatistik müdürü, asayiş müşaviri, asayiş müşaviri yardımcısı, emniyet müşaviri, emniyet müşaviri yardımcısı ve beş adet istihbarat memuru alınması kabul edilmişti.³⁹⁸ 23 Aralık 1935 tarihinde ise üçüncü müfettişliğe ait harcamalar için 54.760TL öngörülmüştü.³⁹⁹ Baş müşavirliğe Giresun valisi ve Tahsin Uzer'in yakın dostu Yahya Sezai Uzer (daha sonra soyadı Uzay olarak değişecektir) atanmıştı.

Müfettişliklere ayrılan bütçeler ve bu doğrultuda müfettişlik bölgelerinde yapılacak işlerin irdelendiği 14 Eylül 1936 tarihli yazıda Üçüncü Umumi Müfettişliğe ayrılan pay 240 bin liraydı. Yapılan hesaplamalara göre Üçüncü Umumi Müfettişlik bölgesi mevcut dört müfettişlik mıntokası içerisinde inşa faaliyetlerinin en üst seviyede sürdüğü bölgeydi. Trabzon, Erzurum, Gümüşhane, Çoruh, Erzincan, Kars ve Ağrı vilayetlerinden oluşan bölgede; umumi müfettişlik dairesi için 108 bin, komutanlık dairesi için 125 bin, jandarma müfettişlik dairesi için 65 bin, posta-telgraf ve telefon dairesi için 45 bin, halkevi için 65 bin, ilk mektep için 45 bin, şehir oteli için 40 bin, umumi müfettişlik evi için 25 bin, komutanlık evi için 20 bin, müstahkem mevki komutanlık evi için 20 bin, iki çift memur apartmanı için 55 bin lira ile yol ve meydanların inşasına ayrılacak bütçe için 107 bin lira olmak üzere toplamda 720 bin lira gerekiyordu. Dolayısıyla müfettişliğe 1936 yılı için tahsis edilen para ihtiyaçların üçte birini ancak karşılamaktaydı. Bundan dolayı 1937 ve 1938 seneler için de 480 bin liralık bir tahsisat yapılması kararlaştırılarak toplamda 720 bin lira ödenmesine karar verilmişti. İlk etapta 240 bin liralık bütçeden 115 bin lirası müfettişliğin hesabına gönderilmiştir.⁴⁰⁰

Müfettişlik merkezi olarak meclisten geçen ve cumhurbaşkanı tarafından onaylanan kanunda herhangi bir vilayet belirtilmemişti. Fakat merkez geçici olarak Trabzon ittihaz edilmişti. Daha sonra Dâhiliye Vekâleti müfettişliğin merkezinin Erzurum olacağına kararlaştırdı. Nitekim umumi müfettişlikle ilgili tahsisatın Erzurum için yapılması ve İsmet İnönü'nün Doğu gezisinden sonra Atatürk'e sunduğu raporda Erzurum merkezli bir müfettişliğin kurulması gerektiğinden bahsetmesi bu duruma dayanak teşkil etmekteydi.⁴⁰¹ Bu nedenle Erzurum'a müfettişlik binalarının yapılması için bir milyon liradan fazla

³⁹⁸ TBMM ZC, Devre 5, Cilt 7, İçtima 1, 16.12.1935, s. 97; Koçak, a.g.e., s.156

³⁹⁹ Koçak, a.g.e., s. 156

⁴⁰⁰ BCA, MGM, 30.10.0/68.452.4, 16.04.1936

⁴⁰¹ İçişleri Bakanlığı Arşivi, Sicil no: 1222

tahsisat yapılmıştı. Bu para ile Erzurum'da yeni bir mahalle teşkil edildi.⁴⁰² Fakat Erzurum'daki bu bina eksikliği ve inşa sürecinin de uzun olması nedeniyle Trabzon şehri merkez olarak kullanılmaya devam ediyordu.⁴⁰³

3.6 Tahsin Uzer Dönemi (1935-1939)

Tahsin Uzer 1877 yılında Selanik'te doğdu. Mülkiye alanında eğitim gördükten sonra birçok yerde nahiye müdürlüğü, mutasarrıflık gibi görevlerde bulundu. Balkanlarda yaptığı kaymakamlık görevleri boyunca Bulgar isyanlarıyla karşılaştı ve mücadele etti. Birinci Dünya Savaşı sırasında Erzurum valiliği yaptı. Bunların dışında Van, Suriye ve İzmir valiliği yaptı. Son Meclis-i Mebusan'da İzmir milletvekili olarak bulunduğu sırada tutuklanıp Malta'ya sürgün edildi. İki sene esaret altında kaldıktan sonra serbest bırakıldı ve Ankara'ya döndü. Tahsin Uzer bu döneme kadar olan anılarını "*Makedonya Eşkıyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi*" adlı eserinde toplamıştır.⁴⁰⁴

Tahsin Bey esaretten kurtuluşundan sonra, 1924 yılında Ardahan, 1927 yılında Erzurum ve 1933 yılında Konya mebusu olarak mecliste yer almıştı. Atatürk'ün isteği üzerine Serbest Fırka'nın kuruluşu çalışmalarına katılan Tahsin Bey daha sonra bu fırkanın feshinde de ön saflardaydı. Tahsin Bey'e "Uzer" soyadı Mustafa Kemal Atatürk tarafından verilmişti. Atatürk'le Tahsin Uzer arasındaki yakın ilişki Atatürk'ün İstanbul'da iken Tahsin Uzer'e ait bir evde kalmasından ve burayı ordu müfettişliği karargâhı olarak kullanmasından da anlaşılmaktadır.⁴⁰⁵ Tahsin Uzer doğu gezisi sırasında İsmet Paşa'ya eşlik etmişti. Bu gezide bulunması, bölgenin eksikliklerini, ihtiyaçlarını yerinde görmesi onun umumi müfettiş olarak seçilmesinde büyük etken olmuştu.⁴⁰⁶

Tahsin Uzer müfettişliğe atandıktan sonra duyguları ve müfettişlik programı hakkında bazı açıklamalarda bulunmuştur. Çektiği telgrafta şöyle demektedir:

Üçüncü Umumi Müfettişliğe tayin edildim. Başbakanın doğu illerindeki son seyahatinde yüksek ve derin bakışlarıyla buldukları idari, mali, ekonomik, bayındırlık, tarım, sıhhat,

⁴⁰² Fatma İnce, **İsmet İnönü'nün 1935 Yılı Trabzon ve Erzurum Gezisi ve III.Umumi Müfettişlik'in Kurulması**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon: 2008, s. 58

⁴⁰³ Hüseyin Koca, "Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Dönemi Umumi Müfettişlikleri (Genel Valilikler, 1927-1947)", **Türkler**, 17, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 616

⁴⁰⁴ Tahsin Uzer, **Makedonya Eşkıyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1979

⁴⁰⁵ Hayri Orhun ve diğerleri, **Meşhur Valiler**, Ankara: İçişleri Bakanlığı Merkez Valileri Bürosu Yayınları, 1969, s. 518-520

⁴⁰⁶ Taş, a.g.e., s. 115

iskân ve diğ&er umumi kıymetlerdeki noksanları ikmal etmek şimdilik müfettişliğin esas programını teşkil eder. Çalışma arkadaşlarımızla hep birlikte bu yolda yürüyeceğiz. Celadet ve mefahirle dopdolu kocaman bir Türk tarihini sinesinde taşıyan doğu illerinde kahramanlar diyarında çalışmak halk yaşayışını yükseltmek, genişletmek ve bunlar içinde kendilerini kayıtsız, huzur ve sükûn içinde bulundurmak daima göz önünde tutacağımız düsturlarımız olacaktır...

Daha sonra beraberindeki heyetle birlikte 17 Eylül'de İstanbul'dan hareket ederek 21 Eylül'de Trabzon'a vardı. Parti tarafından kendisi için düzenlenen şölende konuşan Tahsin Uzer'in hükümetin bölgeyi kalkındırmakla ilgili planlarından bahsetmesi halkı sevindirmişti.⁴⁰⁷

Tahsin Uzer göreve başladıktan sonra ilk olarak 23 Kasım 1935'te Başbakan İsmet İnönü'ye müfettişlik kurumunun işleyişi ile ilgili gördüğü bir eksiklik hakkında yazı yazmıştı. Bu yazıya göre Tahsin Uzer, Dersim vilayetinin valisine ve Dördüncü Umumi Müfettişe verilen yetkilerin aynısını yapacağı icraatlar için talep etmekteydi. Uzer'e göre dördüncü müfettişliğin kanun layihasında yer alan "*Vali ve Umumi Müfettişin bütün vekâletlerin tam salahiyetlerini haiz ve onlar namına vaziyete hâkim olduğu*" maddesi diğ&er müfettişliklerinde elinde olması gereken bir yetkiydi. Dolayısıyla bu maddeden yoksun kalmak müfettişlik öncesi dönemle hiçbir farkın olmamasına neden olmaktaydı.⁴⁰⁸ Bu yazı idari raporlar kısmında incelenecektir.

1936 yılında Tahsin Uzer'in de katıldığı bir umumi müfettişler konferansı yapılmıştır. Uzer kendi müfettişlik bölgesi ile ilgili sunduğu raporda şunları belirtmiştir;

- Müfettişlik bölgesi sekiz vilayet içerir ve son sayıma göre nüfusu 1.900.000'dir.⁴⁰⁹
- Memur olduğum zamanlarda yoğun şekilde faaliyet gösteren birçok çete yapılan çalışmalar sonucunda ortadan kaldırılmış ya da teslim olmuştur.
- Bölgede sorunlara arazinin azlığı ve darlığı sebep olmaktadır. Kaçakçılık hemen hemen yoktur.
- Hükümet binaları konusu çok mühimdir. Birçok yerde halkın oturduğu evlerden daha kötü, dam denilecek yerlerde oturulmaktadır. Kazalarda hükümet binası neredeyse yoktur. Olanları da harap vaziyettedir. Bu ihtiyacın bir program ve planla giderilmesi gerekmektedir.

⁴⁰⁷ Erdal Aydoğan, "Üçüncü Umumi Müfettişliği'nin Kurulması ve III.Umumi Müfettiş Tahsin Uzer'in Bazı Önemli Faaliyetleri", **Ankara üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Mayıs-Kasım, 2004, s. 5

⁴⁰⁸ BCA, MGM, 30.10.0.0/70.462.8, 23.11.1935

⁴⁰⁹ Bu nüfusun %19'unu Kürt nüfus oluşturmaktadır. Bkz. BCA, MGM, 30.10.0.0/68.452.4, 16.04.1936

- Yol faaliyetleri bölgede çok iyidir. Demir yolunun Erzurum'dan başlaması Erzincan'daki yol sorununu yüzde elli çözmüştür. Ayrıca İran transit yolu müfettişliğin merkezi olan Erzurum'un ekonomisini canlandırdı. Yarı yarıya kapanmış olan dükkânlar hemen açıldılar.
- Fındık mahsulü bu yıl çok verimliydi. Bütün mıntıkada 20 milyon, müfettişlik mıntikasında 5 milyon liralık satış gerçekleşmiştir. Tütün ve hayvanat piyasası da çok iyidir. Madenlerde faaliyete geçilmesi, İğdır'ın sulanması, Erzurum'da bir iplik ve aynı zamanda bir aba, şayak fabrikalar, Trabzon'da et ve balık fabrikaları yapılması kararı halkın yüzünü güldürmektedir.
- Halk iyidir. Karadeniz insanları kabadayı ve cesurdur.
- 393'ü şehir, 468'i köy okullarında olmak üzere 861 öğretmen, 325'i üç, 95'i beş sınıflı 416 ilkokul vardır. Öğrenim çağına gelmiş 216 bin çocuktan 47.412'si okula devam etmekte olup, bu da % 22,3 orana tekabül etmektedir. Bu oran Erzurum'da % 33 iken Ağrı'da % 8,5'dir.
- Bölgede 7 hastane ve 285 yatak vardır.
- 572km. şose, 664km. tesviye halinde 1216km. yol ve 443'ü beton ve kagir, 583'ü ahşap olmak üzere 1026 köprü vardır.⁴¹⁰

Tahsin Uzer'e gösterdiği hizmetlerden ötürü 27 Haziran 1938 günü Trabzon Belediye Meclisi tarafından "Trabzon Şehri Hemşehriliği" ünvanı verilmişti. Bu ünvanın verilış nedeni olarak şu satırlar tarihe not düşülmüştür:

Trabzon'a ve Trabzon halkına karşı gösterdikleri yakın ilgi ve sırf bu sayede Atatürk'ün Trabzon'a teşrifi ve yarım milyonu aşan tutardaki şehir suyunun şehre isalesi, 250 yataklı modern bir hastanenin inşası, 2000 öğrenciyi içine alabilecek genişlikte bir lise binası inşasının icraya konulması, İran transit yolunun Trabzon'dan geçirilmesi ve Trabzon liman inşaatına başlanmış olması sebepleriyle be üstün hürmetlerinden ötürü şehir adına belediye meclisi üyelerinin şükranlarının ifadesine ve Trabzon şehri hemşehriliği ünvanının verilmesine söz birliğı ile karar verilmiştir.⁴¹¹

Tahsin Uzer döneminde aşağıda belirteceğimiz rapor ve faaliyetlerin dışında bir başka gelişme daha yaşanmıştır. Mustafa Kemal Atatürk, yakın arkadaşı olan Tahsin Uzer'in daveti üzerine Trabzon ve bölge illerini görmek üzere seyahat etmeye karar vermişti. Bu gezi için Trabzon'da hazırlıklar yapılmış, cumhurbaşkanının takip edeceği güzergâhta gerekli tedbirler alınmıştı. Uzer, Dâhiliye Vekâletine gönderdiği yazıda alınan tedbirleri, yapılan hazırlıkları ve Cumhurbaşkanının huzuruna çıkacak kişileri

⁴¹⁰ Taş, a.g.e., s. 115-117

⁴¹¹ Orhun ve diğerleri, a.g.e., s. 522

belirtmişti.⁴¹² Mustafa Kemal Atatürk Trabzon'daki izlenimlerini başvekil İsmet İnönü'ye bir yazı ile aktarmıştır. Bu yazıda Erzurum yolunun durumu, kendisine yapılan karşılamlar, gezdiği kurumlar ve garnizon hakkında edindiği izlenimler gibi anılardan bahsedilmektedir.⁴¹³ Konumuz Atatürk'ün Trabzon gezisi olmadığı halde Tahsin Uzer'in cumhurbaşkanı ile kurduğu yakın ilişkilerin anlaşılması açısından bu gezi önemlidir. Nitekim daha sonra da anlaşılacağı üzere Uzer, yapacağı yatırımlar için gereken bütçe konusunda destek sağlamak amacıyla sık sık Mustafa Kemal'den yardım isteyecektir.

Tahsin Uzer yakalandığı mide kanserinin tedavisi için 1938 yılında Paris'e gitmişti. Fakat tedavisi başarılı olamayan Uzer 3 Aralık 1939 tarihinde vefat etmiştir. Uzer'in çocuğu olmadığından ve eşi de vefat ettiğinden maaşını tahsis edecek kimse bulunamamıştı. Tahsin Uzer meslek hayatı boyunca başarılı bir idareci olmuştu. Özellikle çetelere karşı verdiği mücadeleler hakkında takdir toplamış, Erzurum valiliği sırasında Üçüncü Ordu'nun iâşesine yaptığı yerinde ve zamanında yardımlar ile Ordu kumandanı Kazım Karabekir Paşa tarafından taltif edilmişti.⁴¹⁴

3.7 Nazif Ergin Dönemi (1940-1946)

Tahsin Uzer'in ölümünden sonra ilk önce Erzurum valisi Burhan Teker Bey umumi müfettiş vekili oldu. 30 Haziran 1940 yılında asli olarak müfettişliğe atanan Dâhiliye Vekâleti Müsteşarı Nazif Ergin, 30 Temmuz 1940 tarihinde Üçüncü Umumi Müfettiş olarak göreve başladı. 1309 (1891/1892) yılında Sivas'ta doğan Nazif Ergin birçok okulda öğretmenlik ve müdürlük yapmıştı. İlk olarak Turgal Nahiyesi Müdürlüğü ile idari manada yöneticiliğe başlayan Ergin, sonraki yıllarda Gürün ve Hafik kaymakamlıklarını ifa etmişti. Bir dönem üçüncü sınıf mülkiye müfettişliği yapan Ergin, önce Ordu sonra da Antalya valiliklerine atandı. Posta Telgraf Umum Müdürlüğü görevini de yürüttükten sonra sırasıyla Kütahya ve Konya valilikleri yaptı. Dâhiliye vekâleti müsteşarlığı yaparken de Üçüncü Umumi Müfettiş olarak ataması gerçekleşmişti.⁴¹⁵ Nazif Ergin hakkında Üçüncü Umumi Müfettişlik Maarif Müşaviri olan Mustafa Reşit Tarakçıoğlu'nun hakaretvari nitelermeleri vardır. Tarakçıoğlu anılarında umumi müfettişi: "*görgüsüz, fikr-i âlisi mahdut ve hodbin*" birisi olarak niteliyordu. Nitekim ona göre Tahsin Uzer gibi idare kabiliyeti ve görgüsü yüksek birinin yerine atanan Nazif Ergin'in aczi ve ehliyetsizliği hemen ortaya

⁴¹² BCA, MGM, 30.10.0.0/2.12.4, 08.06.1937

⁴¹³ BCA, MGM, 30.10.0.0/2.12.9, 12.06.1937

⁴¹⁴ İBA, Sicil no: 1222

⁴¹⁵ İBA, Sicil no: 45

çıkmişti. Bir süre aynı hızda yürüyen müfettişlik faaliyetleri daha sonra bir durgunluğa girmişti.⁴¹⁶

Nazif Ergin 1946 yılında Sivas milletvekili olarak müfettişlikten ayrılmıştı. 27 Kasım 1946'da Üçüncü Umumi Müfettişlik görevine Osman Sabri Adal getirilmiştir. 1939-1940 yılları arasında Trabzon Valiliği de yapan Adal döneminde müfettişlik mıntkasında yapılanlarla ilgili yeterince bir bilgi yoktur. Yaklaşık bir yıl görev yapan Osman Sabri Adal, daha sonra İzmir Valiliğine atanmıştır.⁴¹⁷ Umumi müfettişlikler 1946 yılından sonra fiilen, 1952 yılından sonra ise hukuken ortadan kaldırılmıştır.⁴¹⁸

3.8 Üçüncü Umumi Müfettişliğin Bölgeye İlişkin Raporları

Umumi müfettişlikler belli aralıklarla bölgedeki durumu merkeze bildirmekle yükümlüydüler. Bu nedenle diğer müfettişlikler gibi Tahsin Uzer'de birçok rapor kaleme almıştı. Gördüğümüz kadarıyla bu raporlar sistematik bir şekilde sahip olmamakla birlikte, zamana özgü ihtiyaç ve tespitlerin paylaşılıp yardım istendiği raporlardı. Rapor şeklinde olmayıp telgraf halinde bildirilen yöreye özgü durumlarda mevcuttu. Çalışmanın konusu her ne kadar idari tarihle alakadar görünse de aslında idari tarihi şekillendiren beşeri konularla da iç içedir. Dolayısıyla müfettişlik mıntkasının durumunun daha iyi anlaşılabilmesi açısından umumi müfettişlik raporlarına aşağıda özet olarak değinilmiş, yalnızca idari konudaki yazılar ayrıntılı olarak verilmiştir.

3.8.1 Sosyal Konulardaki Raporlar

Üçüncü Umumi Müfettiş Tahsin Uzer'in geldikten bir süre sonra spor alanında vermiş olduğu rapor ilgi çekicidir. Uzer başbakanlığa verdiği bu raporda müfettişlik mıntkasında kış, dağ ve atıcılık gibi sporların icrasına hız verirken, müfettişliğin geniş sahil kesiminde de su sporları ile ilgilenecek kulüplerin teşkili için uğraştığını bildirmekteydi. Bu çabalar doğrultusunda gerek kürek gerekse diğer deniz sporları için

⁴¹⁶ Hikmet Öksüz ve Veysel Usta, **Mustafa Reşit Tarakçıoğlu Hayatı, Hatıratı ve Trabzon'un Yakın Tarihi**, Trabzon: Serander Yayınları, 2008, s. 73

⁴¹⁷ Muhterem Vefa Veznedaroğlu, **Cumhuriyet İdarecileri**, İstanbul: Pulhan Matbaası, 1946, s.150; Ali Çankaya, **Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler**, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1968, s.1869

⁴¹⁸ Koçak, a.g.e., 275-282

lazım olan vasıtaların Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı başkanlığından istendiği belirtilmişti.⁴¹⁹

Tahsin Uzer'in hazırladığı ilk raporlardan biri de göreve geldikten yaklaşık 6 ay sonra yazmış olduğu Trabzon hapishanesinin vaziyeti hakkındaki rapordur. Bu rapora göre hapishane şehrin tam ortasında kalmış, dört tarafı kapalı, hava almayan ve ışık görmeyen bir yerdedi. Yüz elli sene önce yapılan bina sıhhi ve içtimai şartlardan uzaktı. 325m² alana sahip hapishanede 468 erkek ve 6 kadın mahkûm vardı. Dolayısıyla bu mahkûmların bu kadar dar bir yerde yaşamaları çok elim bir durum olduğundan bağlı buldukları kaza hapishanelerine nakilleri usul haline gelmişti. Kaza hapishaneleri de güvenliği sağlayamadığından sık sık firar vakaları meydana gelmekteydi. Hapishanede hamam ve yangın teşkilatı olmamakla birlikte koğuşlara bitişik olan tuvalet kokusu binayı sarmaktaydı. Tamirine hiç değmeyecek öldürücü bir vaziyette olan binaya 1200 lira tahsis edilmesi yazıktı. Şehrin kenarında hazineye ait arazilerden birinde 150 bin liraya mal olacak yeni bir hapishane yapılabilirdi.⁴²⁰ Tahsin Uzer'in bahsettiği bu cezaevi şehrin Ortahisar mevkiinde kalan ve bugün Hüseyin Kazaz Kültür Merkezi olarak kullanılan yapıdır. Hapishanenin 1976 yılında Bahçecik mevkiine taşınması göstermektedir ki Tahsin Uzer'in bu raporunda ümit ettiği yeni hapishane isteği gerçekleşmemiştir.

Üçüncü müfettişlikten yazılan diğer bir raporda eğitim ve öğretim ile ilgili olandır. 1 Mayıs 1936 tarihli rapor Karadeniz bölgesinin ortaokul ihtiyacına ilişkindir. Bu rapora göre; her kazada 40 ile 80 arasında çocuk ilkokuldan mezun olmakta fakat bunların yalnızca yüzde biri veya ikisi bir vilayet merkezine gidip ortaokula devam edebilmekteydi. Kaza halkı kendi çabasıyla okul binalarını yapmaya hazırdı. Hatta Pazar kazası parasını toplamış ve bankaya yatırmıştı. Ortaokulun birinci sınıfından başlayarak, her sene birer sınıf kadrosu eklemek suretiyle faaliyete geçilmesi istenmekteydi. Akçaabat, Sürmene, Of, Pazar, Rize ve Hopa'da hep aynı talep mevcuttu. Her kaza devlete yük olmadan okullarını kendileri yapmak istiyordu. Gerekli olan kadroların hepsinin verilmesine gerek yoktu. İlk sene iki ya da üç öğretmen verilmesi kâfiydi. Bütçenin durumundan dolayı kadrolar sonraki senelerde tamamlanabilirdi.⁴²¹ Tahsin Uzer'in direkt İsmet Paşa'yı hitap alarak yazdığı bu rapor, aslında devletin alt kademelerine olan inancın tam sağlanamadığını

⁴¹⁹ BCA, MGM, 30.10.0.0/70.463.13, 02.03.1936

⁴²⁰ BCA, MGM, 30.10.0.0/70.463.15, 23.03.1936

⁴²¹ BCA, MGM, 30.10.0.0/71.464.1, 01.05.1936

düşündürmektedir. Nitekim raporunda Uzer'in daha önce durumu telgrafla Milli Eğitim Bakanı Saffet Arıkan'a ilettiği belirtiliyor. Fakat bundan istediği sonucu alamamış olacak ki direkt İsmet Paşaya böyle bir rapor yazma gereği duymuştur.

3.8.2 İktisadi ve Zirai Durum ile İlgili Raporlar

Üçüncü Umumi Müfettişlik görev yerine geldikten iki gün sonra bölgenin en önemli geçim kaynaklarından olan fındık ve mısır konusu üzerine eğilen Tahsin Uzer, İsmet Paşa'ya bir telgraf çekerek bu konuda bilgi vermiştir. Telgrafta fındığın piyasaya fazla arz edilmesinin üreticinin mısır tedarik etme endişesinden ileri geldiği, Ziraat Bankası'nın bölgeye mısır getirip maliyet fiyatına çiftçiye satması halinde fındığın değerinin artıp ekonomi alanında memlekete fayda sağlar konuma geleceği belirtiliyordu. Başbakan İsmet İnönü aldığı bu telgraf üzerine ziraat vekili Muhlis Erkmen'e gerekli adımların atılması için talimat vermişti.⁴²²

Bölgelerinin en üst düzey idari yetkilileri olan umumi müfettişler her konuyla muhatap olmak durumundaydı. Tahsin Uzer'de Başbakanlığa gönderdiği yazıda müfettişlik mıntikasını teşkil eden sekiz vilayette sadece iki baytar olduğunu, geçimini birincil olarak hayvancılıkla sağlayan bu bölge için daha fazla baytara ihtiyaç olduğunu, fakat Ziraat Vekâletine bildirdiği bu durumdan olumlu yanıt alamadığını belirtmişti.⁴²³

Üçüncü Umumi Müfettiş Tahsin Uzer'in bir diğer yazısı Ziraat Vekâletine yazılmıştır. 6 Ağustos 1936 tarihli yazıda Pasinler Ovasında, Bayburt'ta ve Çoruh'ta yetiştirilen buğdayların nakliye ücretlerinin maliyet fiyatından fazla olması nedeniyle bu ürünlerin yerinde kaldığı belirtilmekteydi. Oysaki Ziraat Vekili Muhlis Erkmen'in yanındaki uzmanlarla birlikte Doğu bölgesinde yaptığı uzun seyahatten bir netice çıkmış olmalıydı. Fiili anlamda hiçbir yansımasının görülmediği bu gezi sonrasında hiç değilse Bayburt, Karaköse ve Erzurum gibi buğday üretilen yerlerde birer silo yapılması gerekmektedir.⁴²⁴

3.8.3 Bayındırlık ile İlgili Konulardaki Raporlar

İdari araştırmalarda taksimatı etkileyen en önemli faktörlerin başında ulaşım gelir. Özellikle Üçüncü Umumi Müfettişlik mıntikasında yol yapım ve onarım çalışmalarının çok

⁴²² BCA, MGM, 30.10.0.0/70.462.1, 23.9.1935

⁴²³ BCA, MGM, 30.10.0.0/70.463.17, 16.03.1936

⁴²⁴ BCA, MGM, 30.10.0.0/71.464.31, 06.08.1936

yoğun bir şekilde sürdüğünü müfettişlik raporlarından görebiliyoruz. Nitekim zor şartlar altında yapımına devam edilen yolların Doğu Anadolu ve Karadeniz bölgelerinin kalkınması için hayati derece de önemi vardı.

Üçüncü müfettişlik bölgesinin en önemli ulaşım güzergâhı İran transit ticaretini sağlayan Tebriz-Erzurum-Trabzon yoludur. Birinci Dünya Savaşı başladığından beri yaklaşık 20 senedir metruk bir halde bulunan yolun, Trabzon limanı üzerinden 400 bin ton eşya taşıma kapasitesi vardı. Bu yolun kapalı olması nedeniyle eşyaların nakliye işi Muhammere, Basra, Yafa, Beyrut ve İskenderun gibi limanlar üzerinden sağlanmaktaydı. Bir ton eşyanın Muhammere üzerinden taşınması 40 gün ve 300 liraya mal olurken Trabzon üzerinden taşınması ise 5 gün ve 90 liraya mal olmaktaydı. Uzer'e göre bu yolun yapılması iki tarafında menfaatine bir işti.⁴²⁵

Karadeniz Sahil yolu ile ilgili bir diğer yazı yine İsmet İnönü'ye gönderilmiştir. Nafia Vekâletine yazılmış bir mektubun suretini içeren yazıda; Başbakan İsmet İnönü'nün Karadeniz kenarında yol yapılmasına ilişkin verdiği emrin üçüncü müfettişlik bölgesine düşen kısmından bahsedilmektedir. Hopa ile Rize arasında 40 kilometrelik yeni bir yolun yapımı sürdürülmekteydi. Giresun, Ordu, Samsun, Sinop, Kastamonu, Zonguldak, Bolu, Kocaeli ve İstanbul'dan haritalar istenmişti. Aynı belgenin bir diğer sayfasında Tahsin Uzer'in Bayburt hakkında izlenimleri yer almaktaydı. O dönemde Gümüşhane'ye bağlı olan Bayburt'ta yağın yağmurların on seneden beri görülmeyen bir berekete neden olduğu söylenmektedir. Uzer, Bayburt'un bir köprüye ve ortaokul binasına ihtiyacı olduğunu, halkevine ise parti ve halkın yardım edeceğini bildirmekteydi.⁴²⁶

3.8.4 Asayiş ile İlgili Konulardaki Raporlar

Tahsin Uzer umumi müfettişler toplantısında yaptığı konuşmada bölgedeki asayiş durumundan söz etmişti. Göreve ilk başladığında bölgede yoğun şevket olayları olduğunu özellikle Şorikli Hasan ve arkadaşlarının sekiz jandarma ve bir nahiye müdürünü şehit ettiğini belirtmişti. Bunların dışında Hasankale hapishanesinden firar edenler ile Oltu ve

⁴²⁵ Cumhuriyet Gazetesi, 18.01.1936, s. 3

⁴²⁶ BCA, MGM, 30.10.0.0/71.464.2, 02.05.1936

Tortum yörelerindeki çetelerde faaliyetlerini sürdürüyordu. Adliye kaçağı olarak da 20-25 kişi vardı. Bunları engellemek için valiler beklenen katkıyı yapamamıştı.⁴²⁷

Üçüncü Umumi Müfettiş Tahsin Uzer başbakanlığa yazdığı bir yazıda Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak ile görüştüğünü ve müfettişlik emrine bir subay verilmesinin kabul edildiğini bildirmişti.⁴²⁸ Cevat adındaki bu kurmay subayın asayiş meselelerin halli için her vilayetten jandarma toplanması ve belli noktalarda müfrezeler kurulmasında yardımcı olmuştu.⁴²⁹

Üçüncü müfettişlik mıntikasında sık sık dile getirilen bir diğer asayiş sorunu da kan davaları idi. Tahsin Uzer 8 Aralık 1936'da Umumi müfettişler toplantısında yaptığı konuşmada kan davasında çocukların kullanıldığını, böylece kanunlara göre ceza alınmadan bu işten sıyrılmayı düşündüklerini söylemekteydi. Fakat buna karşıda kan davası güden aileleri başka yerlere göç ettirmek gibi tedbirlerin uygulandığı belirtilmişti.⁴³⁰

3.8.5 Siyasi ve İdari Konulardaki Raporlar

Tahsin Uzer 23 Kasım 1935'de Başbakan İsmet İnönü'ye yazdığı bir raporda idari teşkilata çok geniş ölçüde yer vermişti. İsmet İnönü doğu gezisine çıktığında müfettişliklerin görevlerini iki maddede anlatmıştı.

- Umumi müfettişler bütün muamelatın merkezi ve bütün memurların mukadderatına kati olarak hâkim olacaklardır.
- Asayiş, iskân, program hususlarında bütün vekâletlerin yegâne muhatabı umumi müfettişlikler olmalıdır.

Uzer'e göre bu yüksek devletçilik fikri idare davasının anahtarı olacaktı. Üçüncü Umumi Müfettişlik teşkilatının oluşturulması esnasında meclise sunulan ve Dâhiliye Encümeninde müzakere edilen kanun layihasında müfettişliğin vazife, salahiyet ve mesuliyetine ait herhangi bir madde mevcut değildi. Fakat Dördüncü Umumi Müfettişliğin kanun layihasında "*Vali ve Umumi Müfettişin bütün Vekâletlerin tam salahiyetlerine haiz ve onlar namına vaziyete hâkim olduğu*" açıkça belirtiliyordu. Tahsin Uzer de umumi müfettişlik teşkilatının millet ve memleket adına hizmetlerinde başarıya ulaşabilmesi için

⁴²⁷ M. Bülent Varlık, **Umumi Müfettişler Toplantı Tutanaqları-1936**, Ankara: Dipnot Yayınları, 2010, s. 124-125

⁴²⁸ BCA, MGM, 30.10.0.0/70.462.10, 19.11.1935

⁴²⁹ Varlık, a.g.e., s. 124; Ayrıca adı geçen subaydan daha evvel bir tarihte sporla ilgili işlerde de yararlandığı anlaşılmaktadır. Bkz. BCA, MGM, 30.10.0.0/70.462.21, 16.4.1936; Koçak, a.g.e., s. 164

⁴³⁰ Varlık, a.g.e., s. 125

Dördüncü Umumi Müfettişliğe verilen yetkilerin diğer mıntıklara da verilmesini istiyordu. Çünkü mevcut kanuni durum zaten kabul edilmeyen eski vaziyetin aynısıydı. Emredilen büyük işlerin yapılabilmesi birçok şart ve kayıt çerçeveleri içinde zordu. Bu nedenle müfettişlik vaziyetinin kanuni bir mecraya sokulması gerekiyordu.⁴³¹

Tahsin Uzer raporun devamında yukarıda müfettişliklerin yetkileri bölümünde sözü edilen talimatnameye benzer bir layiha paylaşmıştı. 21 maddeden oluşan bu layiha da 16. ve 21. maddeler arası müfettişlik memurları ile alakalıydı. Muhtemelen bahsettiğimiz talimatnamenin yasalasmadan önceki halini içeren bu metinde bazı farklılıklar mevcuttu.

- Daha önce sözü edilen talimatnamenin sekizinci maddesinin karşılığı olarak Tahsin Uzer'in raporunda ki ikinci maddede; Umumi müfettişlik mıntıkası içerisindeki vilayetlerde valiler ile Vekâletler arasındaki muhaberenin tayin ve hesap işleri hariç müfettişlikler aracılığı ile yapılması öngörülüyordu.⁴³²
- 10. Maddenin karşılığı olan dördüncü maddede ise müfettişlerin mıntıklarındaki kuvvetlerin kifayetsizliklerini gördükleri anda Vilayet İdaresi Kanunu'nun 27.maddesinde valilere verilen salâhiyetleri kullanabileceği belirtilmekteydi.
- 16.maddenin karşılığı olarak da "*Umumi Müfettişler bu salâhiyetlerin istimalinden ve icraatından hükümet merkezine karşı mesuldür.*" maddesi vardır.
- Yukarıdaki talimatnamede zikredilen ancak Tahsin Uzer'in sunduğu raporda mevcut olmayan maddeler de vardı. Bunlar 11.maddenin a,b,f ve j fıkralarıdır.

Görüldüğü üzere Tahsin Uzer'in raporunda belirttiği layiha da Umumi Müfettişlikler çok daha geniş yetkilere sahipti. Ayrıca üzerlerindeki sorumluluklar daha azdı ve yabancılarla temas kurlmaları da yasaklanmamıştı.⁴³³

Tahsin Uzer Umumi Müfettişlerin yetkilerine dair Birinci ve İkinci Umumi Müfettişliklerden aldığı mütalaaları da yazısına eklemişti. Bu mütalaaları Başvekâlet Müsteşarı Kemal Gedeleş'e sunarken de kanuna girmesi gereken maddelerden bahsetmeyi ihmal etmemişti. Bilhassa nahiye müdürlerinin tasdiki, belediye reislerinin tayin ve azilleri, mıntika dâhilindeki hekim ve memurların nakil ve Vekâlet emrine alınmaları gibi.

⁴³¹ BCA, MGM, 30.10.0.0/70.463.3, 23.11.1935

⁴³² Tahsin Uzer'in de bu şekliyle gerçekleşmesini istediği maddenin yasalasması nedeniyle memnun olmadığı hazırladığı bir rapordan anlaşılıyordu. Nitekim Adliye Vekaleti'nin 8 Şubat 1936'da sözü edilen rapora verdiği cevapta vilayetlerce yapılacak muhaberede Umumi Müfettişliklerin aracı olmasının mühim ve acele işlerin gecikmesine yol açacağı söyleniyordu. Bkz. Koçak, a.g.e., s. 176

⁴³³ BCA, MGM, 30.10.0.0/70.463.3, 23.11.1935

Ankara'daki Tahsin Uzer'e cevap olarak Birinci Umumi Müfettiş Abidin Özmen ve İkinci Umumi Müfettiş Kazım Dirik'ten gelen mütalaalardan da bahsetmek yerinde olacaktır. Birinci Umumi Müfettiş Abidin Özmen gönderdiği telgrafta aşağıdaki salahiyyetlerin de kanuna eklenmesi gerektiğini belirtmişti.

- Hâkimden başka bütün memurların (adliye memurları ve jandarma dâhil) mıntika dahilinde nakil veya vekalet emrine alınması
- Adli müşavirler veya müfettişler aracılığı ile hâkimler hakkındaki şikayetleri mahallinde tahkik ve teftiş yetkisi
- Hususi idare teşkilatı ile bütçelerinin hükümetten önce müfettişlik tarafından kabul edilmesi
- Belediye reislerinin tasdiki ve işten el çektirilmesi
- Hudut gümrük muhafaza ve diğer gümrük teşkilatı üzerinde tam kontrol
- Seyyar alayların umumi müfettişliğin emrine verilmesi
- Mıntikaları dâhilinde resmi merasimlerde ve Cumhuriyet bayramlarında en büyük hükümet mümessili sıfatıyla merasimi icra ve tebrikleri kabul etmesi
- Mıntikasına gelecek muhacirleri iskân etmek ve halkı toprak sahibi yapmak için verilecek tahsisat doğrultusunda serbest bırakılması
- Mıntikasındaki şehirlerin imarı için verilecek tahsisatın, imar ve inşaat projelerinin mahalline harcanmasını tayin ve kontrol etmesi
- Nahiye müdürlerini tasdik yetkisi⁴³⁴

Abidin Özmen bu telgrafında kanuna eklenmesi gereken hususlardan bahsettikten sonra bir telgraf daha çekmiş, onda da mevcut olan layiha üzerinde yapılması gereken değişikliklerden bahsetmiştir. Tahsin Uzer'in raporunda belirttiği bu layiha olduğu gibi yasalaşmadığı için Birinci Umumi Müfettiş Abidin Özmen'in layiha üzerindeki değişiklik düşüncelerini vermeye gerek yoktur. Fakat bahsi geçen layiha ile yasalaşan talimatname kıyaslanırsa Özmen'in düşüncelerinin karşılık bulmadığı görülebilir.

İkinci Umumi Müfettiş Kazım Dirik'in gönderdiği mütalaada ise başlıca dikkat çeken yerler şunlardır:

⁴³⁴ BCA, MGM, 30.10.0.0/70.463.3, 23.11.1935

- Nahiye müdürleri daha önce valiler tarafından tayin edilirken, bu yetki Vekâlete devredilmişti. Atama yetkisinin vekâletten alınıp umumi müfettişlere verilmesi gerekliydi.
- Umumi müfettişlikler gerektiğinde belediye reislerini azletmek, mahkemeye sevk etmek ve nifak görünen bazı küçük yerlerde kaymakamlık makamı ile belediyeleri birleştirme yetkisine sahip olmalıydı.
- Valilerin ve kaymakamların sicilleri tıpkı orduda olduğu gibi umumi müfettişlikten geçirildiği gibi valilere izin vermek salahiyeti de Umumi müfettişlik aracılığı ile yapılmalıydı. Valiler değiştirileceği zaman sebepleri gösterilerek umumi müfettişin mütalaası alınmalıydı.
- Vilayet bütçeleri olduğu gibi belediye bütçeleri de umumi müfettişlerin mütalaasından geçmeliydi.⁴³⁵

Tüm bu önerilerden anlaşılacağı üzere gerek Tahsin Uzer gerekse diğer umumi müfettişler, yetkilerini yeterli bulmamaktaydı. Ancak bu isteklere öncülük eden ve Ankara'ya taşıyan Üçüncü Umumi Müfettiş Tahsin Uzer'di. Uzer'in böyle bir sorumluluğu üstlenmesi için müfettişler arasında bir görev dağılımı yapıldığını dair elimizde bir belge yoktur. Büyük olasılıkla Tahsin Uzer, Atatürk, İnönü ya da diğer devlet büyükleri ile yakın ilişkilerine güvenerek böyle bir faaliyete girişmişti. Bütün müfettişlerin önerilerindeki dayanak noktası Başbakan İsmet İnönü'nün Doğu gezisindeki tetkikleri sonucundaki kanaatinden meydana gelmekteydi. İnönü'nün yukarıda belirttiğimiz müfettişlerle alakalı iki maddelik düşünceleri Umumi Müfettişleri cesaretlendiren bir görüş olmuştu.

Uzer'in 27 Nisan 1936'da Mustafa Kemal Atatürk'e yazmış olduğu bir diğer yazıda vaktiyle birçok hata yapmış olsalar da Karadeniz halkı; Atatürk'ün şahsiyetine, İsmet Paşa'ya, Cumhuriyet rejimine hiçbir zaman ve hiçbir suretle sarsılmayacak ilgi ile bağlı olduğu belirtilmektedir. Uzer'in bölgeyi baştanbaşa dolaşıp gördüğü bu durum Trabzon limanının yapılması ve Erzurum yönünden de şimendifere başlanması halinde artarak devam edecektir. Tahsin Uzer bu yazısında yerel yöneticilerin ya da parti teşkilatının halka uzak duruşundan şikâyet edip, Kars ve Çoruh vilayetlerinin valilerini överken Trabzon ve Erzurum valilerini de şikâyet etmektedir. Karadeniz halkını öven ifadelerin sıklıkla yer aldığı ve Trabzon'un siyasi yönden tahlilinde yapıldığı bu raporun Korgeneral

⁴³⁵ BCA, MGM, 30.10.0.0/70.463.3, 23.11.1935

Abdurrahman Nafiz Gürman aracılığı ile Atatürk'e gönderildiği anlaşılmaktadır.⁴³⁶ Yıllarca valilik yapmış ve bölge halkı tarafından tanınan Tahsin Uzer'in yerel yöneticileri böyle sert bir şekilde eleştirmesi ve bunu direkt olarak cumhurbaşkanı Atatürk'e iletmek istemesi Atatürk ile olan yakın ilişkilerinden kaynaklanmış olmalıdır.

3.8.6 Genel Raporlar

Uzer'in kaleme aldığı bir diğer raporda İsmet Paşa'nın istekleri doğrultusunda giriştiği faaliyetleri ve tespit ettiği durumları konu almaktadır. Dokuz maddede topladığı faaliyetler şöyledir;

- Erzurum'da şimendifere başlandı.
- Yeni Erzurum şehrine ait projeler, planlar ve maketler mimarlar tarafından hazırlanarak hükümete sunuldu. Daha sonra Atatürk'e arz edilecektir.
- Trabzon'da numune hastanesi arazisi bulunmuş ve Sağlık Bakanı Refik Saydam'a hemen başlanması için başvurulmuştur.
- Erzurum ve Karsın haritalarının alınmasına devam edilmektedir.
- Erzincan'daki iki seyyar jandarma taburunun Dersim'e geçirilmesi üzerine sekiz vilayet jandarmasından tasarlanıp toplanan kuvvetler ile transit yolu emniyetinin sağlanması ve çetelerin uzaklaştırılması gerçekleştirilecektir.
- Erzurum şimendiferinin halk üzerinde yarattığı tesir tarif edilemeyecek derecededir.
- İran transit yolunun henüz bitmeyen keşifleri ve projeleri tamamlanmak üzeredir.
- Erzurum'un medeni bir şehir olmasının önünde iki engel vardır. Birincisi vakıflar meselesi diğeri ise Erzurum belediyesinin fakir halidir. Belediyenin bütçesi daha önceden yapılan borçları ödemeye bile yetmemektedir.
- Erzurum'da Doğüli, Trabzon'da Yeniyol gazetelerini Cumhuriyet gazetesi gibi günlük olarak çıkarabilmek için yardıma ihtiyaç vardır.⁴³⁷

Yukarıdaki maddeleri biraz irdelediğimizde Erzurum şimendiferi için bu tarihlerde ilk kazmanın vurulduğunu, ancak trenin Erzurum'a gelişinin 1939 yılını bulduğunu görüyoruz.⁴³⁸ Uzer'in tayin edildikten birkaç ay sonra yaptığı açıklamada 170 yataklı

⁴³⁶ BCA, MGM, 30.10.0.0/70.463.24, 27.04.1936

⁴³⁷ BCA, MGM, 30.10.0.0/71.464.9, 29.05.1936

⁴³⁸ Murat Küçükuğurlu ve Gürkan Fırat Saylan, "Şimendiferin Erzurum Yolculuğu", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, (38), (2008), s. 328

olarak yapılmasını öngördüğü Trabzon Numune Hastanesi⁴³⁹ ise ancak 1947 yılında faaliyete geçebilecektir.

Kronolojik sıraya göre yazışmalara devam ederken raporlara biraz ara verip Tahsin Uzer'in İsmet İnönü'ye çektiği bir telgraftan bahsedelim. Rize'den çekilen telgrafta Tahsin Uzer'in bölge gezilerinden birinde yapılan icraatlar ve izlenimler yer alıyor. Çoruh'daki sınır kapısından Rize'ye kadar gezen Uzer öncelikle, buradaki halkın Atatürk'e ve İsmet İnönü'ye coşkulu bir şekilde inandığını belirtiyor. Daha sonra icraatlarını sıralandığı telgrafa göre; Hopa ve Rize arasındaki yolun açılışının yapıldığı ve artık otomobille geçilebileceği, Pazar kaza merkezinde ortaokulun temelini atıldığı anlatılıyor. Halkın da yardımlarıyla İnönü'nün gösterdiği hedefte çalışmaların devam etmekte olduğu söyleniyor.⁴⁴⁰

Uzer'in 1938 yılında dönemin başbakanı Celal Bayar'a yazdığı bir diğer raporda;

- Yakında şimendifer Erzurum'a bağlanacaktır. Fakat Erzurum belediyesinin şehrin harap halini düzeltmeye gücü yoktur. Belediyeye 100 bin lira tahsisat yapılması,
- Erzurum'da kurulması düşünülen iplik fabrikasına Tortum şelalesinin enerjisinden istifade edilerek başlanılmasına, bu suretle elektriğinde aynı kuvvetle aradan çıkması, Trabzon et ve soğuk hava, balık yağı, suni gübre fabrikalarının yapılması
- Trabzon limanının yapılması, İran transit yolunda ekonomik faydası görülen devlet demir yolu motorlarının iki katına çıkarılması,
- Rize ve Çoruh vilayetlerinin şimdiki gelirleri ile mevcudiyetlerini sürdürmeleri mümkün olamayacağından Trabzon'un Of kazasının Rize'ye ilhakı, Hopa'ya bağlı Viçe nahiyesinin kaza yapıp Rize'ye bağlanması ve her iki vilayete üç sene süreyle yüzer bin lira yardım yapılması ya da buna imkan yoksa iki vilayetin tekrar birleştirilmesi,
- Erzurum da bitmek üzere olan dairelerin ikmali ve teftişi,
- Ziraat konusunda çok geride bulunan müfettişlik mıntıkası için devletin bir program yapması, veteriner temin edilmesi,
- Erzurum da çıkan gündelik "Doğu" gazetesinin "Ulus" olarak değiştirilmesi,
- Trabzon'a halkevi inşa edilmesi gibi birçok konu yer almaktadır.⁴⁴¹

⁴³⁹ Cumhuriyet Gazetesi, 18.01.1936, s. 3

⁴⁴⁰ BCA, MGM, 30.10.0.0/71.464.14, 15.06.1936

⁴⁴¹ BCA, MGM, 30.1.0.0/33.195.5, 24.04.1939

SONUÇ

Doğu Karadeniz bölgesi tarih boyunca yönetim açısından çeşitli zorlukların yaşandığı bir bölge olarak göze çarpmaktadır. Gerek bölgenin içerisinde bulunduğu dağlık ve engebeli coğrafya, gerekse jeopolitik konumu bu tür zorlukların temel nedenleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Trabzon'da Türk hâkimiyetinin başladığı 15. yüzyıldan günümüze kadar geçen süreçte, bölgenin idari durumunda ortaya çıkan farklı uygulamalar, bölgenin kendine has özelliklerinin ve belirtilen zorlukların bir sonucudur. Benzer şekilde bölgenin ekonomik durumu, üretim yapısı, sosyal ve siyasi dinamikleri ile Rus sınırına yakınlığı, idari teşkilatı etkileyen diğer faktörlerdir.

Yönetim ve idare anlamında ortaya çıkan farklı uygulamalara rağmen, bölgede göz önünde bulundurulmuş ve dikkate alınan merkez Trabzon olmuştur. Trabzon bu merkezi konumunu, bölgedeki coğrafi konumunun, İpekyolu üzerinde bulunuşunun, eskiden beri yönetim merkezi oluşunun ve bölgedeki en büyük liman kenti oluşunun bir sonucu olarak kazanmıştır.

Osmanlı Devleti tarafından fethedilmesinden sonra bir süre müstakil sancak olarak kalan Trabzon ve havalisi, daha sonra Rum Beylerbeyliğine bağlanmıştı. Yeryüzü şekillerinin ulaşımı neredeyse imkânsız hale getirdiği bölgede fetih faaliyetleri hemen tamamlanamamıştı. 1461'de Trabzon alınırken hemen yanı başındaki Rize 9 yıl, Gümüşhane ise 18 yıl sonra alınabilecektir. Fetihten sonra sancak merkezi konumuna gelen Trabzon, bahsettiğimiz öneminden dolayı şehzadelerin gelip yönettiği ve tecrübe kazandığı az sayıda sancaktan biri olmuştur. Ancak eyalet olma sürecinde Osmanlı Devleti önce Batum merkezli idari teşekküller üzerinde durmuş, Trabzon'u da bu eyalete bağlamıştı. Zamanla Trabzon'un Batum'a üstünlük sağlamasıyla dengeler tersine dönmüştür. Coğrafi olarak Batum'a göre daha merkezi bir konumda olan Trabzon eyaletin merkezi olmuştur. Sözü edilen eyalette Giresun ve Ordu kazaları Trabzon merkez sancağına bağlı iken, Rize, Artvin ve Batum'dan oluşan Lazistan sancağı (Batum ve Artvin kazaları 1877-78 Osmanlı-Rus savaşından sonra eyaletten ayrılmıştır) ile Gümüşhane sancağı da Trabzon eyaletine bağlı idi. Zaman zaman Canik sancağının da Trabzon eyaletine bağlandığı görülmektedir.

Birinci Dünya Savaşından sonra Osmanlı Devleti'nin toprakları büyük devletler tarafından paylaşılarak işgal edilmişti. Bu işgalden sonra muntazam bir idari sistemden bahsetmek pek mümkün değildir. Ülkede tam bir kaos ortamı doğmuş, Ankara'da TBMM'nin kurulmasıyla çift başlı bir yönetim ortaya çıkmıştır. Bu sırada Trabzon işgalden kurtulmuş ve yeniden vilayet merkezi haline gelmişti. İstanbul hükümetinin Anadolu üzerindeki etkisinin kaybolmasıyla Milli Mücadeleyi destekleyen bölgelerin sayısı artmıştı. 1920'li yılların sonlarına doğru mülhak livalar müstakil hale getirilmeye başlandı. Kurtuluş Savaşı devam ederken 1921 yılında Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ilan edildi. Bu kanuna göre Osmanlı Devletinden kalan idari birimlerden birisi olan livalar tasfiye ediliyordu. Böylece birçok müstakil liva vilayet adını almıştır. Bu yeni vilayetlerin içerisinde Trabzon'dan ayrılan Giresun ve Ordu kazaları yer alırken, Lazistan ve Gümüşhane ise sancaktan müstakil livaya, müstakil livadan da vilayete dönüşmüştür. Böylece parçalanmış Trabzon eyaleti Akçaabat, Vakfıkebir, Maçka, Sürmene ve Of kazalarından ibaret kalmıştı. Yeni kurulan vilayetlerden Rize vilayeti Pazar ve Hopa kazalarından, Gümüşhane vilayeti Torul, Kelkit ve Şiran kazalarından, Giresun vilayeti Görele ve Tirebolu kazalarından, Ordu vilayeti ise Fatsa ve Ünye kazalarından müteşekkildi. Artvin bölgesinin işgalden kurtulup idari sisteme dâhil edilmesi 1921 yılında gerçekleşti. Öncelikle Ardahan sancağına bağlanan Artvin, daha sonra müstakil bir liva haline getirildi. 1924 yılında ise vilayet haline gelmiştir.

İlk aşama bu şekilde geçildikten sonra 1924 yılında daha detaylı bir anayasa ilan edilmiştir. Bu anayasayla birlikte idari taksimatla alakalı fazla bir değişiklik yapılmamış, ancak anayasaya aykırı olarak mülhak vilayet halinde yönetilmeye devam eden on vilayetin durumları yeniden tartışmaya açılmıştır. Bu tartışmalar sürerken 1926 yılında yürürlüğe giren Teşkilat-ı Mülkiye Kanunu çerçevesinde Doğu Karadeniz Bölgesi'nde de bir takım idari değişiklikler yaşanmıştır. Artvin'in Borçka kazası nahiye haline dönüştürülürken, Trabzon'un Vakfıkebir kazasına bağlı Şarlı nahiyesi ilga edilmiş, Bayburt Kazası Gümüşhane'ye, Yusufeli Kazası da Artvin'e bağlanmıştır. Bunlardan Borçka Kazası 1928 yılında çıkarılan bir kanunla yeniden kaza haline getirilmiştir.

Teşkilat-ı Mülkiye Kanunundan sonra idari taksimatta bölgeyi ilgilendiren en önemli değişiklik 1933 yılında yapılmıştır. Rize ve Artvin vilayetlerinin birleştirilmesi kararının dışında bölgenin idari düzeninde köklü değişikliklere yol açan başka gelişmeler de yaşanmıştır. Rize merkez, Pazar, Hopa, Artvin merkez, Şavşat ve Borçka kazaları

birleştirilerek merkezi Rize olmak üzere Çoruh adıyla bir vilayet kurulmuştur. Bu yeni kurulan vilayette daha önce Artvin'e bağlı olan Yusufeli kazası yer almamış, bu kaza yeniden Erzurum'a bağlanmıştır. Bunun dışında 1923 yılında kurulan Şebinkarahisar vilayeti lağvolunmuş, Şebinkarahisar ve Alucra kazaları Giresun'a bağlanmıştır. Mesudiye Kazası ise Ordu'ya raptedilmiştir. Böylece bölgede Trabzon ve Gümüşhane dışındaki vilayetlerin sınırları yeniden çizilmiştir. Hemen bundan bir yıl sonra 1934 yılında Giresun'da Bulancak adında yeni bir kazada teşkil olunmuştur.

Doğu Karadeniz Bölgesi'nin yeni düzeni fazla uzun ömürlü olmamıştır. 1936 yılında Artvin ve Rize yeniden birbirinden ayrılmıştır. Rize, sadece Pazar kazasıyla birlikte tekrar vilayet olurken, Artvin ise 1933 yılında Erzurum'a tahvil edilen Yusufeli'nin geri alınmasıyla, Şavşat, Borçka, Hopa ve Yusufeli kazalarından mürekkep geniş çaplı bir vilayet haline getirilmiştir. Ancak yeni kurulan bu vilayetin adı Artvin yerine Çoruh olarak bırakılmıştır. Böylece üç sene içerisinde yapılan bu iki büyük değişiklikten sonra Rize vilayetinin sınırları küçülmüş, Çoruh vilayeti ise sınırlarını genişletmiştir. Hopa'nın Rize'den ilhak edilmesi ile birlikte Çoruh vilayetinin Karadeniz'e kıyısı olmuştur. Bu da yeni vilayetin hayatta kalabilmesi için önemli bir gelişme olarak sayılabilir.

1936 yılından sonra yaklaşık sekiz sene idari açıdan sükûnete bürünen bölge 1940'lı yılların ikinci yarısında yeniden hareketlenmiştir. Muhtemelen İkinci Dünya Savaşı nedeniyle ara verilen idari teşkilat çalışmaları 1944 yılında Çayeli'nin kaza olmasıyla yeniden başlamıştır. Rize vilayetinin ikinci kazası olan Çayeli'yi, 1945 yılında Güneyce kazası takip etmiştir. Böylece Rize'de kaza sayısı merkez kaza hariç üçe yükselmiştir. Aynı dönemde Çoruh iline bağlı Ardanuç, Giresun iline bağlı Keşap, Ordu iline bağlı Perşembe kazaları da kurulmuştur. Bu değişikliklerden sonra 1950 yılına kadar iki değişiklik daha olmuştur. Trabzon'un Of kazasından ayrılan Çaykara ile Artvin'in Hopa kazasından ayrılan Fındıklı (Viçe) kazaları 1947 yılında kurulmuştur.

İdari taksimatta yapılan tüm bu değişikliklerin meydana geldiği bürokratik süreçle ilgili olarak, 1929 yılında yürürlüğe giren Vilayet İdaresi Kanunu'na kadar, Osmanlı Devletinden kalan 1913 tarihli kanun temel alınmaktaydı. Vilayet İdaresi Kanununda idari birimlerin nasıl oluşturulacağı, birleştirileceği, lağvedileceği, adlarının değiştirileceği gibi konular açıkça belirtilmiştir. Bu kanun yaklaşık 20 sene yürürlükte kalmıştır. 1949 yılında çıkarılan İller İdaresi Kanunu ile birlikte çağın gereklerini yansıtan şekliyle bir düzenleme

yapılmış oldu. Türkçeleştirme çabalarından sonra yeni idari birim adlarını da içeren bu düzenlemede vilayet yerine il, kaza yerine ilçe, nahiye yerine de bucak adları kullanılmıştır.

Doğu Karadeniz Bölgesini yakından ilgilendiren bir diğer idari birim de Umumi Müfettişlik kurumudur. Erzurum, Erzincan, Trabzon, Ağrı, Gümüşhane, Kars, Artvin ve Rize'den oluşturulması planlanan Üçüncü Umumi Müfettişlik mıntıkası, Çoruh vilayetinin yeniden ikiye bölünme süreci yetişmediğinden Artvin ve Rize yerine Çoruh vilayetinden mürekkep yedi vilayetten oluşuyordu. Çalışmamızda yetkileri ve sorumlulukları detaylı olarak verilen müfettişlik kurumunun Doğu Karadeniz Bölgesi'nin birçok işine el attığı görülmektedir. Özellikle Trabzon-İran transit yolunun aktif olarak kullanılabilmesi için yapılan çalışmalar bu dönemde göze çarpmaktadır. Yine Karadeniz sahil yolunun yapımı ve onarımı da Üçüncü Umumi Müfettişlik tarafından önemsenen faaliyetlerden biridir. Tahsin Uzer döneminde faal olarak çalışan müfettişlik kurumunun spor, sağlık, kültür, asayiş, tarım ve hayvancılık gibi birçok konuda uygulamaları vardır. Trabzon'da Numune Hastanesi'nin yapımı, çeşitli branşlarda spor kulüplerinin kurulması gibi uygulamalar örnek gösterilebilir.

Sonuç olarak Doğu Karadeniz Bölgesinde idari taksimat 1923-1950 yılları arasında oldukça hareketli bir dönem geçirmiş, Üçüncü Umumi Müfettişliğin de katılımıyla bölge kalkınma konusunda biraz daha ivme kazanmıştır. Bölgedeki idari taksimatta çalışmamızın başında belirttiğimiz etkenlerden hemen hemen hepsinin etkili olduğu görülmüştür. Fakat taksimatı şekillendiren en önemli etkenler, neredeyse bütün kanun gerekçelerinde ortak olarak dillendirilen coğrafya, ulaşım ve ekonomi olmuştur. Bölgenin bu coğrafyasıyla birlikte tek bir merkezden yönetilmesinin çok güç olması, yeterli ulaşım ve altyapı ağının bulunmayışı, tarım imkânlarının kısıtlı olması gibi nedenlerden ötürü daha küçük alanlara sahip idari birimlere ayrılması kaçınılmaz hale gelmiştir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

A. ARŞİVLER

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Muamelat Genel Müdürlüğü

Bakanlar Kurulu Kararları (1920-1928)

Bakanlar Kurulu Kararları (1928-)

Bakanlıklar arası Tayin Daire Başkanlığı

Cumhuriyet Halk Partisi

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Sadaret Umum Vilayet Evrakı (A. MKT. UM.)

Dahiliye Emniyet-i Umumiye Müdiriyeti Evrak Odası (DH. EUM. VRK.)

Dahiliye İdare-i Umumiye (DH. İ. UM.)

İrade-i Dahiliye (İ. DH.)

Dahiliye Mektubi Kalemi (DH. MKT.)

Dahiliye Muhaberat-ı Umumiye İdaresi (DH. MUİ.)

İçişleri Bakanlığı Arşivi

Sicil Numarası: 1222

Sicil Numarası: 45

Salnameler

Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye,

Trabzon Vilayet Salnamesi,

Devlet Salnamesi

Türk Ticaret Salnamesi,

B. TBMM ZABIT CERİDELERİ

C. ARAŞTIRMA ESERLERİ

Abdülvahap Hayri (2008), **İktisadi Trabzon**, (Haz. Melek Öksüz), Trabzon, Serander Yayınları.

Akbal, Fazıla (1951), “1831 Tarihinde Osmanlı Devletinde İdari Taksimat ve Nüfus”, **Belleten**, 15(60), 617-628.

Akbulut, Ömer (1955), **Trabzon, Cumhuriyetten Evvel Tarih ve Valiler**, Trabzon, İstikbal Matbaası.

Akten, İbrahim ve diğerleri (1988), **Dünden Bugüne Keşap**, Giresun, Keşap Belediyesi Yayınları.

Albayrak, Hüseyin (2008), **Tarih İçinde Trabzon Valileri 1461-2007**, Trabzon, Trabzon Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları.

Arrianos, Flavius, **İskender’in Seferi/Aleksandrou Anabasis**, (Çev.Furkan Akderin), İstanbul, Alfa Yayınları.

Arslan, Murat (2007), **Roma’nın Büyük Düşmanı, Mithradates VI Eupator**, İstanbul, Odin Yayınları.

Arslan, Mustafa (1973), **Görece**, Ankara, San Matbaası.

Aydoğan, Erdal (2004), “Üçüncü Umumi Müfettişliği’nin Kurulması ve III. Umumi Müfettiş Tahsin Uzer’in Bazı Önemli Faaliyetleri”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, 9(33), 1-14.

Aygün, Necmettin (2010), “Osmanlı Devletinde İdari Taksimat Alanındaki Düzenlemelerin Taşradaki Yansımaları: Vakfikebir, Şarlı ve Tonya Örneği (1840-1918)”, **Karadeniz Araştırmaları Dergisi**, 26, 35-77.

Ayni, Mehmet Ali (2009), **Hatıralar**, (Haz. İsmail Dervişoğlu), İstanbul, Yeditepe Yayınları.

Bahar, Cem (1996), **Osmanlı İmparatorluğu’nun ve Türkiye’nin Nüfusu 1500-1927**, Ankara, DİE.

- Barutçu, Faik Ahmet (2001), **Siyasi Hatıralar**, Ankara, 21. Yüzyıl Yayınları.
- Baş, Mithat (1982), **Mesudiye Tarihi, Sosyal ve Kültürel Yapısı**, İstanbul, Özdem Kardeşler Matbaası.
- Baykara, Tuncer (2000), **Anadolu'nun İdari Coğrafyasına Giriş I Anadolu'nun İdari Taksimatı**, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Bayramoğlu, Sonay (2007), "1929: Yönetimde Merkezîyetçiliğin İnşası", **Açıklamalı Yönetim Zaman Dizini (1929-1939)**, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Beyoğlu, Süleyman (2011), **İki Devir Bir İnsan Ahmet Faik Günday ve Hatıraları**, İstanbul, Bengi Yayınları.
- Bilgi, Nejat (2002), "Cumhuriyet'in İlk Döneminde Mülki Yapının Gelişimi (1920-1950)", **Türkler**, 17, 334-336.
- Bilir, Ali (2007), **Geçmişten Günümüze Görele**, İstanbul, Kitabevi Yayınları.
- Birken, Andreas (1976), **Die Provinzen des Osmanischen Reiches**, Germany, Gesamtherstellung: Heisseische Druckerei GmbH.
- Bostan, M. Hanefi (2002), **XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat**, Ankara, TTK.
- Cumhuriyet**, 18 Ocak 1936
- Cumhuriyet'in 50. Yılında Keşap (1973), Giresun.
- Çadırcı, Musa (1963), "Anadolu'da Redif Askeri Teşkilatının Kuruluşu", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, 8(14), 63-75
- Çukurlu, Celal (2010), **Dünüyle Bugünüyle Fatsa**, Samsun, Nur Anadolu Matbaacılık.
- Darkot, Besim, "Gümüşhane", İstanbul, **İslam Ansiklopedisi**, 4, 836-837.
- Davison, Roderic H. (2005), **Osmanlı İmparatorluğunda Reform 1856-1876**, (Çev. Osman Akınhay), İstanbul, Agora Kitaplığı.

Demirel, Muammer (2008), “Doğu Anadolu’da İdari Yapılanma (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’ndan Sonra)”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, 37, 247-258.

Derviş Ahmet Aşki (2008), **Aşıkpaşazade Tarihi**, (Haz. Cemil Çiftçi), İstanbul, Mostar Yayınları.

Doğu, 11 Aralık 1937; 21 Kasım 1937

Eken, Halit (2008), **Kapancızade Hamit Bey**, İstanbul, Yeditepe Yayınevi.

Emecen, Feridun M. (2005), **Doğu Karadeniz’de İki Kıyı Kasabasının Tarihi Bulancak-Piraziz**, İstanbul, Kitabevi Yayınları.

Emir, Osman (2011), **Prehistorik Dönemden Roma Dönemine Kadar Trabzon ve Çevresi**, Trabzon, Serander Yayınları.

Erdeha, Kamil (1975), **Milli Mücadelede Vilayetler ve Valiler**, İstanbul, Remzi Kitabevi.

Evlia Çelebi (1996), **Evlia Çelebi Seyahatnamesi**, İstanbul, Üçdal Neşriyat.

Frye, Richard N. (1984), **The Heritage of Persia**, London.

Gwyn, Aubrey (1918), “The Character of Greek Colonisation”, **The Journal of Hellenic Studies**, 38, 88-123.

Gök, Nurşen (2008), “ Artvin Livası’nın Anavatan’a Katılışı Sırasındaki Durumuna İlişkin Belgeler”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, 41, 89-104.

Gökbilgin, M. Tayyib (1946), “1840’tan 1961’e kadar Cebel-i Lübnan Meselesi ve Dürziler”, **Belleten**, 10(40), 641-703

Göyünç, Nejat (1999), “Osmanlı Devleti’nde Taşra Teşkilatı (Tanzimata Kadar)”, **Osmanlı**, 6, 77-88, Yeni Türkiye Yayınları.

Halk Gazetesi, 17 Mart 1926

Hammond, Nicholas G.L. (1959), **A History of Greece (to 322 B.C)**, Oxford, The Clarendon Press.

Harris, Vorley (2005), **The Reports of Last British Consul in Trabzon, 1949-1956**,(Ed. Christopher Harris), İstanbul, Isis Press.

Herodotos (2004), **Tarih**, (Çev. Müntekim Ökmen), İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Heyd, Wilhelm von (2000), **Yakın-Doğu Ticaret Tarihi**, (Çev. Enver Ziya Karal), Ankara, TTK.

Hunt, Freeman (1853), “Trade of Trebizond in 1853”, **Hunt’s Merchants’ Magazine and Commercial Review**, 29, 319-321.

İbn Kemal (1991), **Tevarih-i Al-i Osman VII. Defter**, Ankara, TTK.

İnalcık, Halil (2009), **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.

İnbaşı, Mehmet (2006), “Trabzon / Batum Eyaleti Valileri (1755-1795)”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, 31, 161-191

İnce, Fatma (2008), **İsmet İnönü’nün 1935 yılı Trabzon ve Erzurum Gezisi ve III.Müfettişlik’in Kurulması**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

İstikbal, 174, 22 Eylül 1336 (1920)

Jones, Arnold H. M. (1998), **The Cities of the Eastern Roman Provinces**, Oxford, Clarendon Press

Karabekir, Kazım (1995), **Paşaların Kavgası, İnkılap Hareketlerimiz**, İstanbul, Emre Yayınları.

Karadenizli, Kemal (1954), **Trabzon Tarihi**, Ankara, Trabzon Kalkınma Cemiyeti Neşriyatı.

Karagöz, Rıza (2006), “II. Meşrutiyet Döneminde Canik Sancağında İdari Yapılanma”, (Haz. Cevdet Yılmaz), **Geçmişten Geleceğe Samsun Sempozyumu**, 65-82.

Karal, Enver Ziya (2007), **Osmanlı Tarihi V**, Ankara, TTK.

_____ (2007), **Osmanlı Tarihi VIII**, Ankara, TTK

- Kaya, Mehmet Ali (2005), **Anadolu'daki Galatlar ve Galatya Tarihi**, İzmir, İlya Yayınevi.
- Keskin, Nuray Ertürk (2009), **Devletin Toprak Üzerinde Örgütlenmesi**, Ankara, Tan Kitabevi Yayınları.
- Kılıç, Orhan (1999), "XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devletinin Eyalet ve Sancak Teşkilatlanması", **Osmanlı**, 6, 89-110, Yeni Türkiye Yayınları.
- _____ (2006), "Osmanlı Dönemi İdari Uygulamalar Bağlamında Canik'in Yönetimi ve Yöneticileri", (Haz. Cevdet Yılmaz), **Geçmişten Geleceğe Samsun Sempozyumu**, 31-54.
- Kılıç, Selda (2005), "1864 Vilayet Nizamnamesinin Tuna Vilayetinde Uygulanması ve Mithat Paşa", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, 24(37), 99-111
- Kırzioğlu, M. Fahrettin (1998), **Osmanlılar'ın Kafkas Ellerini Fethi**, Ankara, TTK.
- Koca, Hüseyin (2002), "Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Dönemi Umumi Müfettişlikleri (Genel Valilikler, 1927-1947)", **Türkler**, 17, 357-366.
- Koçak, Cemil (2010), **Umumi Müfettişlikler (1927-1952)**, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Kunt, İ. Metin (1978), **Sancaktan Eyalete 1550-1650 arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi**, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Küçükkuşurlu, Murat (2009), "Türkiye'de Livaların Vilayete Dönüştürülmesi", **Hacettepe Üniversitesi Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, 5(10), 23-50
- _____ (2010), "Cumhuriyet Devrinde Yusufeli'nin İdari Yapısına Yönelik Değişiklikler (1926-1950)", **Geçmişten Geleceğe Yusufeli Sempozyumu Bildirileri**, 35-46
- Küçükkuşurlu, M. ve Öncü, A. S. (2008), "Trabzon-Erzurum Demiryoluna Dair Unutulan Bir Kanun", **Hacettepe Üniversitesi Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, 4(7), 115-156
- Lloyd, Seton (1997), **Türkiye'nin Tarihi: Bir Gezginin Gözüyle Anadolu Uygarlıkları**, Ankara, Tübitak Yayınları.

- Macit, A.Nuri (1973), **Gümüşhane İli ve İlçeleri**, Samsun, Macit Kitabevi.
- Magie, David (1950), **Roman Rule in Asia Minor to the End of the Third Century After Christ I-II**, New Jersey, Princeton University Press.
- Mehmet Zeki (1932), **Türkiye Teracimi Ahval Ansiklopedisi**, İstanbul, Hamit Matbaası.
- Nadi, Yunus (1936), “Memleket İdaresinde Genel Müfettişliklerin Rolü”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 8 Şubat 1936.
- Okay, Vehbi (1938), **Cumhuriyetin 15. Yılında Gümüşhane**, Gümüşhane, Gümüşhane İlbaylığı.
- Öksüz, Hikmet ve Usta, Veysel (2008), **Mustafa Reşit Tarakçıoğlu Hayatı, Hatıratı ve Trabzon’un Yakın Tarihi**, Trabzon, Serander Yayınları.
- Öney, Sabri (1935), “Türkiye’de Vilayet İdaresi”, **İdare**, 755-764
- Onur, Kemal (1948), “Trabzon’dan Çoruh’a”, **Halk Gazetesi**, 17 Haziran 1948.
- Orhun, Hayri ve diğerleri (1969), **Meşhur Valiler**, Ankara, İçişleri Bakanlığı Merkez Valileri Bürosu Yayınları.
- Ortaylı, İlber (2008), **Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi**, Ankara, Cedit Neşriyat.
- _____ (1997), “XIX. Yüzyılda Trabzon Merkez Livası ve Giresun Üzerine Gözlemler”, **Bir Tutkudur Trabzon**, 262-280.
- Önen, Nizam ve Reyhan, Cenk (2011), **Mülkten Ülkeye**, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Osmançelebioğlu, N. Sabit (1950), “Çaykara’nın Merkezi Meselesi”, **Çaykara Gazetesi**, 11 Kasım 1950.
- Özel, Sabahattin (1991), **Milli Mücadelede Trabzon**, Ankara, TTK.
- Özger, Yunus (2007), **XIX. Yüzyılda Bayburt (1830-1900)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özmen, Abidin (1947), “Genel Müfettişlikler Hakkında Bir Düşünce”, **İdare Dergisi**, 238-245.

Özsait, Mehmet (1998), “İlkçağ Tarihinde Trabzon ve Çevresi”, (Haz. Kemal Çiçek vd.) **Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri (6-8 Kasım 1998 Trabzon)**, 35-47.

Öztürk, Saygı (2011), **İsmet Paşa'nın Kürt Raporu**, İstanbul, Doğan Kitabevi.

Pakalın, Mehmet Zeki (1983), **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi.

Sanal, Recep (2000), **Türkiye’de İllerin Yeniden Düzenlenmesi**, Ankara, Öztürkler Matbaası.

_____ (1998), “Tarihi Gelişimi İçerisinde Türk Anayasalarında Genel Yönetimin Taşra Örgütüne İlişkin Düzenlemeler ve Yönetim Desenindeki Değişmeler”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, 6(22), 173-200

Saylan, Kemal (2012), **Gümüşhane Sancağı (1850-1918)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Seyitdanlıoğlu, Mehmet (1996), “Yerel Yönetim Metinleri III: Tuna Vilayeti Nizamnamesi”, **Çağdaş Yerel Yönetimler**, 5(2), 67-81

_____ (1996), “Yerel Yönetim Metinleri IV: 1871 Vilayet Nizamnamesi ve Getirdikleri”, **Çağdaş Yerel Yönetimler**, 5(5) , 89-103

Sümer, Faruk (1992), **Tirebolu Tarihi**, İstanbul, Tirebolu Kültür ve Dayanışma Derneği.

Tanör, Bülent (2006), **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.

Taş, Serap (1997), **Umumi Müfettişlikler**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

T.C. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü (1950), **Nüfusun Vilayet ve Kazalar İtibarile Köylerin de Nüfus Gruplarına Göre Dağılışı**.

Tekindağ, M. C. Şehabettin (1979), “Trabzon”, **İslam Ansiklopedisi**, 12/1, 455-477

Tellioglu, İbrahim (2009), **Trabzon Rum Devleti (1204-1461)**, Trabzon, Serander Yayınları

Ticaret ve Ziraat Nezareti Mecmuası, Üçüncü Sene, 30 Haziran 1328 (1912)
Tönük, Vecihi (1945), **Türkiye’de İdare Teşkilatı**, Ankara, Kanaat Basım ve Ciltevi.

Tuğdar, İ. Namık (1936), **Gümüşhane Vilayeti Coğrafi, Tarihi, İctimai ve İktisadi Durumunu Gösterir Broşür**, Gümüşhane, Gümüşhane Vilayeti Basımevi.

Tunçay, Mete (1981), **Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek-Parti Yönetimi’nin Kurulması (1923-1931)**, Ankara, Yurt Yayınları.

Türkiye Cumhuriyeti Resmi Gazete

Türkmen, Zekeriya (2006), **Vilayet-i Şarkiye (Doğu Anadolu Vilayetleri) Islahat Müfettişliği 1913-1914**, Ankara, TTK.

Ural, Zihni (1938), “Şavşat”, **Doğu Gazetesi**, 03. Şubat 1938.

Us, Asım (1966), **1930-1950 Atatürk, İnönü, İkinci Dünya Harbi ve Demokrasi Rejimine Giriş Devri Hatıraları**, İstanbul, Doğruluk Matbaası.

_____(1948), **İstanbul’dan Çoruh’a**, İstanbul, Vakıf Matbaası.

Uzer, Tahsin (1979), **Makedonya Eşkıyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi**, Ankara, TTK.

Üçüncüoğlu, A. Güngör (2008), **Torul-Kürtün Tarihi**, Gümüşhane, Torul Belediyesi Yayınları.

Ünal, Mehmet Ali (1999), “Osmanlı Devletinde Merkezi Otorite ve Taşra Teşkilatı”, **Osmanlı**, 6, 111-122, Yeni Türkiye Yayınları.

Varlık, M. Bülent (2010), **Umumi Müfettişler Toplantı Tutanaqları-1936**, Ankara, Dipnot Yayınları.

Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet (1973), **Türkiye’de Üç Devir**, İstanbul, Sinan Yayınları.

Yaman, Talat Mümtaz (1940), **Osmanlı İmparatorluğu Mülki İdaresinde Avrupalaşma Hakkında “Bir Kalem Tecrübesi”**, İstanbul, Cumhuriyet Matbaası.

Yeniyol, 9 Temmuz 1341 (1925)

Yılmaz, Faruk (2007), **Türk Anayasa Tarihi**, Ankara, Berikan Yayınevi.

Yılmaz, Lütfi (1981), **Bulancak**, Giresun, Yeşilgiresun Matbaası.

Yüksel, Ayhan (2009), **Giresun Tarihinden Sayfalar**, İstanbul, Giresun Valiliği Yayınları.

ÖZGEÇMİŞ

09.04.1987 tarihinde Trabzon'da doğdu. İlköğrenimini Ülkü İlkokulunda, Ortaöğrenimini Cumhuriyet İlköğretim Okulunda, Lise öğrenimini ise Trabzon Lisesi'nde tamamladı. Lisans eğitimine 2004 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi Fatih Eğitim Fakültesi İlköğretim Sosyal Bilgiler Öğretmenliği bölümünde başladı ve 2008 yılında mezun oldu. 2009'da KTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü tarih anabilim dalı tezli yüksek lisans programına başladı. 2010 yılında aynı üniversitede Araştırma Görevlisi olarak istihdam edildi. Halen bu görevini sürdürmektedir. Yabancı dili İngilizcedir.